

НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені МИКОЛИ ГОГОЛЯ

На правах рукопису

РУДЮК Тетяна Вікторівна

УДК 811.161.2'373.7

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ *ЧОЛОВІК, ЖІНКА*
В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
БОЙКО Надія Іванівна,
доктор філологічних наук,
професор

Київ – 2010

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЛІНГВОГЕНДЕРОЛОГІЇ.....	12
1.1. Поняття «картина світу» в лінгвальному та концептуальному аспектах	12
1.2. Гендерні концептосфери як об'єкти дослідження сучасного мовознавства.....	19
1.3. Поняття «гендер» у соціолінгвістиці.....	29
1.4. Позиція гендерного компонента в семантичній структурі фразеологічних одиниць.....	40
1.5. Національно-культурна специфіка семантики фразеологізмів із гендерним компонентом.....	48
Висновки до першого розділу.....	57
РОЗДІЛ 2. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ НОМІНАЦІЙ ІЗ ГЕНДЕРНИМ КОМПОНЕНТОМ У СЛОВНИКОВОМУ ДИСКУРСІ.....	60
2.1. Фразеосемантична концептуальна опозиція «маскулінність – фемінність» та її відображення в словниках.....	60
2.2. Динамічні процеси в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій.....	68
2.3. Роль гендерно маркованих лексичних одиниць у формуванні фразеологічних значень.....	76
2.4. Гендерно марковані фразеологічні номінації з компонентом-апелятивом у словниковому дискурсі.....	91
2.4.1. Аксиологічний потенціал фразеологічних номінацій із компонентом-апелятивом у словниковому дискурсі.....	91
2.4.2. Семантико-граматичні класи гендерно маркованих фразеологічних номінацій із загальними назвами у словниковому дискурсі.....	97
2.5. Фразеологічні номінації з компонентом-антропонімом у словниковому дискурсі.....	105

2.5.1. Аксіологічний потенціал фразеологічних номінацій із компонентом-антропонімом у словниковому дискурсі.....	105
2.5.2. Етнокультурний потенціал фразеологічних номінацій із компонентом-антропонімом у словниковому дискурсі.....	113
2.5.3. Семантико-граматичні класи гендерно маркованих фразеологічних номінацій із власними назвами у словниковому дискурсі.....	120
Висновки до другого розділу.....	129
РОЗДІЛ 3. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ НОМІНАЦІЇ З ГЕНДЕРНИМ КОМПОНЕНТОМ У СТИЛІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ.....	132
3.1. Система ідеографічної організації гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови.....	132
3.2. Синонімічні відношення в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови.....	143
3.3. Антонімічні зв'язки в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови.....	149
3.4. Варіантність у системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови.....	153
3.5. Гендерно марковані фразеологічні номінації у системі художнього тексту.....	158
3.6. Відображення народнопоетичної стихії у фразеологізованих контекстах художніх творів.....	161
3.7. Гендерно марковані фразеологічні номінації з компонентом-антропонімом у художньому дискурсі.....	165
Висновки до третього розділу.....	170
ВИСНОВКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	205
ДОДАТКИ.....	210

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВТС – Великий тлумачний словник української мови (з дод. і доп.) [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

ГМФН – гендерно марковані фразеологічні номінації

ЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

КСЗК – Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. / Галина Доброльожа. – Житомир: Волинь, 2003. – 160 с.

Ном. – Українські приказки, прислів'я і таке інше. [Уклав М. Номис. Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.

НТС – Новий тлумачний словник української мови: У 3-х т. [Укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К.: Аконіт, 2007.

Ол., Сид. – Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. [2-е вид., доп. та перероб]. / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К.: Рад.школа, 1978. – 446 с.

СГ – Словарь української мови: У 4-х т. [За ред. Б. Грінченка]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958.

СІС – Морозов С. М., Шкарапута Л. М. Словник іншомовних слів. / С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.

ССНП – Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Харків: Основа, 1993. – 176 с.

СУІ – Удовиченко Г. Словник українських ідіом. Понад 2200 ідіом. / Григорій Удовиченко. – К.: Рад. письменник, 1968. – 461 с.

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

СФА – Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїд – [3-є вид., допов]. – К.: Довіра, 2006. – 349 с.

СФС – Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів. / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К.: Радянська школа, 1988. – 200 с.

СФУ – Словник фразеологізмів української мови [Уклад.: В. М. Білоноженко та ін]. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.

Уд. 1 (2) – Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. / Г. М. Удовиченко. – К.: Вища школа, 1984.

УКВ – Курганова Н. В. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки. / Н. В. Курганова. – Харків, 2007. – 320 с.

УПП – Українські прислів'я та приказки [Упорядник Т. М. Панасенко]. – Харків: Фоліо, 2006. – 351 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. [Укл. В. М. Білоноженко та ін]. – К.: Наукова думка, 1999.

ФО – фразеологічні одиниці

ВСТУП

Проблема вербалізації гендерної концептосфери належить до актуальних і перспективних напрямків сучасних мовознавчих досліджень, зорієнтованих на вивчення співвідношення і зв'язку мови та духовної культури, мови і народного менталітету, мови і народної творчості, впливу людського чинника на мову (праці В. С. Ващенко, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, В. С. Калашника, В. І. Кононенка, М. П. Кочергана, Л. А. Лисиченко, М. М. Пилинського, В. М. Русанівського, Н. М. Сологуб, Л. І. Мацько, А. К. Мойсієнка, О. О. Тараненка, Л. О. Ставицької, О. А. Стишова, Л. В. Струганець та інших учених). Серед сучасних пріоритетних наукових студій – концептуалізація фрагментів картини світу, лінгвістична когнітологія, лінгвокультурологія, аксіологічна культурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, дискурсознавство тощо. Простежується домінування антропоцентричної парадигми, що передбачає вивчення особливостей вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології.

Низку лінгвогендерологічних досліджень здійснено на матеріалі української, російської, білоруської, інших слов'янських, а також германських мов (Л. О. Ставицька, Ф. С. Бацевич, Я. В. Пузиренко, О. О. Тараненко, Т. М. Сукаленко, Н. В. Бардина, О. І. Горошко, Л. Ф. Компанцева, О. І. Семиколєнова, Л. М. Синельникова, А. Г. Шиліна, В. І. Коваль, А. М. Архангельська, Н. Ф. Баландіна, О. Л. Бессонова, О. В. Дудоладова, К. В. Піщикова, Ю. В. Абрамова).

У дисертаційних працях, переважно на матеріалі германських мов, проаналізовано такі гендерно марковані концепти та гендерно марковані концептосфери: *краса* (О. М. Цапок, 2004), *кохання* (Г. А. Огаркова, 2005), *дім і любов* (Е. В. Міхаєва, 2007), *жіночість* (А. Л. Кисельова, 2007), *фемінізм* (Н. В. Соколова, 2007), *доля* (О. В. Троць, 2008) та ін.

Актуальність теми дисертації зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення засобів і способів репрезентації гендерної концептосфери, гендерних відмінностей і подібностей,

стереотипів й особливостей вербалізації концептів у лексичному фонді, у складі ФО на позначення осіб чоловічої та жіночої статі в наукових, публіцистичних, лексикографічних та художніх дискурсах. Значна увага в лінгвогендерологічних студіях зосереджена на питаннях маніфестації гендеру в мові через культурно-символічну, етнопсихологічну та емотивно-аксіологічну парадигми. Засоби і способи вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА у складі стійких словесних комплексів, ступінь фіксації їх у фразеографічних працях, уживаність в українській фразеології й особливості функціонування в художніх текстах – проблеми, які дозволяють декодувати специфіку гендерної маніфестації в національній мовній картині світу. Така власне лінгвальна та позалінгвальна інформація дає змогу виявити спільне та відмінне в лексико-семантичних структурах концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА, емотивно-аксіологічне наповнення значеннєвих планів опозиційних пар, зіставлення їх як у канві власне стійкої словосполуки, так і в художніх просторах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження пов'язане з комплексною науковою темою кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя «Граматичні й семантичні аспекти функціонування лексики і фразеології української мови». Тему дисертації затверджено на засіданні наукової координаційної ради «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 42 від 13 травня 2008 р.).

Мета дослідження – здійснити комплексний функціонально-семантичний аналіз мовних засобів вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології. Відповідно до мети поставлено такі **завдання**:

- 1) схарактеризувати базові поняття дослідження: «концептуальна і мовна картини світу», «гендерна концептосфера», «гендер» у сучасному мовознавстві;
- 2) максимально повно виявити склад ГМФН в українській фразеологічній системі й описати основні рівні та засоби вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА;

- 3) виділити ключові лексико-семантичні вербалізатори концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА, що забезпечують об'єктивацію їхніх основних характеристик, рис, ознак тощо;
- 4) визначити вплив соціальних та етнічних чинників на структурування лексико-семантичних засобів вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології;
- 5) з'ясувати ступінь репрезентації гендерно маркованих стійких словесних комплексів у тлумачних і фразеологічних словниках та відображення динамічних процесів у їхньому складі;
- 6) вирізнити емотивно-аксіологічні потенціали загальних і власних назв – вербалізаторів концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА, базових компонентів ГМФН;
- 7) схарактеризувати фразеосемантичні групи, синонімічні відношення, антонімічні зв'язки та особливості варіантності в системі ГМФН;
- 8) виявити стилістичний потенціал гендерно маркованих стійких словесних комплексів та простежити особливості їхнього функціонування у художніх текстах.

Об'єкт дослідження – гендерно марковані стійкі словесні комплекси української мови (власне фразеологізми, прислів'я, приказки, паремії тощо).

Предметом дослідження є семантика, функціонування, стилістичний потенціал гендерно маркованих стійких словесних комплексів, що містять вербалізатори концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА, репрезентовані номінативними та експресивними лексичними одиницями на позначення осіб чоловічої і жіночої статі.

Матеріалом для дослідження слугувала картотека гендерно маркованих стійких словесних комплексів (понад 1500 одиниць), дібраних шляхом суцільної вибірки з тлумачних, фразеологічних словників української мови, збірників українських прислів'їв та приказок, художніх текстів письменників, твори яких містять фрагменти, побудовані на гострому драматизмі життєвих ситуацій, широкому використанні ГМФН, що визначають

загалом високий психологізм подій та характерів персонажів – осіб чоловічої та жіночої статі.

Методи дослідження. Як основний у дисертації використано описовий метод, за допомогою якого встановлено й інвентаризовано ГМФН, систему засобів вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології. У роботі застосовано парадигматичну та синтагматичну методики аналізу, методику лексико-семантичного, дефінітивного, компонентного аналізу; а також етнопрагматичного – для виявлення етнокультурної своєрідності ГМФН; кількісного – для встановлення та зіставлення кількості гендерно маркованих стійких словесних комплексів, що характеризують осіб чоловічої і жіночої статі, забезпечують формування позитивних і негативних емотивно-аксіологічних значеннєвих планів, репрезентують вербалізатори, належні до загальних і власних назв тощо; контекстного аналізу – для виявлення дискурсивних вербалізаторів концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА у складі ГМФН, особливостей їх функціонування.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві на матеріалі фразеологічної системи української мови комплексно досліджено рівні і засоби вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА; виявлено склад лексико-семантичних одиниць, що репрезентують гендерні емотивно-аксіологічні стереотипи в українській фразеології; визначено вплив соціальних та етнічних чинників на формування конотативних значеннєвих планів ГМФН; простежено ступінь їхньої фіксації в тлумачних і фразеологічних словниках та стилістичний потенціал, особливості функціонування аналізованих гендерно маркованих стійких словесних комплексів у художніх дискурсах.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її матеріали та висновки збагачують методологічні засади загальної лінгвогендерології, поглиблюють теоретичні аспекти вербалізації національних гендерних стереотипів – концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА, репрезентованих лексичними номінативами та експресивами, що структурують ці концепти в

складі стійких словесних комплексів, сприяють обґрунтуванню взаємодії емотивно-оцінного складника значення лексеми-вербалізатора та аксіологічних орієнтирів гендерних еталонів і стереотипів, що їх містять стійкі словесні комплекси.

Практична цінність роботи полягає в можливості використання її результатів у лекційних курсах із лексикології, фразеології, лексикографії, стилістики, етнолінгвістики, лінгвістичного аналізу художнього тексту; спецкурсах із лінгвокультурології, соціолінгвістики, гендерних досліджень, а також у лексикографічній практиці, під час написання магістерських та дипломних робіт.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Окремі розділи і дисертацію загалом обговорено на засіданнях кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (2007-2009 рр.). Основні положення та результати дослідження викладено на міжнародній науково-практичній конференції «Ніжинська історико-філологічна школа: минуле, сьогодення, майбутнє» (Ніжин, 2006), міжнародній науковій конференції «Ю. Карський і сучасне мовознавство» (Ніжин, 2007), всеукраїнській науковій конференції «Лінгвоукраїністика у вищих навчальних закладах» (Ніжин, 2007), міжнародній науково-практичній конференції «Ніжинська історико-філологічна школа: минуле, сьогодення, майбутнє» (Ніжин, 2008), міжнародній науковій конференції, присвяченій 200-літтю від дня народження М. В. Гоголя (Ніжин, 2008), всеукраїнській науковій конференції «Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства» (Полтава, 2008), всеукраїнській науковій конференції «Репресовані мовознавці» (Ніжин, 2008), міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів. Поетика текстових структур» (Київ, 2009), щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (2007-2009 рр.).

Публікації. Основні положення і результати дослідження викладено в 11 одноосібних працях, 7 з яких опубліковані в наукових фахових виданнях, затверджених ВАКом України.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (271 позиція), списку використаних джерел (48 найменувань) та покажчика. Загальний обсяг дисертації – 261 сторінка, основного тексту – 180 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЛІНГВОГЕНДЕРОЛОГІЇ

1.1. Поняття «картина світу» в лінгвальному та концептуальному аспектах

До ключових понять сучасної лінгвістичної парадигми належать мовна і концептуальна картини світу, культурно-мовні концепти, національна мовна особистість, дискурс тощо. Як справедливо зазначає А. М. Архангельська, «для лінгвіста ключем до таємниць багатокomпонентного мисленнєвого універсуму будь-якої культури є мова, бо саме вона формує, висловлює поняття і організовує різноманітні вербалізовані фрагменти у зв'язну мовну картину світу» [12, с. 83].

Проблема «мовного» світосприймання фрагментів картини світу, констант об'єктивної дійсності з антропоцентричних позицій започаткована у працях В. фон Гумбольдта ще на початку ХІХ ст. Ідеї вченого були поглиблені й розвинені такими лінгвістами, як Б. де Куртене, Ф. де Соссюр, О. О. Потебня, Е. Сепір, Е. Бенвеніст, Н. Д. Арутюнова, Ю. М. Лотман, А. Вежбицька, Т. І. Вендіна, Ю. Д. Апресян, Ю. М. Караулов, В. М. Телія, В. М. Топоров, Р. Якобсон, Г. В. Колшанский та ін. Серед українських мовознавців, які працюють над проблемами культурно-антропоцентричного вивчення мовних явищ, слід назвати С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, В. І. Кононенка, М. П. Кочергана, Н. М. Сологуб, А. К. Мойсієнка, О. О. Селіванову, І. О. Голубовську та ін.

На сучасному етапі все більше дослідників, як уже зазначалося, пов'язують вирішення різних мовних проблем, зокрема вербалізації окремих концептосфер, індивідуально-авторської репрезентації фрагментів картини світу тощо, з вивченням особливостей представлення в мові етнічних,

ментальних, культурологічних знань, а отже, з когнітивною діяльністю людини. У зв'язку з цим до сучасного лінгвістичного лексикону увійшли такі поняття, як «концептуальна картина світу», «мовна картина світу», які є безпосереднім продовженням ідей В. фон Гумбольдта про мову як особливе ментальне світобачення і світорозуміння. Сутність цих ідей ґрунтується на розумінні мови як системи, у якій фіксується і відображається те, як людина бачить, сприймає, оцінює довкілля, фрагменти дійсності і своє місце в них. Тут важливо наголосити, що «мова як феномен національної самоідентифікації, як вербальний вияв ментальності народу, стрижень національної культури відтінює універсальні логічні закони людського пізнання, мислення» [84, с. 95], забезпечуючи диференційний підхід до різних сфер мовної діяльності (у нашому випадку вербалізації гендерної концептосфери у фразеології).

Концептуальна та мовна картини світу як універсальні сутності протиставлені частковим картинам світу – національній, індивідуальній, філософській, художній, поетичній, релігійній, науковій, політичній, побутовій та іншим. Розмежування концептуальної і мовної картин світу здійснюється на основі виокремлення мови і мислення як двох тісно пов'язаних між собою, але автономних з погляду існування самостійних сутностей [168, с. 35–36].

У Короткому словнику лінгвістичних термінів подано таке тлумачення терміна «мовна картина світу»: «членування предметного і поняттєвого світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями. У мовній картині світу відбиваються особливості сприймання мовцями навколишньої дійсності» [85, с. 93].

О. О. Селіванова в сучасній термінологічній енциклопедії кваліфікує мовну картину світу як «представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій, сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етнос свідомості» [186, с. 365].

Отже, мовна картина світу – це відображені засобами і категоріями мови уявлення певного соціуму, колективу людей про концептосферу у її

співвідношенні з людським чинником, про будову, елементи й процеси навколишньої дійсності.

Концептуальну картину світу кваліфікують як «упорядковане поєднання концептів у свідомості людини», ствержуючи, що це «система смислів, втілена в ці реалії через слова-концепти» [195, с. 19].

Концептуальна і мовна картини світу взаємопов'язані, хоча й мають певні відмінності. Співвідношення між концептуальною і мовною картинами світу вчені вбачають у співвідношенні поняттєвої сфери і системи мовних засобів її вербалізації. Погляди і знання про світ, пізнавальний досвід людини відображені в мові, закріплені за словами і словосполученнями.

На думку Т. А. Космеди, «концептуальна картина світу багатша, ніж мовна, оскільки в її творенні беруть участь різні типи мислення, і не все, що пізнане людиною, набуває словесної форми, не все відображається за допомогою мови, і не вся інформація, яка надходить із зовнішнього світу, набуває мовного виразу» [117, с. 12]. Хоча концептуальна картина світу є ширшою, багатшою, первинною порівняно з мовною, проте означування основних її складників й експлікація найрізноманітніших концептосфер можливі лише засобами мови, елементами мовної картини світу, яка маніфестує етнокультурні складники, зберігає інформацію про них і передає з покоління до покоління.

Національну мовну картину світу вважають інваріантною частиною загальнолюдської мовної картини світу. Вона забезпечує взаєморозуміння носіїв однієї мови та здатність розуміння ними текстів, які віддалені від них у часі, тобто таких, що належать до попередніх історичних епох.

Національна мова є джерелом існування будь-якого суспільства, засвоєння її норм визначає не лише поняттєвий апарат мовців, а і їхнє ставлення до світу, траєкторію вчинків. Про національну мовну картину світу першими заговорили мовознавці, які досліджували різноструктурні мови, зокрема В. фон Гумбольдт, Е. Сепір, Б. Уорф та ін. За Г. П. Богуславською,

кожна мова по-своєму «членує» дійсність на фрагменти, що, у свою чергу, формує її національно-специфічні ознаки [34, с. 215].

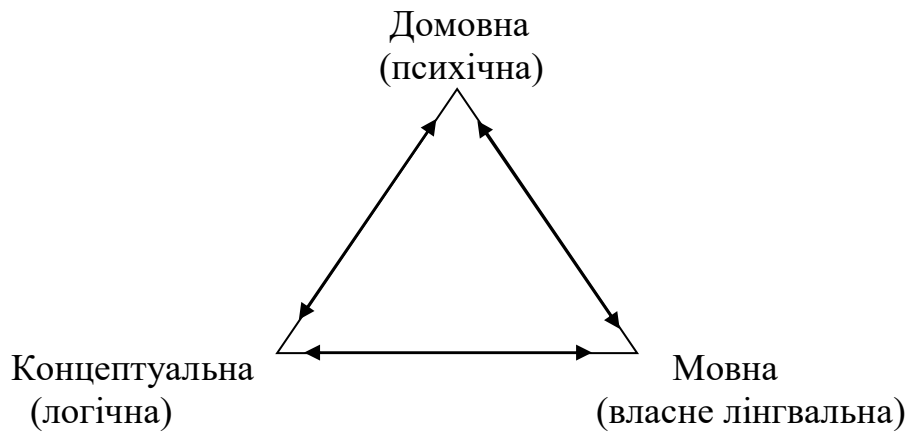
М. П. Кочерган розбіжність і близькість між співвідносними полями різних мов пояснює способом життя народів – носіїв цих мов, характером їхнього мислення, відмінностями культури тощо [118, с. 15]. Саме в контексті культури, на думку вченого, живе слово, слова-відповідники якого вже в іншій культурі можуть мати неоднакові семантичні національні асоціації. Мовна картина світу виявляється у словах-символах, підґрунтям яких є образна конденсація смислу. Звичайно, символ є прозорим для носіїв однієї народності, оскільки для іншої – процес його декодування стає неможливим. Особливості мовної картини світу досить цікаво простежуються завдяки явищу синонімії, безеквівалентної, експресивної лексики. Самобутня, вищезгадана безеквівалентна лексика, що позначає національно-культурні поняття, зокрема такі, як *вишиванка, рушник, писанка, бандура, коломийка, гопак, булава, тризуб, вареники, галушки, калганівка, валькувати* та ін. часто наявна у складі не менш колоритних гендерно маркованих національно-специфічних стійких словосполук: *на рушник стати; готувати (дбати) рушники (скриню)*, заст. збиратися одружуватися з ким-небудь (про дівчину, жінку). – *Он до тебе восени прийдуть старости. Готуй рушники* (Н.-Лев.) (ФСУМ, с. 161); *годувати гарбузами*, відмовляти тому, хто сватається (ФСУМ, с. 154); *піти з гарбузом (з гарбузами)*, дістати відмову при сватанні (ФСУМ, с. 516); *скуштувати гарбузової каші* ірон. дістати відмову при сватанні, залищанні (ФСУМ, с. 661) та ін. Національно-культурні поняття у росіян (*щи, сарафан, балалайка, береза, ящик*) та німців (*Richtfestсвято з нагоди зведення будинку під дах*) уже зовсім інші. Українська мовна картина світу багата на зменшено-пестливі форми іменників, прикметників, прислівників, навіть дієслів, що засвідчує ліризм, сентиментальність, кордоцентричність українського етносу, позитивність українського несвідомого, у порівнянні з притаманною росіянам іронією, насмішкуватістю [118, с. 18-19].

Безперечно, національно маркованим є мовний фразеологічний фонд, адже стійкі словосполучення зберігають характерну специфіку мотивації внутрішньої форми. Стійкі словесні комплекси дозволяють розкрити оцінні характеристики індивідів (чоловіків та жінок), що асоціюються із мовною картиною світу. Для з'ясування природи мовної картини світу автор статті наголошує на важливості лексико-семантичного рівня, міжмовного зіставлення граматичних категорій, насамперед категорій детермінації, числа, стану; на синтаксичному – цікавими є односкладні безособові речення. Поняття мовної картини світу ще в 1950 р. привернуло увагу німецького мовознавця Лео Вайсбера, який виділив такі її складники, характеристики:

- системність: духовна та мовна (перша відбиває своєрідність культури та менталітету, друга є запорукою існування та функціонування мови);
- прогресивність (результат історичного розвитку етносу та мови);
- «живий організм» (має чітку структуру та багаторівневність);
- змінність у часі;
- однорідність мовної сутності (досягається здатністю закріплювати мовну та культурну своєрідність бачення світу, зафіксовану засобами мови);
- однорідність самосвідомості мовної спільноти (особливість світогляду, правил поведінки, способу життя), зафіксованих засобами мови;
- загальнокультурність здобутку.

Л. А. Лисиченко вказує на важливість перебування структури мовної картини світу у тричленній парадигмі рівних картин світу, які, безперечно, знаходяться у тісній взаємодії і впливають одна на одну, адже мова не тільки відбиває і виражає дух народу, а й впливає на його формування [128, с. 39]. Схематично вказані парадигми зображено на рис. № 1.

Рис. № 1. Тричленна парадигма картин світу

домовна картина світу —————> концепт;

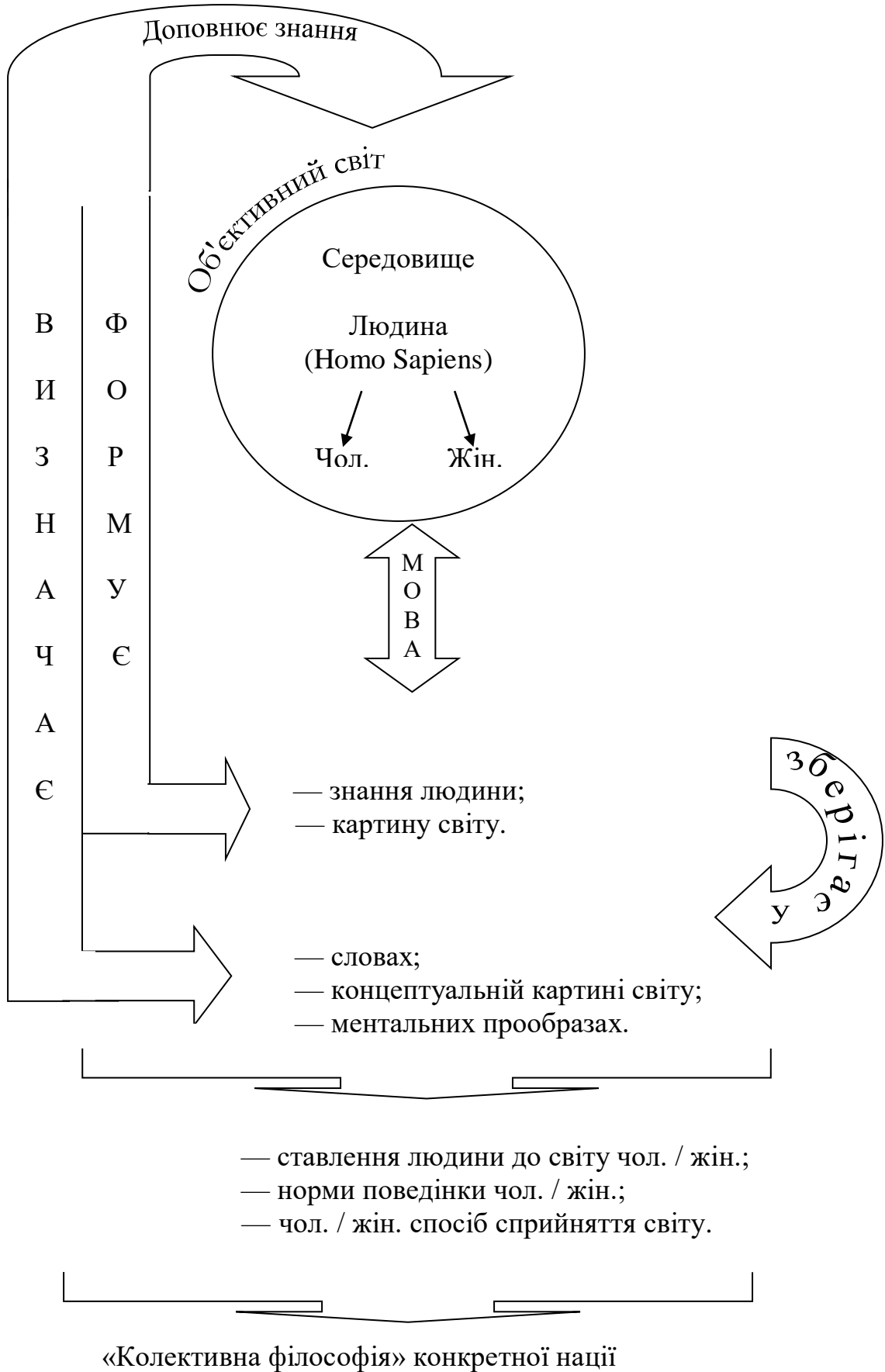
концептуальна картина світу —————> поняття;

мовна картина світу —————> значення слова.

Отже, дослідники розрізняють концептуальну картину світу (поняття) та мовну (слова, словосполучення), проте існує ще й третя – домовна («наївна»), яка, не маючи мовного вираження, є джерелом розуміння двох вище вказаних фактів. Учені висувають думку про незмінність мовної картини світу, аргументуючи наявністю в кожній мові елементів «архаїчної» картини світу [128, с. 40], проте більшість дослідників розрізняють мовну картину світу сучасного суспільства та архаїчного. Концептуальна картина світу, звичайно, є підґрунтям для мовної картини світу (див. рис. «Мовна картина світу»), яка відображає не лише досвід народу та спільні знання, а й виявляє своєрідність бачення світу [128, с. 37].

Досить ґрунтовне та виправдане визначення мовної картини світу дає В. В. Жайворонок: «Мовна картина світу – це мозаїкоподібна польова система взаємопов’язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об’єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину світу. І концептуальну, і мовну картину світу можна сприймати як загальнолюдський універсум і як національне мовне явище» [86, с. 26].

МОВНА КАРТИНА СВІТУ

1.2. Гендерні концептосфери як об'єкти дослідження сучасного мовознавства

Сучасне мовознавство поєднує в собі різні напрями, аспекти та підходи до інтерпретації поняття «концепт», оскільки цей феномен перебуває на перетині низки різних наукових дисциплін. У сучасному мовознавстві немає єдиного тлумачення цього терміна, що походить від лат. *conceptus* і означає «думка, поняття». Ж. В. Краснобаєва-Чорна виявила в науковій літературі сім аспектів інтерпретації поняття концепту: *когнітивний* (Дем'янков, Кубрякова, Попова, Стернін та ін.), *лінгвокультурологічний* (Вежбицька, Захарченко, Іванова, Іващенко, Красних, Маслова та ін.), *логіко-філософський* (Кемені, Пірс, Фреге та ін.), *власне філософський* (Дельоз, Гаватарі та ін.), *лінгвістичний* (Гак, Звегінцев, Резніков, Тараненко та ін.), *психолінгвістичний* (Залевська, Селіванова, Старко, Цапок, Штерн та ін.) та *літературнокультурологічний* (Грузберг, Іванова, Кагановська та ін.) [117, с. 67]. Людський розум завжди спрямований на осмислення й усвідомлення основних понять універсуму і буття, а відтак, виплучення поняття «концепт» залишається актуальним для низки сучасних наук [52, с. 27].

Можна виокремити два основні підходи, сфокусовані на одному чи іншому аспектові аналізу цього явища, – лінгвокогнітивний та лінгвокультурний. Функціонування мови – це різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності людини. Когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища [241, с. 289]. На думку В. Д. Ужченка та Д. В. Ужченка, обсяг концепту можна безкінечно уточнювати, віднаходити все нові й нові грані, оскільки він виступає об'єктом дослідження не тільки лінгвістики, а й логіки, психології, культурології, філософії. Концепт ширший за поняття, оскільки об'єднує інформацію про всі ознаки реалії [241, с. 291].

Як лінгвокультурний (лінгвальноментальний) феномен, що репрезентує особливості мовомислення, виявляє аксіологічні основи поведінкових стереотипів людини – представника певного етносу – тлумачать поняття

концепту Ю. С. Степанов, А. Вежбицька, В. І. Кононенко, О. Д. Шмельов, Й. А. Стернін, І. О. Голубовська та ін.

Звичайно, на сьогодні опрацьовані лише поодинокі фрагменти концептуальної картини світу певного народу, про повний опис національних концептосфер говорити ще дуже рано. Так, досліджено низку концептів здебільшого на матеріалі однієї мови, наприклад української: ВОЛЯ, СВОБОДА, НЕВОЛЯ, СЛАВА, МРІЯ, НАДІЯ, ДОЛЯ, НЕДОЛЯ, ВІРА, КОХАННЯ, ЛЮБОВ, СТРАХ, СМІХ, СУМ, ТУГА, ЖУРБА, ГРІХ, СПОКУТА, ЗЛО, ДОБРО, ЗРАДА, ВІРНІСТЬ, РОДИННІСТЬ, ПОБРАТИМСТВО, МИЛОСЕРДЯ, ЖОРСТОКІСТЬ, ГРА (В. І. Кононенко); СУДЬБА, ШЛЯХ, СУМЛІННЯ, СОВІСТЬ, ПРАЦЯ, РОБОТА, ГРІХ, ВЧИНОК (Т. В. Радзієвська); ВОЛЯ, ДУМА, ДУМКА, УКРАЇНА (Т. А. Космеда); СЛОВО, МОВА, ДУМКА, ТВОРЧИСТЬ, ПІСНЯ (Н. О. Мех); БОГ, БОГОРОДИЦЯ, ПРОРОК (Т. П. Вільчинська); КОБЗАР (В. Л. Іващенко); БОГ (П. В. Мацьків); ДУША (М. В. Скаб); ЧОЛОВІК (МУЖЧИНА) (Л. О. Ставицька); КРАСА (О. М. Цапок); КОЗАЦТВО (С. П. Запольських); ПРАВДА, НЕПРАВДА (М. В. Мамич); ЖИТТЯ, ДОРОГА (Ж. В. Краснобаєва-Чорна); ЖИТТЯ, СМЕРТЬ (О. О. Близнюк); СТЕП (О. Є. Єфименко); НЕБО, ЗЕМЛЯ (С. О. Шуляк); ЖІНКА (Т. М. Сукаленко) та багато інших.

Не менш цікавими і глибокими є дослідження, присвячені вербалізації певної концептосфери, виконані на матеріалі кількох мов. Так, І. О. Голубовська вивчала концепти ДУША та СЕРЦЕ в українській, російській, англійській і китайській мовах; О. С. Пальчевська досліджувала лінгвокогнітивний та етнолінгвістичний ракурси концепту ШЛЯХ в українській, англійській і французькій мовах; концепт ВЧИНОК в українській і російській мовах студіювала Т. В. Радзієвська; концепти ДІМ і РОДИНА в російській, англійській і французькій мовах – Т. Сорока. Концептосфера має системний характер і специфічна для кожного етнічного колективу [80, с. 21].

Концепти активно аналізувалися як у творчості одного письменника (Г. Сковороди, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Филиповича, В. Винниченка,

П. Тичини, А. Малишка та ін.), так і групи письменників певного літературного періоду, напряму чи жанру (у творчості поетів періоду Великої Вітчизняної війни, у поезії українських шістдесятників тощо).

Майже в кожному дослідженні наголошено, що мовна репрезентація концептосфери ґрунтується на національному культурно-історичному досвіді народу, є неповторною і своєрідною. У концепті поєднані, з одного боку, загальнолюдські (універсальні) закони буття, а з іншого, – як ці закони діють, вербалізуються в національній мові, специфічно функціонують в історії конкретного народу. Ідеї сучасної концептології ґрунтуються на діалектній єдності національного і загальнолюдського, оскільки культурно-самобутнє не існує окремо від універсального.

Наявні підходи до наукового аналізу концепту відбивають його складну, часто суперечливу природу. До основних аспектів вивчення поняття концепту, як уже зазначалося, належать когнітивний та лінгвокультурологічний, а в останній період почали говорити про доцільність синкретичного підходу, тобто про ефективність їхнього поєднання.

Досить ґрунтовним і вдалим тлумаченням концепту мовознавці вважають визначення, запропоноване О. С. Кубряковою: «концепт (concept, konzept) – термін, що слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної в людській психіці» [121, с.90].

Мовознавці також відзначають, що чітких критеріїв для виділення концептів, розроблених методів їх вивчення, прикладів повного аналізу концептуальної системи конкретної мови поки що немає, найвідомішою є теорія культурних концептів Ю. С. Степанова [Цит. за: 241, с. 301].

Концепт пов'язують із досвідом, знаннями, уявленнями мовців про значущі фрагменти національної картини світу, зі смислами, що ними оперує людина в процесі мислення і пізнання. Зіставляючи сутність концепту з такими

феноменами, як поняття і слово, мовознавці стверджують, що «на відміну від понять, концепти не тільки мисляться, вони переживаються», їх співвідносять із внутрішнім світом людини, оскільки концепти – «предмет емоцій, симпатій і антипатій, а інколи й зіткнень» [219, с. 43].

«Концепт – практично невичерпний комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, явище чи ознаку в певній культурі» [241, с. 295]. У зв'язку з цим до ключових феноменів належить співвідношення термінів: лексичне значення, поняття, концепт. Ж. В. Краснобаєва-Чорна виявила дві реалії, – нерідко терміни «концепт» і «поняття» виступають як рівнозначні синоніми – явища одного рангу, концепт є калькою з латинської мови – *conceptus* – «поняття» [120, с. 71]. З іншого погляду – поряд із синонімічним уживанням, існують цілком різні й самостійні терміни: «поняття» – непередикативна одиниця мислення, що відображає істотні (відмінні) ознаки предметів дійсності, виділяє предмети як самостійні об'єкти, що перебувають в особливому відношенні до таких само об'єктів, але не розкриває це відношення. «Концепт» – одиниця мислення, яка виступає цілісним, нерозчленованим відображенням факту дійсності – найменша одиниця мисленнєвого процесу [120, с. 72].

Зіставляючи поняття концепту зі словом, М. В. Скаб зазначає, що «слово реалізує себе в мовленнєвих контекстах, концепт же формується в «текстах культури», і джерелами відомостей для розуміння концептів служать: прецедентні тексти, зокрема, прислів'я, приказки, афоризми, стійкі сполучення слів, назви відомих творів духовної культури, поширених наукових теорій і т. ін.; художні дефініції, а також концепції, вироблені в тому чи тому творі словесної творчості та ін.» [195, с. 46].

Змістове навантаження концепту історично змінне, воно також безпосередньо залежить від життєвих позицій, освіченості окремо взятого індивіда, його досвіду, умов життя: «концепт весь час перебуває в динаміці, його грані шліфуються, а глибина вертикального культурно-національного контексту збільшується» [241, с. 292].

Вчені розрізняють концепти-лексеми з «поверхневим» максимально вираженим семемним складом: *скриню дбати* (СУМ, т. IX, с. 318) і з «глибинним» імпліцитним семемним складом (кодом національної культури), прихована інформація якого розглядається крізь призму світосприйняття певного народу: *дівка як верба: де посади, там прийметься* (УПП, с. 230). Кожна культура переповнена власною символічною мовою, що вибудовує в свою чергу неповторність окремо взятого світогляду, для якого характерними є свої ключові слова як підґрунтя яскравої ілюстрації мовної картини світу: лінгвальний концепт – вербально виражена інтегральна категорія, яка відображає психоментальні ресурси свідомості, узагальнює знання й досвід людини, репрезентує мовну картину світу [241, с. 302].

Академічне видання «Українська мова: Енциклопедія» (2000) не подає тлумачення поняття концепту, проте вже у виданні 2007 року вміщено статтю про концепт Ф. С. Бацевича, де зазначено: «Концепт (від лат. *conceptus* – думка, поняття) – ментальна сутність, оперативна змістова одиниця інформаційної структури свідомості, картини світу в цілому. Формується у свідомості людини з безпосередньо чуттєвого досвіду, операцій з об'єктами, а також мисленнєво-мовленнєвої діяльності, має втілення в мові й віддзеркалює національно-культурні уявлення про світ людини, груп людей, етносу в цілому» [23, с. 285]. Тут ґрунтовно розкрито два основні аспекти вивчення концептів у сучасній лінгвістиці, два ключові підходи до їх розуміння: 1) когнітивний (когнітивна лінгвістика), де концепт визначається як мисленнєве утворення, що поєднує найістотніші ознаки об'єкта, належні до основних у концептуальній картині світу; 2) лінгвокультурний – одиниця колективної свідомості, культурно маркований зміст (мовні, етнокультурні складники, уявлення, оцінки, порізногому структуровані в системі мов), емоційно-експресивні, естетичні складники, що формують мовну картину світу.

Концепти втілюються в окремі елементи мови, зокрема слова, словосполучення, фразеологізми. Розрізняють найважливіші з них:

- 1) універсальні, загальнолюдські (Час, Простір, Життя, Смерть, Істина та ін.);
- 2) ідіоетнічні (Доля, Воля, Україна, Шевченко та ін.) [23, с. 285].

Концепти можуть мати власне мисленнєву (невербальну) форму репрезентації, тобто структурування відбувається за польовим принципом. За такої умови його ядро формують загальнолюдські національно-культурні, соціально-групові, індивідуально-особистісні різновиди асоціацій. Дослідники виділяють такі типи концептів: 1) за змістом (конкретно-чуттєві образи, уявлення, схеми, прототипи, пропозиції, фрейми, сценарії або скрипти, гештальти або цілісні образи): *найдорожча пісня, з якою мати колисала* (ЗУЕ, с. 356); 2) за роллю у структурі свідомості (культурні, ментальні, міфологічні, ідеологічні, філософські): *Платон мені друг, але істина (правда) дорожча. Платон мій друг, а істина – ще більший друг* (Ол., Сид., с. 152); *Адам зів кисличку, а у нас оскома на зубах* (Ном., с. 43); 3) за суб'єктом концептуалізації (універсальні, групові, етнічні, індивідуальні): *до людей – по розум, до матері – по серце* (УКВ, с. 169). [23, с. 285].

У структурі концепту поєднано універсальне і національне, самобутнє, своєрідне, зумовлене специфікою національного осмислення навколишньої дійсності. Дослідники виділяють такі особливості національно-культурної інформації концепту:

- 1) культурологічна маркованість;
- 2) імпліцитність інформації, фіксованої лише у свідомості носіїв мови;
- 3) гетерогенність як здатність проявлятися на різних ярусах мовної системи;
- 4) стійкість культурологічного компонента, високий ступінь узуралізації;
- 5) динамічність;
- 6) індексальність характеру, що повертає до системи цінностей [120, с. 68].

Кваліфікація концептів із мовного погляду буде неповною, якщо не розкрити природу концепту як «основного осередку культури в ментальному світі людини» [219, с. 43], а у зв'язку з цим і його антропоцентричного

підгрунтя.

Антропоцентризм – вагомий складник лінгвістичних концепцій, який домінує в семіотичних системах, зокрема таких, як міфологія, філософія, релігія, мова і мовлення. Він є своєрідним фундаментом для багатьох форм духовної культури. Його справедливо кваліфікують як ключовий методологічний принцип досліджень, згідно з яким людина постає як центр, найвища сутність світобудови [241, с. 290]. Дослідники все частіше прагнуть осмислити місце й статус людини не лише в соціумі, а й у його мові та мовленні. Антропоцентричний напрям став визначальним для лінгвістів кінця ХХ-ХХІ століть. «Людина в мові» (за Е. Бенвеністом) вербалізується на лексичному та фразеологічному рівнях, що сприяє виникненню антропоцентричної фразеології, основним завданням якої, на думку К. І. Мізіна, є: «дослідження співвідношень лінгвальних і екстралінгвальних смислів ФО, оскільки у фразеологічному значенні кодується лише частина мисленнєвої інформації, натомість інша її частина віддзеркалюється психікою людини, образами екстралінгвального характеру» [139, с. 67].

Людина є вихідною точкою для будь-якого антропологічного дослідження. Наприклад, вивчаючи мовну картину світу, лінгвісти передусім звертаються до індивіда, «який пізнає незалежний від нього світ і створює засоби фіксації та передачі знань про нього іншим людям і для власного пізнання. Відповідно для побудови мовної картини світу ключовою є постать людини» [128, с. 38]. В. В. Жайворонок справедливо зазначає, що антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць «збуджує зацікавленість до ролі мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу, до взаємовідношення народу – творця мови та власне мови як значною мірою творця її носія» [86, с. 23]. Учений помічає також унікальність такого підходу, оскільки «в словах і, ширше, в мовній системі бачимо наслідки великої праці людського духу, тим самим національну мову сприймаємо як колективний витвір духовної енергії народу» [86, с. 24].

Важливою в цьому плані є категорія оцінки, «унікальність» якої полягає в її здатності не лише відображати аксіологічну сутність об'єкта для суб'єкта, а й формувати світогляд та впливати на поведінкові стереотипи людей (аксіологічний аспект) [139, с. 67]. На думку К. І. Мізіна, ФО «пронизані» оцінкою, оскільки вони створюються передусім не для того, щоб описувати світ, а для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати та передавати суб'єктивне ставлення до фрагментів національної картини світу [139, с. 68]. Дослідник справедливо відзначає, що проблема цінностей вічна, оскільки між внутрішнім світом (особистістю) та зовнішнім світом (суспільством) відбувається постійна взаємодія, яка може зазнавати певних змін із плином часу. Вчений визначає такі структурні елементи оцінки: суб'єкт оцінки (експліцитний / імпліцитний; людина / соціум, які здійснюють оцінювання), об'єкт (оцінюваний фрагмент дійсності: особа, предмет, ситуація, дія, факт) та основу оцінки (компонент висловлення, який маніфестує сутність оцінки, основу оцінної конструкції). Цінність майже завжди усвідомлюється суб'єктом, оскільки вона об'єктивна. Оцінка передбачає елементи суб'єктивності, сутність якої зазвичай визначають: 1) порівняльні конструкції з оцінним конститuentом: *гарний як вогонь* (КСЗК, с. 78); *хороша як вітка* (ССНП, с. 27); 2) порівняльні конструкції з образами-еталонами: *високий (стрункий, міцний, жиливий) як дуб* (ССНП, с. 50); *гарна як калина (калинова квітка, калина в цвіту, найкрасніша калина)* (ССНП, с. 63); 3) порівняння у поєднанні з образами-еталонами: *добрий як мати рідна; ласкава як мати-земля* (КСЗК, с. 42).

Антропоцентричність стійких словесних комплексів із компонентами ЧОЛОВІК – ЖІНКА яскраво ілюструють фраземи, які містять у своєму складі власні імена:

- власне українські антропонімічні словосполучення, які передають стереотипні національні оцінки чоловіків: *у нашого Омелька невеличка сімейка: тільки Сидірко та Нестірко, та дітей шестірко, та батько, та мати, та нас три брати* (УКВ, с. 168); *без Гриця і вода не освятиться* (УПП, с. 75); *ти йому про Тараса – він тобі півтораєста!*

(УПП, с. 222); *прилип, як до Гандзі Пилип* (УПП, с. 74) або жінок: *нате і мій глек на капусту, щоб і я Гапка була* (УПП, с. 166); *кожна Ганна по-своєму гарна* (Ол., Сид., с. 62) та ін.;

- ФО біблійного походження, які репрезентують концепти ЧОЛОВІК – ЖІНКА: *від Адама*. Дуже здалека з самого початку, немовби іманентна вказівка на першість чоловічої статі (ФСУМ, с. 19); порівняймо з фразеологізмом: *Адамове реберце*, жарт. жінка (ФСУМ, с. 596). Словники фіксують ГМФН, що можуть стосуватися обох статей, наприклад: *Адамові діти*. (люди, (ФСУМ, с. 208), одночасно містити і ЧОЛОВІЧИЙ, і ЖІНОЧИЙ компоненти: *як Адам і Єва в раю* (ФСУМ, с. 19);
- ФО міфологічного походження, антропоцентрична вісь яких помітно переважає в бік ЧОЛОВІЧОЇ концептосфери: *муки Тантала* (ФСУМ, с. 410); *Прокрустове ложе* (ФСУМ, с. 353), порівняймо з жіночими: *Аriadнина (провідна) нитка* (ФСУМ, с. 434).

Людина стає точкою відліку під час дослідження мовних концептів, центром конструювання власного специфічного світогляду, який, утворюючись через процес пізнання, зумовлює побудову мовної картини світу. Кожна особистість по-своєму інтерпретує навколишній світ, фіксує його особливості. Концепти постають різними, часто залежать від епохи, національності, рівня освіти, професії, статі, віку та ін. Пізнання (когнітивізм) відбиває двобічність тенденцій: осмислюючи світ, людина постає унікальною субстанцією, здатною не лише переробляти інформацію, а й пояснювати її через власні внутрішні інтенції. Антропоцентризм фразеологічних номінацій із компонентом ЧОЛОВІК – ЖІНКА дозволяє розкривати такі закономірності:

- вплив людини на мову;
- вплив мови на поведінку та мислення людини, адже народна мудрість – це творчий процес, скарбниця суспільства, здатна не лише фіксувати іскрометність людського мислення, а й впливати на її діяльність.

Взаємозалежність мови та особистості відбивають фразеологізми на позначення:

- зовнішнього вигляду людини: *гарний як у молоці купаний* (КСЗК, с. 78); *дівка без коси як кінь без гриви* (КСЗК, с. 18); *прибрана як сватів чекає* (КСЗК, с. 81);
- її внутрішнього стану: *соромно як дівці в домівці* (КСЗК, с. 45); *хитрий як Омелькова гуска* (КСЗК, с. 17);
- особливостей інтелекту: *мудрий як дід* (КСЗК, с. 9); *дурна як дівка на розкритті* (КСЗК, с. 25); *розумний як Оверкові штани навиворіт* (КСЗК, с. 15);
- ставлення до навколишнього світу: *потрібний як матросу спідниця* (КСЗК, с. 19); *і вусом (бровою) не моргнути (не рушити)* (ФСУМ, с. 405); *посилати (послати) до бісового батька* (ФСУМ, с. 547);
- гендерної взаємодії: *перед жінкою як півень, а перед начальством як мокра курка* (КСЗК, с. 71); *без жінки мужчина як без хвоста скотина* (КСЗК, с. 120); *за добрим чоловіком жінка як калина, а за поганим як билина* (КСЗК, с. 120).

Антропоцентризм наскрізь пронизує фразеологічний фонд будь-якої мови, українська не є винятком. Людина постає своєрідним мірилом навколишньої дійсності та водночас об'єктом для детального самостереження, досліджень та зауважень, здійснюваних іншими людьми. Об'єкти навколишнього світу відходять на інший план, залежно від їхнього призначення та ролі, виконуваної в процесі життєдіяльності людини. Важливими постають стійкі словесні комплекси, які оцінюють тенденції гендерної взаємодії, своєрідність зовнішнього вигляду, внутрішні характеристики, особливості інтелекту та ін., оскільки виконують загальну функцію розвитку людської особистості, її вдосконалення, що загалом є перспективою прогресу: «..і там, і там у центрі мікро- чи макрокосму стоять людина як розумна істота та її уявлення про середовище, в якому вона існує (зовнішній, реальний світ), а також про саму себе як вмістилище внутрішнього, ірреального світу» [86, с. 26]. Антропоцентричні фразеологічні номінації із компонентами «чоловік», «жінка» стають базою для багатоаспектного вивчення

часто не пояснюваної природи протилежних статей, учинків та характерів, що зумовлюють народження висловів на зразок: «чоловіки з Марсу», «жінки з Венери».

1.3. Поняття «гендер» у соціолінгвістиці

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки особливої актуальності набуває проблема аналізу мовних явищ із позицій антропоцентризму, що передбачає орієнтацію на виявлення людського чинника в мові та мовленні (соціолінгвістика, психолінгвістика і етнолінгвістика, функціональна лінгвістика). Серед найсучасніших учені виділяють гендерну лінгвістику (лінгвістичну гендерологію), що безпосередньо відбиває антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць [105, с. 5].

Лінгвістична гендерологія вивчає мовні явища в безпосередньому зв'язку з особистістю, дає нове розуміння гендеру як соціокультурної категорії, що співвідносить мову за ознакою соціальної статі. За переконанням Л. О. Ставицької, «сучасна лінгвістика переживає своєрідний «гендерний бум», а тому можна і слід говорити про накопичені ідеї, напрями пошуків та експериментів, маючи на оці становлення української лінгвістичної гендерології, бо гендер, як ніяке інше соціолінгвістичне поняття, закорінений в умови життя, реалії, норми і традиції певної культури» [217, с. 30].

Гендер справедливо кваліфікують як міждисциплінарний феномен. Із гендерною проблематикою тісно пов'язані ґрунтовні дослідження соціально-філософського характеру. Вони здійснювалися ще в пострадянському просторі, починаючи з 80-х років ХХ століття. Проте практична реалізація згадуваної вище проблеми та активне вживання відповідних термінів у науковій літературі здійснювалися досить повільно. Так, праця із соціології «Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів» за загальною редакцією В. Г. Городяненка 2002 року видання фіксує в короткому термінологічному

словнику лише поняття «гендерної соціології». У другому виданні з'являються поняття «гендерних стереотипів» та «гендерної ідентичності» у підрозділі «Гендер як характеристика особистості», уміщеному в розділі про соціокультурні зв'язки [211, с. 211].

Гендер – (англ. gender, від грец. – рід) у психології соціально-біологічна характеристика, за допомогою якої дається визначення понять ЧОЛОВІК та ЖІНКА (СІС, с. 123). Досить часто термін використовують у процесі обговорення спільного і відмінного між чоловіками та жінками, визначення тих ролей, які вони відіграють у соціумі [211, с. 170].

Ще в 70-ті роки ХХ століття соціологи справедливо наголошували, що такі поняття, як «sex» і «gender» необхідно розрізняти, оскільки, крім біологічної належності індивіда, існують пропорційно протилежні форми діяльності, що характеризуються відповідною поведінкою, емоційністю, ментальністю [211, с. 211].

У праці Р. Столлера «Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності» (1968) уперше запроваджено термін «гендер». Учений зосереджує увагу на психологічних, соціальних, культурних особливостях поняття, що є незалежними від біологічної статі. Тут спростовано поширене твердження, що буття жінки пов'язується лише з «жіночністю», а чоловіка – із «мужньою» поведінкою, оскільки чоловікам певною мірою притаманні фемінні риси, а жінкам – маскулінні. Андрогінність свідчить про вищий рівень поєднання рис, якого може досягнути особистість.

Гендер, або соціокультурна стать, не є власне лінгвістичною категорією, але зміст цього поняття можна розкрити шляхом аналізу мовних структур. Аспекти соціалізації, поділ праці, системи гендерних ролей, різноманітність соціальних інститутів та культурної метафори з елементами символічних рядів: чоловіче – раціональне, духовне, культурне; жіноче – чуттєве, тілесне, природне – повністю репрезентують гендерний соціальний конструкт.

Гендерна лінгвістика дозволяє встановити, яке значення має гендер у певній культурі, як змінюються гендерні стереотипи, норми, з якими

фрагментами картини світу вони пов'язані, як мова впливає на формування гендерної ідентичності індивіда тощо. Так, гендерні ознаки мовної картини світу кваліфіковано як «сутнісні прояви пізнання світу крізь призму чоловічого і жіночого бачення, що інтегрують універсальні та національно специфічні ознаки, оприявлюють особливості номінативної та комунікативної діяльності чоловіків і жінок, а також вплив статі на мовну практику та мовну поведінку» [217, с. 30].

Провідна роль у вербалізації гендерної соціокультурної інформації належить гендерно маркованим лексико-семантичним та ФО мови, що фіксують статеву належність референта. Особливого значення вчені надають фразеологізмам, зазначаючи, що «фразеологізми – це душа будь-якої національної мови, в яких досить неповторно виражається культурна своєрідність народу, і тому вони становлять надзвичайно цінне джерело знань про особливості концептуалізації гендеру в свідомості носіїв тієї чи іншої мови» [93, с. 11].

Фразеологічний фонд української мови є досить цікавим із позиції гендерних лінгвістичних досліджень. Саме в ньому сконденсовано не лише багатовіковий досвід народу, а й український еталон чоловіка та жінки, відображено ставлення до представників кожної статі, особливо за умов невідповідності стереотипним соціальним очікуванням.

Гендер як соціокультурний феномен у мові репрезентований у динаміці – моделювання та відображення відбуваються в процесі комунікації, тобто взаємодії індивідів.

Гендерна картина світу дуже неоднорідна. Мова – це лише одна із граней її загальної і складної структури. Універсальність фразеологічного складу української мови полягає в тому, що в ньому продуктивно вербалізовані основоположні концепти гендерної культури, які мають бінарно генетичну основу, сконденсовану в структурі та семантиці стійких словосполук.

Наявні загальнонаукові та власне лінгвістичні принципи аналізу гендерного компонента в семантиці мовної одиниці. Серед російських мовознавців, що працюють у галузі загальнонаукових досліджень гендерного

феномена, заслуговують на увагу праці О. А. Вороніної, О. Л. Каменської, І. В. Зикової та ін. Лінгвістичні аспекти аналізу простежено в роботах В. М. Телії, А. В. Кириліної, І. В. Зикової та ін.

На актуальності проблеми сучасної української гендерної лінгвістики наголошує у своїх ґрунтовних дослідженнях Л. О. Ставицька. Дослідниця констатує, що «сучасний стан лінгвогендерологічних студій в Україні відзначається полівекторністю наукових зацікавлень та дослідницьких парадигм, що співмірні з лінгвальною спеціалізацією мовознавців» [217, с. 245]. У статті виділено й детально проаналізовано такі основні наукові напрями лінгвогендерології в Україні: 1) методологічна база та термінологічно-поняттєвий апарат лінгвогендерологічних студій (сформовано в працях Г. М. Яворської (2000), А. Г. Шиліної (2002), Г. І. Емірсуйнової (2003), М. М. Дмитрієвої (2004) та ін.); 2) сучасна мовна політика в Україні та світовий гендерний рух (ці проблеми висвітлено в роботах О. С. Фоменко (2004), О. О. Тараненка (2005), Я. В. Пузиренко (2005), А. Г. Шиліної (2006), О. І. Семиколєнкової (2006) та ін.); 3) дискурсивно-когнітивна парадигма лінгвогендерологічних студій (простежено в дослідженнях О. В. Дудолодової (2003), А. П. Мартинюк (2006), А. А. Бігарі (2006) та ін.); 4) дискурсивні дослідження (соціолінгвістичний аспект) – здійснені К. В. Пищиковою (2003) та ін.; 5) мовленнєві та комунікативні стратегії (виявлено в працях С. К. Богдан (1998), Л. М. Синельникової (2001), Г. Ю. Богданович (2001), Н. Ф. Баландіної (2002), Л. О. Ставицької (2003), Ф. С. Бацевича (2004) та ін.); 6) психолінгвістичні праці, побудовані на основі асоціативного експерименту (студії О. Л. Бессонової (2002), О. І. Горошко (2003, 2004, 2005) та ін.); 7) аналіз гендерного аспекту художнього тексту (проведено Н. Д. Борисенко (2003), В. Г. Александровою (2003), О. Л. Козачишиною (2003), О. Ф. Сизовою (2007) та ін.) [216, с. 237-243].

Процеси вербалізації гендерних стереотипів у мові, їхніх ознак і властивостей можуть бути предметом дослідження низки гуманітарних наук – гендерної психології, соціальної психології, соціології, фразеології, лексичної

та фразеологічної семантики, соціопсихолінгвістики, теорії дискурсу і комунікації тощо.

Огляд наукової літератури з лінгвогендерології виявив, що найбільших успіхів досягли вчені-германісти, які, переважно на матеріалі англійської мови, студіюють теорію дискурсу, розробляють різні аспекти гендерно зорієнтованої когнітивної лінгвістики. Значні досягнення в розвитку гендерних досліджень має феміністична лінгвістика, яка виникла в кінці 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. у США та Німеччині. Її здобутком залишається доведена гіпотеза існування чоловічої та жіночих мовних картин світу.

Увага вчених сфокусована на обґрунтуванні методології, розбудові теоретико-поняттєвої бази лінгвогендерології, а також на вивченні соціопсихолінгвістичних і дискурсивних аспектів. Праці містять цікаві відомості з комунікативних стратегій гендерної лінгвістики, зокрема виявлення потенційних можливостей лексичної та фразеологічної систем, словотвірних засобів української мови з погляду їхньої участі у вербальній репрезентації двох соціальних статей тощо.

Значними є досягнення феміністського літературознавства: монографії, збірники наукових праць та ін., проте лінгвістична методологічна база вітчизняної науки залишається недостатньо розробленою.

Узагальнюючи загальнонаукові підходи, учені виділяють такі позиції трактування гендера:

- 1) гендер як соціально-демографічна категорія;
- 2) соціальна конструкція;
- 3) суб'єктивність;
- 4) ідеологічний конструкт;
- 5) сітка;
- 6) технологія та культурна метафора [54, с. 102]. У російських теоретико-методологічних дослідженнях О. А. Вороніна виділяє три основні моделі: теорії соціального конструювання; стратифікаційної категорії; інтерпретації гендера як культурної метафори [54, с. 99].

А. В. Кириліна, крім загальнонаукових, виділяє лінгвістичні принципи аналізу гендера: змінної мовної інтенсивності (або явища так званого «плавального параметра») [100, с. 117]; культурно-символічного характеру метафори; необхідності первісного лінгвістичного аналізу мовних структур у площині гендерних досліджень [100, с. 132].

Гендер кваліфіковано як багатоаспектну категорію, що простежується як у межах соціуму, так і в рамках лише особистості (Вілкова О. Ю., Горностай П. П., Кирилина А. В. та ін.). У соціолінгвістиці гендер проаналізовано і як «соціальну стать у мові», з одного боку, і як вияв національно-культурної специфіки, – з іншого. Сучасна лінгвогендерологія зосереджує свою увагу на проблемах виявлення культурно-символічних сутностей цього поняття, констатує, що гендер – «це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі» [58, с. 11].

Важливим моментом залишається встановлення взаємозв'язку між соціокультурною категорією «гендер» та граматичною категорією «рід». Виникає також необхідність розглянути ланцюг: стать, гендер, рід із погляду бінарних опозицій.

Зміст першої (табл. 1.1. – стать / рід) був предметом дослідження ще за часів античності та середньовіччя. Протилежність поглядів на природу обох статей підкреслює ієрархічність світобудови. Чоловіки зазвичай асоціюються з силою, здатністю до завоювань, руху вперед. Жінки прагнуть до устаткування, спокою. Чинником, що гармонізує існування людства, виступає спільність їхнього життя. Якби чоловіки залишалися самі, то вони б усе зруйнували, за панування жінок – людство б і досі жило в кам'яному віці.

Досить цікавою є закономірність трансляції категорії «стать» у мовній категорії «роду». В українській мові ФО із загальними назвами чоловічого роду – це своєрідне уособлення характеристик, притаманних сильній статі. Жіночий рід загальних назв персоніфікує риси осіб жіночої статі.

Таблиця 1. 1. Стать / рід

Стать		Рід		
Чоловіча	Жіноча	Чоловічий	Жіночий	Середній
Етнічна асоціативна характеристика				
Сила, рух, схильність до боротьби: <i>здоровий як шкаф</i> (КСЗК, с. 95); <i>чоловік як ворона, а все ж жінці оборона</i> (КСЗК, с. 87).	Схильність до устаткування, спокою: <i>у хаті в неї, як у віночку, хліб випечений, як сонце; сама сидить, як квіточка</i> (УПП, с . 67).	Приклади		Слабкість, безпомічність
		<i>Доки діда, доти й хліба</i> (ЗУЕ, с. 186); Бог – <i>батько, цісар – дядько</i> (УПП, с . 6).	<i>Хліб – батько – вода – мати</i> (УКВ, с. 156); <i>щедрий як матінка-земля</i> (КСЗК, с. 61).	

Зміст другої опозиції (табл. 1.2. – гендер / стать) ілюструє мовленнєву поведінку індивіда. Оскільки стать у кожній людині визначена від народження, різниця полягає лише в тілесних відмінностях. Каркас соціокультурної статі складають особливості психіки, культури, поведінки в соціумі. Отже, гендер охоплює ширший спектр понять, що репрезентують унікальність організації вербальної діяльності конкретного народу.

Таблиця 1. 2. Гендер / стать

Гендер	Стать
Зумовлено:	
<p>особливостями психіки: <i>материн гнів, як весняний сніг, рясно впаде, та скоро мине</i>; культури: <i>що мати навчить, того й батько не перевчить</i> (ЗУЕ, с. 356); соціуму: <i>добрий господар рук не покладає</i> (ЗУЕ, с. 615).</p>	<p>фізіологічними особливостями: <i>гарна дівка як найкрасніша калина</i> (КСЗК, с. 78); <i>хлопець гарнесенький як кілочок рівнесенький</i> (КСЗК, с. 81); <i>здоровий як телевізійна вишка</i> (КСЗК, с. 95).</p>

У третій опозиції (гендер / рід), співвідноситься граматична категорія роду та соціокультурна стать, або гендер. Творення загальних назв обох родів в українській мові дозволяє простежити цікаву закономірність: словоформи жіночого роду походять від тих само словоформ чоловічого. У такий спосіб вимальовується чітка картина соціального статусу зазначених суб'єктів.

Отже, спостережений ланцюжок «стать – гендер – рід» свідчить про автономність кожного поняття, але в той же час і про їхній тісний взаємозв'язок, який відображений у семантиці мовних одиниць.

Виникнення гендерного аспекту лінгвістичних досліджень, зокрема у фразеології, свідчить про якісно новий рівень розвитку мовознавчої науки. Кожна мова вербально фіксує існування власне чоловічого та жіночого мікросвітів. Особи обох статей мають дещо різний лексичний запас, стратегії мовленнєвої поведінки. Вважається, що чоловіки оперують ширшим колом понять, оскільки їхній соціальний статус вищий, порівняно з працею жінок, які зазвичай мають більш обмежене коло спілкування.

Дослідники стверджують, що ФО, як і слова, є продуктом діяльності мовного колективу упродовж багатьох епох. Вони віддзеркалюють спосіб осмислення національних фрагментів картини світу, фіксуючи досвід народу. Процеси народної мовотворчості, відбиті у фразеологізмах, локалізовані насамперед у їхній внутрішній формі – асоціативно-образному мотивувальному комплексі, що спроможний організувати зміст у мові [227, с. 12].

Досить цікавими є дослідження особливостей реалізації гендерного компонента у фразеологічному складі української мови, оскільки гендерно марковані стійкі словесні комплекси української мови (власне фразеологізми, прислів'я, приказки, паремії тощо) здатні зберігати безліч інформації, за допомогою якої можна сконструювати цілісний національно-культурний світогляд нації. Декодування семантики стійких словосполук дозволяє усвідомити невичерпність, етнічну цінність матеріалу, встановити ті соціальні чинники, які впливають на гендерну, вікову стратифікацію суспільства.

Інформаційні матриці народної мудрості охоплюють значні хронологічні межі. Тут, перенесений кризь віки, влучно зафіксований певний період розвитку держави чи життя окремого індивіда, наприклад: *терпи, козаче, (отаманом будеш)* (Уд. II, с. 225). ФО виражає заклик до самопожертви в ім'я чого-небудь, позитивно характеризуючи козака як представника вільного люду доби Козаччини. Фразеологізми у формі порівняльних зворотів, зіставних структур, наприклад, *мов засватана дівка* (Уд. I, с. 296); *на козаку не буде знаку, а дівка хай відбуває; згадала баба як дівкою була; не буде з баби дівки; сварливий, як баба; ані дівка, ані вдова* передають особливості зовнішності, внутрішніх рис чоловіків та жінок через характерні ознаки, які притаманні для представників кожної статі.

Досліджуваний матеріал може бути своєрідним соціокультурним зрізом, де розкриваються базові концепти культури – ЧОЛОВІК та ЖІНКА. Із цього погляду досить цікавою є монографія В. М. Телії, що містить розділ, присвячений відображенню концепту ЖІНКА в російській фразеології. Дослідниця аналізує природу поглядів на фізіологічні та інтелектуальні характеристики особи цієї статі. Саме в них знаходяться корені запрограмованих культурно-національних параметричних ознак. Не залишена поза увагою жодна іпостась чарівної статі: природно-фізична, фізіологічна, психологічна, інтелектуальна, соціально-статусна, рольова. На їхній основі виділено таксономічні сітки, що складають концептуальну анкету. За висновками, яких дійшла дослідниця, у самосвідомості росіян жінка не

сприймається як слабка стать, вона навпаки є «ласим шматочком». Християнізована культура зазвичай констатує стереотипність жінки-домогосподарки, яка може вирости лише із чесної дівчини, а потім – вірної дружини. На противагу чоловічому, дещо обмеженим постає жіночий розум.

Базові концепти ЧОЛОВІК – ЖІНКА аналізує у своїй роботі Д. Ч. Малишевська [131, с. 180]. Авторка звертає увагу на виявлену надзвичайно цікаву закономірність: будь-яке порівняння жінок із чоловіками є позитивним за своєю сутністю і несе високу позитивну оцінку (*чоловічий розум, чоловіча голова, чоловіча кмітливість*). Для чоловіків будь-яке порівняння з жінками оцінюється негативно (*баба, а не козак; балакучий як баба; базарна баба* (про чоловіка). Дослідниця підкреслює, що ідея жіночої недосконалості має інтернаціональний характер: *женский ум короче лягушиного хвоста (чеченск.); бабе дорога от печи до порога (русск.)* [131, с. 182]. Українська фразеологія також фіксує скромні розумові здібності прекрасної статі: *у жінки волос довгий, та розум короткий* (УКВ, с. 12).

Д. Ч. Малишевська звертається до книги «Чоловіча сутність» французького філософа Е. Бадіітера. У своїй роботі автор зазначає, що вислів «бути чоловіком», який стосується сильної статі, підкреслює недостатній рівень мужності останніх, хоч це і ставить під сумнів стереотипність суспільної думки.

Гендерний аспект лінгвістичних досліджень у фразеології передбачає усвідомлення важливої категорійної ідентифікації статі, яка визначає, у свою чергу, розуміння психологічних особливостей індивіда, специфіки його життєвого шляху.

Власна самоідентифікація надзвичайно важлива для кожної особистості. Найнижчий біологічний рівень безпосередньо вказує на статеву належність: *рід жіночий; жіноча половина* (СФС, с. 46). Соціальний рівень – це усвідомлення громадянської значущості статі: *батькова кобила худя у двір везе, а синова гладенька – з двора везе* (УПП, с. 243); *хороший майстер як гроші: ходить із рук в руки* (КСЗК, с. 30). Найвищим є соціально-психологічний рівень, коли статева самосвідомість формується за допомогою виховання, зумовлюючи

статеву роль та орієнтацію: *борода не робить людину мудрою* (ЗУЕ, с. 50); *однi цвiт не робить вiнка* (ЗУЕ, с. 97). Стійкі словосполуки часто є швидкою та влучною реакцією на негаразди соціально-психологічного рівня, оскільки він є проекцією громадянської або соціальної діяльності кожної особистості: *господар – що свині попродав* (УПП, с. 267); *газдиня: три городи – одна диня* (ЗУЕ, с. 150) .

Спільним культурним спадком усього людства є ідіоми біблійного характеру, що займають особливе місце у фразеології будь-якої мови. Проте втілення біблійного образу чоловіка та жінки в мовах не є тотожним.

Отже, гендер як соціолінгвістичне поняття в мові та мовленні маніфестується через фрагменти національної картини світу – історію, культуру, життєві реалії, умови життя, норми, стереотипи і традиції етносу. Гендерні маркери мовної картини світу – це універсальні та національно специфічні риси, ознаки, репрезентовані чоловічим і жіночим баченням довкілля, специфіка номінативно-комунікативної діяльності чоловіків і жінок, їхнє світосприймання і світовідчуття, вплив на мовленнєву діяльність, вияви внутрішніх тенденцій та властивостей, аксіологічних вимірів і емоційних станів.

Гендерний підхід у лінгвістичних дослідженнях фразеології – це новий аспект вивчення народної мудрості будь-якої мови. Такі спостереження дозволяють проаналізувати складні семантичні структури стійких словосполук за допомогою компонентного аналізу фактичного матеріалу та виявлення засобів вербалізації базових концептів культури ЧОЛОВІК – ЖІНКА.

1.4. Позиція гендерного компонента в семантичній структурі фразеологічних одиниць

Функціонування терміна «гендер» раніше фіксували лише в розділі граматики, оскільки спочатку поняття мало вузьке значення і означало «рід». Розвиток нових гендерних досліджень пов'язують із розширенням референції

до соціокультурної статі, що обумовлює актуальність спостережень над усіма рівнями мовної системи.

Фразеологія української мови із цього погляду є досить цікавою сферою реалізації гендерного компонента в семантиці ФО, адже їхні значення завжди є виразнішими й вагомішими, ніж значення слів. Специфіку фразеологічної семантики (на відміну від лексичної) мовознавці обґрунтовують по-різному: 1) суперечністю між реальним значенням ФО й етимологічним значенням її компонентів (В. П. Жуков); 2) різним характером внутрішньої форми ФО і слова (О. І. Федоров); 3) відмінністю семантичних структур ФО і слова, зумовленою різним ступенем мовної абстракції: лексична абстракція належить до двоступеневих (поняття – денотат), фразеологічна – до тріступеневих (поняття – образне уявлення – денотат) (А. Г. Назарян); 4) новими елементарними смислами, властивими тільки ФО як мовному знакові позалінгвальної ситуації (Т. З. Черданцева); 5) семантичною структурою слів-компонентів, їхнім динамічним розвитком (Ю. Ю. Аваліані); 6) стійкістю фразеологічного значення (О. В. Кунін) [101, с. 83].

Існування двох статей зумовлює наявність морфологічного роду в іменниках назв істот та неістот, оскільки людство звикло співвідносити як живі, так і неживі сутності із чоловічим та жіночим началом. Семантика ФО дозволяє виявити, чий саме досвід закодовано у стійкій словосполучі. Безперечно, гендерна маркованість структури пов'язана із маркованістю її семантики, проте виникає питання: у чому полягають особливості природи гендерного компонента, своєрідність його формування та реалізації у структурі стійких словосполук.

В. В. Виноградов цілісність фразеологічного значення прирівнює до «хімічної єдності» аморфних лексичних частин [47, с. 23]. Л. Г. Авксентьев підкреслює складність ФО як за своїм значенням, так і за формою, вважаючи за основу семантичної структури її узагальнено цілісне значення з компонентним наповненням [5, с. 45].

Розглянемо концепцію семантики фразеологізмів, вибудовану В. М. Телією, у якій дослідниця пропонує ієрархічно впорядковану модель значення ФО, де макрокомпоненти створюють семантичні складники, а наявна модель дозволяє описати всі типи інформації. Основними макрокомпонентами фразеологічного значення В. М. Телія вважає:

- дескриптивний (позначає об'єктивний зміст (базу), фіксований у значенні ФО);
- оцінний (позначає цінності, відображувані ФО, певної національної спільноти з позиції культурних норм);
- мотиваційний (репрезентує образ для переосмислення, що є образно мотивувальною основою);
- емотивний (виражає почуття-ставлення в діапазоні схвалення/несхвалення, є своєрідною кульмінацією експресивного забарвлення, оскільки тут відбувається поєднання оцінного та емотивного компонентів);
- стилістичний (указує на доречність вибору ФО, сприяє посиленню/дисонансу емотивності);
- граматичний (сукупність фонетичних, морфологічних, синтаксичних форм стійких словосполук, які увиразнюють їхній значеннєвий план) [228, с. 103].

За В. М. Телією, у цій моделі між макрокомпонентами наявні тематичні відношення. Темою виступає дескриптивний макрокомпонент значення ФО, який дослідниця прирівнює до фундаменту, що тримає на собі всю граматичну конструкцію, інші є ремою у загальній структурі [231, с. 21]. Так відбувається своєрідний рух до з'ясування цілісного фразеологічного значення.

Використовуючи розроблену дослідницею модель семантичного значення ФО, можна припустити думку про існування сьомого макрокомпонента – гендерного. У семантиці стійких словосполук він пов'язаний з усіма згаданими макрокомпонентами, проте вихідною точкою є

фіксація, виділення дескрипції, що дозволяє відобразити базові концепти культури ЧОЛОВІК – ЖІНКА, схарактеризувавши наявний еталон. Наприклад: *розумна жона як два мішки муки, а третій пшона* (КСЗК, с. 9). Гендерний макрокомпонент дорівнює дескрипції *розумна жона*; оцінний виявляється в існуванні стереотипної суспільної думки щодо слабших розумових здібностей жінок порівняно з чоловіками. Мотиваційним образом для переосмислення виступають *два мішки муки, а третій пшона*. Емотивний макрокомпонент фіксує іронічне почуття-ставлення, що полягає у несхваленні, навіть невизнанні такого явища, як розум у тендітної статі, реальність існування якого ще необхідно довести. Стилістичний макрокомпонент визначає мовну компетенцію комуніканта, адже йому необхідно вибрати із низки всіх стійких словосполук саме ту, що найбільш яскраво відповідає наявному соціальному ставленню, завданням виразності, типу мовлення та ін. [228, с. 124]. Граматичний макрокомпонент відзначається своєрідною синтаксичною формою ФО, яка полягає у каламбурному порівнянні: *як два мішки муки, де третій пшона*. ФО вказує на загальну абсурдність сказаного, адже від того, що додали, ситуація не покращиться.

Такий аналіз семантики ФО дозволяє простежити реалізацію гендерного макрокомпонента, який, за відсутності в дескрипції, виявиться на інших рівнях макрокомпонентної структури, зокрема на оцінному, мотиваційному та емотивному, наприклад: *аби дубки. А берізки будуть* (УПП, с. 320). Стійка словосполука фіксує відібрані з-посеред інших образи *дубків* та *берізок* для мотивувальної основи, яка, у свою чергу, є давно закріпленою в глибинних ментальних структурах свідомості слов'ян. Чоловіча міць та краса здавна асоціювалась із могутністю велетня-дуба, а дівоча тендітність прирівнювалась до стрункості тополі чи білих беріз. Оцінний структурний макрокомпонент відображає історично закріплену повагу до сильної статі, яка на емотивному рівні накладається на чітко виражене почуття-схвалення, яке аж ніяк не стосується жінок, що ілюструє байдужа думка: *а берізки будуть*.

ФО із гендерним компонентом є надзвичайно цінним матеріалом для спостережень над базовими концептами культури, оскільки значення таких стійких словосполук містить найрізноманітніші семантичні відтінки. Особливості семантики гендерно маркованих ФО у тому, що гендерний компонент передбачає наявність оцінного та (або) емотивного. Значення моделюється на основі оцінювання, схвалення/несхвалення, які обов'язково викликають певні емоції та почуття.

Вивчення семантики ФО є однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики поряд з ідеографічним описом лексики й фразеології. Учені (Л. Г. Скрипник, Р. П. Зорівчак, Д. В. Ужченко, Ю. Ф. Прадід, Б. М. Ажнюк та ін.) зосередили свою увагу на дослідженні окремих фразеосемантичних груп.

Ідеографічний підхід до опису фразеології полягає у з'ясуванні зв'язків між денотативними (поняттєвими) потенціями фразеологізму, з одного боку, та актуальним концептом, – з іншого. За таких умов слід забезпечити диференціацію концептуального континууму, який локалізується у складі ФО, а також інтегрування окремих одиниць мови до певних рубрик – групування на підставі семантичної ознаки.

Українська фразеологія – це потенційно невичерпна галузь можливостей для характеристик осіб обох статей, завдяки наявному широкому оцінному спектру семантики, зокрема зовнішності, рис характеру, ставлення до праці, життєвого досвіду, розумових здібностей, звичок та ін., наприклад: *дівчина як яблуко наливне у Спасівку* (КСЗК, с. 79); *кучерявий як верба* (КСЗК, с. 80); *вуса як у свині брова* (КСЗК, с. 82); *красива як жаба на малині* (КСЗК, с. 84).

У семантичній структурі фразеологізмів дослідники виділяють і граматичні семи, які складають макроелементи та мікроелементи граматичного значення (І. В. Зикова, О. В. Кунін та ін.). До перших належать категорійні семи узагальненого значення, наприклад, певна дія або стан. Мікроелементи визначаються числом, родом, відмінком і т. ін. Звичайно, найбільший інтерес викликають мікросеми, що вказують на рід, який може виражатися експліцитно

та імпліцитно. Проте більша частина фразеологізмів не розрізняється за стосунком до статі, відображаючи не номінацію осіб, а їхню характеристику, процес, дію або стан. Тобто їхня внутрішня форма може розкривати діяльність індивіда будь-якої статі. Серед стійких словосполук, що мають гендерну маркованість, можна виділити такі групи:

- ФО, що вживаються лише стосовно чоловіків: *гарбуза дістати (з'їсти)* (Ол., Сид., с. 41); *ясний сокіл* (Ол., Сид., с. 226); *закладати (заливати) за галстук* (ФСУМ, с. 309); *без хазяїна чужі руки – кочерга* (УПП, с. 267); *учений муж* (Ол., Сид., с. 204);
- ФО, що стосуються лише референтів-жінок: *принести у приполі* (СУМ, т. VII, с. 709); *скриню дбати* (СУМ, т. IX, с. 318); *синя панчоха* (ФСУМ, с. 607); *без жінки, як без рук* (УПП, с. 267). Ця група досить велика, тому в її складі можна виділити й окремі підгрупи:
 - ФО, що характеризують особливості подружнього життя референтів-жінок: *як була я у батенька, то була чубатенька; а як пішла до свекрухи, то об'їли чуба мухи* (УПП, с. 243);
 - ФО, що характеризують поведінку жінок, особливості їхньої вдачі. Недооцінювання тендітної статі в окремих ситуаціях: *баба з воза – велика зрада: на возі легше, кобила рада* (УПП, с. 140);
 - ФО, що характеризують передусім референтів-чоловіків, але можуть використовуватися й стосовно жінок для позитивної характеристики останніх: *чоловічий розум* (Ол., Сид., с. 198); *бути (ставати, стати, робитися і т. ін.) хазяїном становища* (СУМ, т. XI, с. 9); *діло майстра боїться* (Уд. 1, с. 168).

Серед стійких словосполук особливою експресією позначені ФО, що ґрунтуються на конкретних праобразах (біблійних, історичних, літературних і т. д.): *джентльменська угода* (Ол., Сид., с. 52); *лицар без догани і (й) страху* (СУІ, с. 185); *невелика/велика пані* (СФА, с. 203); *дама серця* (ФСУМ, с. 161); *блудний син* (СУІ, с. 26); *Адамове ребро (реберце)* (СУМ, т. VIII, с. 468). Приклади свідчать, що ФО мають чітку референтну локалізацію.

Експліцитне вираження граматичної категорії роду зумовлює наявність у структурі ФО іменника, що вказує на особу чоловічої або жіночої статі (*дівчина (-ка), хлопець, жінка, чоловік і т. д.*). Імпліцитне вираження семи роду стає зрозумілим після декодування змісту, який розкриває діяльність, особливості зовнішності і т. ін. конкретної статі.

Отже, гендерно маркованим в українських фразеологізмах може бути і план змісту, і план вираження. Маркерами виступають структурні слова-компоненти та змістові елементи семантики стійких словосполук. Розглянута вище двоплановість обґрунтовує принципи семантичного та структурного добору фактичного матеріалу для дослідження гендерного компонента ФО.

За основу добору фактичного матеріалу можна брати як структурний, так і семантичний принципи. Семантичний підхід привертає увагу своєрідністю засобів фіксації гендерних маркерів плану змісту. Іпостасі чоловіка та жінки актуалізуються завдяки словосполученню або іменнику, які розкривають різноманітні якості, ролі, стани, притаманні конкретній статі. Гендерними маркерами плану змісту виступають слова із семантичною домінантою культурно-національної ознаки чи діяльності. Наприклад, згаданий фразеологізм *скриню дбати* ілюструє давню традицію українських дівчат готувати добро до весілля. Відомо, що такий повний ящик із кришкою на завісах та із замком для зберігання речей є неодмінним атрибутом справжньої української господині. І сьогодні, поряд із поняттям «сватання», люди широко використовують словосполучення «піти на розглядини», оскільки колись батьки молодого (разом зі своїми родичами та знайомими) ходили роздивлятися надбане молодою добро, з кількості та якості якого робили висновки про заможність майбутньої нареченої. Враження присутніх після такої події традиційно фіксує народна мудрість: *красна молода, бо багата; у багатой молодой горба не видно* (ЗУЕ, с. 375).

Про три обов'язкові справи, які повинен здійснити за своє життя справжній чоловік, знають усі. Життя в чужій хаті – гірке: *у приймах собака був та й то хвоста збув* (ЗУЕ, с. 480). Для сильної половини людства воно

прирівнюється до собачої долі, де заробляють не хліб насущний, а хліб «собацький»: *доля приймака – доля собацька; приймацький хліб – собацький* (ЗУЕ, с. 480). Домінантами словосполук є іменники з назвами істот та неістот. Зіставлення людини з собакою в згаданому фразеологічному звороті передає народний погляд на умови життя чоловіка в приймах.

Гендерно марковані ФО, дібрані за структурним принципом, містять лексеми, що позначають осіб чоловічої або жіночої статі. Маркований план вираження стійких словосполук репрезентують такі групи:

- антропологічні лексеми, що характеризують людину за статтю та віковими особливостями (дівчина – хлопець, жінка – чоловік);
- лексеми, що вказують на ступінь родинних стосунків (мати – батько; дочка – син; невістка – зять; тітка – дядько; кума – кум; теща – тесть; свекруха – свекор; бабуся – дідусь; мачуха – вітчим);
- антропометричні лексеми з власними іменами (*без Кіндрата пуста хата*);
- іменники з агентивним значенням (хазяїн – хазяйка (господиня); вдова – вдівець).

Регламентована кількість гендерно-опозиційних пар свідчить про закритість системи опозицій перших двох груп. Антропометричні лексеми з власними іменами та іменники з агентивним значенням складають відкриту систему опозицій.

Ситуація живого спілкування допускає заміну того чи іншого власного імені: *бігає як Хвеська (Хівря) по ярмарку* (КСЗК, с. 52); *розумний як Оверкові (Беркові) штани навиворіт (як Федькова кобила)* (КСЗК, с. 15).

Фразеологізми, що містять чоловічі та жіночі імена, постійно поповнюються завдяки входженню до різноманітних сфер суспільного життя нових особистостей, діяльність яких є загальновідомою, а тому не може лишатися не поміченою: *тишина як Руслана Писанка* (КСЗК, с. 102).

Гендерна маркованість українських ФО реалізується через систему дихотомії ЧОЛОВІК – ЖІНКА. Стійкі словосполуки, що містять іменники з

агентивним значенням, складають об'ємнішу групу, оскільки популярна сьогодні політика егалітаризму дозволяє розглядати значеннєві плани фразеологізмів із нового погляду. Наприклад, вислів *хороший майстер як гроші: ходить із рук в руки; майстер на всі руки; майстер до чужих кайстер* (КСЗК, с. 30), з одного боку, фіксує стереотипну суспільну думку щодо вправного чоловіка-майстра, а з іншого, – розкриває сучасне мислення соціуму, коли жінка може реалізувати себе майже в будь-якій діяльності, тобто може бути вправним майстром своєї справи.

Свідомість українців у складі ГМФН фіксує оцінну лексику, вживану або щодо обох статей, або тільки однієї, наприклад: 1) *як богиня; як весна; як зірниця; як зозулька водяна; як крашанка на Паску; як лялька; як майова роса; як маківка в лузі; як пташка; як півонія; як роза у травні; як яблуна в цвіту та ін.* (КСЗК, с. 78) і 2) *як дуб; як покупаний; як соняшник у цвіту; як травень; як місяць ясний; як рай; як образок; як молодик; як явір; як ленок; як огірочок та ін.* (КСЗК, с. 79).

Зазвичай краса молодості в українській фразеології порівнюється з представниками рослинного світу. Такі номінації репрезентують іменники категорії неістот. Унікальність народної мудрості українців полягає в доборі іменників категорії істот, які репрезентують гендерне маркування ФО: *як пташка* (КСЗК, с. 78); *як лебедонька* (КСЗК, с. 81); *як мегера; як пантера; як зміюка* (КСЗК, с. 35); *як телиця* (КСЗК, с. 102); *як Баба Йожка; як Кікімора болотна* (КСЗК, с. 82); *як лебідь* (КСЗК, с. 79); *як голуб* (КСЗК, с. 120); *як півень* (КСЗК, с. 71); *як індик* (КСЗК, с. 11) та ін.

Отже, гендерно маркованими у структурі фразеологізмів можуть бути окремі слова, співвідносні з особою певної статі. Кореляція між лексемою та певною статтю дозволяє розкрити своєрідність культурно-національного світобачення, оскільки кожен народ оперує специфічною комбінацією понять для побудови компаративних одиниць.

Унікальність фразеологічного складу будь-якої мови полягає у специфічному, самобутньому баченні позитивних та негативних рис особи.

Гендерна маркованість українських ФО відображена на кількох рівнях: семантичному (експліцитного та імпліцитного вираження) та структурному (із чіткою вказівкою на певну стать), отже, маркованим може бути і план змісту, і план вираження стійкої словосполуки.

Аналізовані рівні є провідними під час добору фактичного матеріалу. Такий підхід дозволяє простежити реалізацію гендерного компонента у структурі фразеологізмів, забезпечує можливість виявляти своєрідні гендерні маркери у складі власне українських ФО.

1.5. Національно-культурна специфіка семантики фразеологізмів із гендерним компонентом

Кожна нація має свою мову як своєрідну форму буття власної душі. Це найцінніший скарб, бо в ній реалії старої й нової культури, ознаки самобутності, ідентифікації, національного визнання. Мова – це не простий символ розуміння, що витворюється в певній культурі, традиції, а й найясніший вираз внутрішнього світу особистості, це найперша сторожа психічного «Я» [40, с. 23]. На думку дослідників, етнічні прикмети психології мислення виявляються у здатності кожної мови мати свої способи сполучуваності слів у реченнях, «свою власну складню і свої втерті фразеологічні вирази» [40, с. 23].

В. В. Жайворонок зауважує: «мова – це не лише самоорганізована система мовних одиниць, а, образно кажучи, національний мовний організм, що розвивається, взаємодіючи з різними сторонами життя етноспільноти. Мову як духовне надбання етносу можна розглядати в проекції на його культуру, історію, філософію, психологію, релігію, звичаї, побут, менталітет, художню творчість, етнографію, етнопедагогіку» [86, с. 23]. Учений визначає завдання вивчення мови як творчого продукту її носія (етносоціуму), що породив мовний феномен як ключовий елемент і водночас рушій національної культури, кваліфікує мову як предмет досліджень етнолінгвістики, однієї із галузей мовознавчої науки [86, с. 24].

Дотримуючись антропоцентричного погляду на мовні явища, етнолінгвістичні спостереження передбачають антропоцентричну парадигму їхнього опису. Фразеологічний фонд мови спрямований передусім на позначення світу людини, репрезентації народних звичаїв, обрядів, переказів та легенд, міфологічних та фольклорних образів, які зміцнюють певну етноспільноту і формують національно марковані концепти: *батько (мати), батько-мати, берегиня, весілля, вечорниці, гайдамака, домашнє вогнище, доля, душа, земля, калина, козак, місяць, небо, родина, рід, сокіл-брат, соловей, тополя, хата, хліб-сіль* та ін. Семантичні структури згаданих лексем не лише наповнені етнокультурним змістом, а й мають етнографічний, етноісторичний, етнофілософський, етнопсихологічний, етнопедагогічний та інші національно-культурні підтексти, високу образність, виступають етносимволами компонентного складу ФО [86, с. 27].

Так, лексема *батько (отець)* за спостереженнями В. В. Жайворонка, в українській мовній свідомості зберігає цілу низку пестливих, шанобливих найменувань: *батуньо, батусьо, батенько, батечко, баточко, татко, татонько, татусь, татусик, татусенько, татуньо, татінек* [86, с. 28]. Чоловік завжди постає як голова, старший у сім'ї, його можуть прирівнювати і до Творця: *отець – як Бог* (УПП, с. 245); *Бог – батько: як буде нас тримати, то буде й годувати* (УПП, с. 6). Дослідник навіть апелює до слова *батюшка* як назви священика. Значущість вказаної соціальної ролі чоловіків автор статті підкреслює народною мудрістю: *у кого нема вітця, у того нема лиця* [86, с. 28].

Традиційно ведеться, що діти здатні успадкувати не лише матеріальні здобутки, а й особливості вдачі: *і мій батько такий мався, і я в його вдався; по татку й дитятко* (УКВ, с. 158). Виховання достойної заміни стає предметом гордості для сильної статі: *син мудрий потіха для батька (Біблія)* (ЗУЕ, с. 29), відсутність бажання слухатися отецької науки провокує грубість покарань: *не слухав тата послухаси ката* (ЗУЕ, с. 29).

В. В. Жайворонк виокремлює провідну ознаку батьківства – відповідальність, тому особистість, яка з певних причин не хоче мати дітей, на

думку вченого та народної мудрості, не здатна називатися людиною: *живемо не батьками, помremo не людми* [86, с. 28], повага до батька-матері є більш ніж природною: *хто батька-матір зневажає, той добра не знає* (ЗУЕ, с. 29); *слухай батька свого, – він тебе породив, і не гордуй, як постаріла мати твоя* (Біблія) (ЗУЕ, с. 356); *шануй отця-матір, то буде тобі добре і будеш довго жити на землі* (УПП, с. 245).

Давні обряди, де головними особами виступають батько або мати, фіксують сакральне ставлення українців: *щедрий як матінка-земля* (КСЗК с. 61); *бігає як весільна мати* (КСЗК, с. 51). «Стійкість етномовної картини світу забезпечується збігом чи подібністю уявлень окремих «я» як часток загального «ми», що є ознакою «тонкої тканини» етнокультури, реальній в колективній свідомості етносу і відтворюваної в мові кожним його представником» [86, с. 29].

ФО відбивають особливості національної психології відзначає В. В. Жайворонок «Індивідуальна духовна творчість переростає в колективну (безіменну), і та чи інша мовна форма стає в ній повторюваною, прикметною. Це не лише слово, а й вислів, усталений вираз, який влучно характеризує людину, її поведінку, вдачу, риси всього народу, його цінності, звичаї, духовне єство» [86, с. 34]. Гендерно марковані стійкі словесні комплекси додають окремі штрихи до репрезентації внутрішніх рис людини, наприклад:

- оптимістичність характерів: *що буде, то (те) й буде [а ти, Марку, грай]* (Ол., Сид., с. 216) *наш Антін не тужить об тім* (УПП, с. 128);
- неповторність окремо взятої особистості: *у всякого Мусія своя затія* (Ол., Сид., с. 192); *кожна Ганна по-своєму гарна* (Ол., Сид., с. 92);
- здатність тримати обіцянки, здійснювати вплив на життєві ситуації: *бути господарем свого слова* (Ол., Сид., с. 24); *бути (ставати, стати, робитися і т. ін.) хазяїном становища* (СУМ, т. XI, с. 9);
- всюдисущість природи, впертість: *на те і мій глек на капусту, щоб і я Гапка була* (УПП, с. 166); *ти йому про Тараса – він тобі півтораєста!* (УПП, с. 222);

– унікальність вольових якостей: *вогонь дівка* (СУМ, т. II, с. 297) та ін.

Колоритні, дещо гумористичні рядки, що характеризують психологію українців, наводить В. В. Жайворонок: *«Ми люди прості: треба нам хліба скибку, яку-таку рибку, сала шматочок, солі дрібочок, та горілки чарчину, заморюся, чхну і знову почну!»* [86, с. 34].

В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко наголошують, що використання етнокультурних реалій під час пояснення генези фразеологізмів має давню традицію, зокрема це етнографічні й фольклористичні збірники (М. Номис, І. Франко, Б. Грінченко, В. Даль, С. Максимов, М. Федоровський, С. Адальберг) та фразеологічні розвідки (Б. Ларін, Ф. Медведєв, Л. Скрипник, М. Демський, В. Виноградов, І. Лепешев, В. Мокієнко) [241, с. 387-388].

На думку В. Д. Ужченка та Д. В. Ужченка, етнокультурний контекст стає додатковим важелем до лінгвістичної етимологізації, а часто – головним, а то практично й єдиним засобом реконструкції фразеосхеми [241, с. 387].

Народ у фразеології формує свою мовну картину світу, відбиває в ній власну психологію, світосприймання, специфіку свого життя, культури, погляди на довкілля та інших осіб. Так, сильна суспільна позиція чоловіків зберігається століттями. Жіноча діяльність часто обмежена порогом власної оселі, через який не можна переступати. Чинники, які впливають на формування системи фразеологічних номінацій із компонентом ЧОЛОВІК – ЖІНКА відбивають не лише особливості мовної картини світу, а й реального життя. Етнічна психологія визначає панування чоловічої влади:

– ситуативної (вплив культури, навколишнього середовища), за якими тендітна стать грає роль другої скрипки, особи, яка рано чи пізно повинна визнати власну меншовартість: *заставить по-курячому Сидір кудкудакає* (УПП, с. 236); *муж мені закон* (Ном., с. 304); *чоловік у домі голова, а жінка – душа* (УКВ, с. 167); *іще сорока не побіліла, щоб жінка чоловіка біла; горе дворові, де корова розказ воліві* (Ном., с. 401); *потіль бить* (чоловікові жінку) *потіль материну шкуру зніме, а чоловікова наросте* (Ном., с. 593); *жіноча річ коло припічка* (УПП, с. 235); *ой за мостом,*

попід мостом трава посихає, за поганим чоловіком жінка пропадає (УКВ, с. 168);

- особистісної (індивідуальність учинків), що ілюструє чоловічу кмітливість та жіночу некомпетентність, яка іноді може перекриватися винахідливістю або хитрістю: *добра жінка дванадцять раз на день одурить, а як яка, то і без числа* (Ном., с. 402); *жінки як сороки* (УПП, с. 236); *Боже, Боже, що та жінка може!* (УПП, с. 235); *Дмитер хитер: з'їв курку та сказав, що полетіла* (УКВ, с. 136);
- пізнання (своєрідність мислення), що розкриває високий, у зіставленні із жіночим, розумовий потенціал сильної статі: *мудрий як дід* (КСЗК, с. 9); *жінки довге волосся мають, а розум короткий* (ЗУЕ, с. 222); *казав Наум – візьми на ум* (УКВ, с. 94); *бісів Юхим – і з води вийде сухим!* (УКВ, с. 136).

Важливим чинником етнічної самобутності гендерно маркованих стійких словесних комплексів є відтворення в їхній семантиці процесів еволюції суспільних та господарських форм життя. Аналізовані сполуки образно номінують та оцінюють:

- діяльність (особливості її вибору, освоєння нових ролей): *сидить як бабак у балці* (КСЗК, с. 4); *робить як батьку на лихо* (КСЗК, с. 28); *батькова кобила худа у двір везе, а синова гладенька – з двора везе* (УПП, с. 243); *працює як папа Карло* (КСЗК, с. 30); *гуляє як на батькові гроші* (КСЗК, с. 25) *виграв як Хома на булках* (КСЗК, с. 112);

- спілкування (специфіка контактів, вплив етнічного фактору, своєрідність монологічного та діалогічного мовлення, орієнтація на партнера): *розказує як про Химині кури і Палажчині яйця* (КСЗК, с. 15); *торохтить як Гаврилів млин* (КСЗК, с. 140); *Леська та Хвеська хоч якого дзвона перегудуть* (УКВ, с. 147);

- самоусвідомлення (рівень розвитку самосвідомості, відображення процесу формування образу «Я»): *ти мені не Тетяна, я тобі не Савка!* (УПП, с. 121); *про мене, Семене, аби я Іван!* (УКВ, с. 144).

Гендерно марковані стійкі словесні комплекси фіксують етапи становлення особистості, відтворюють «стадії соціалізації», наприклад: дотрудова (часто пронизана позитивом, оскільки символізує дитинство та юність: *дав мені батько гроші на підшву та на драгву, а я попав у тіятру* (УКВ, с. 143); трудова (розкриває своєрідність сімейного життя, початок власного господарювання): *у доброї господині і півень несеться; без господині хата, що день без сонця* (ЗУЕ, с. 150); *без господаря і двір плаче, а без господині і хата; у доброго господаря і свинка господинька* (УПП, с. 267); післятрудова (має найбільшу повагу в соціумі, оскільки здавна уособлює життєву мудрість): *мудрий як дід* (КСЗК, с. 9); *ласкава як бабуся* (КСЗК, с. 42).

Лінгвокультурологічний аналіз передбачає виокремлення певних констант, які репрезентують довкілля, різні рівні соціалізації, серед яких найважливішими є сім'я, сімейні стосунки, наприклад: *три друга: батько, мати та вірна жінка* (ЗУЕ, с. 222). Члени справжньої родини представлені як безцінні: *за гроші не купиш ні батька, ні матері, ні родини* (УКВ, с. 120); *все можна купити в місті, та отця і матері не дістанеш; матір не купити, ні заслужити* (УПП, с. 245); *нема того краму, щоб купити маму* (УКВ, с. 169). Вплив батьків на становлення і розвиток особистості не переривається упродовж усього життя індивіда, він формує повчальні та ціннісні поведінкові орієнтири: *хто батька-матір зневажає, той добра не знає* (ЗУЕ, с. 29); *не навчив батько, не навчить і дядько* (ЗУЕ, с. 210); *який дуб, такий тин; який батько, такий син* (УКВ, с. 158); *з молоком матері* (Ол., Сид., с. 27); *нема чого дивувати – така була її мати* (УКВ, с. 158); *сам собі хазяїн* (ФСУМ, с. 919); *бути господарем свого слова* (Ол., Сид., с. 24) та ін.

Дослідники все частіше порушують питання про існування тисячолітньої патріархальної культури, що передбачає погляд на світ через призму чоловічого світобачення. Деяко принизливе становище жінки простежується ще в давньоукраїнському суспільстві, бо вона поймає назву за іменем чоловіка, незаміжні дівчата – за іменами батьків. Досить згадати княгиню Ярославну, героїню поеми «Слово о полку Ігоревім», яка ввійшла в

історію під ім'ям, похідним від імені її батька – галицького князя Ярослава Осмомисла. Тільки з інших джерел довідуємося про її ім'я – Єфросинія.

Гендерна маркованість рівнів мовної структури констатує паралельну гендерну соціалізацію обох статей, де виявляється, що сила культурних очікувань дає дівчаткам корені, а хлопчикам – крила [130, с. 259].

«Чоловіки і жінки по-особливому лінгвалізують і пізнають світ та одне одного у своїй мові, але їхні істини, освячені статтю, не повинні претендувати на універсальність», – справедливо зазначає у зв'язку з цим Л. О. Ставицька [217, с. 30].

Своєрідними національно самобутніми лексичними вербалізаторами, що беруть участь у формуванні гендерно маркованих значень, виступають власні назви та загальні лексичні одиниці. Надзвичайно багатим із цього погляду є матеріал української фразеології, репрезентований прислів'ями, приказками та пареміями, бо саме в них сконденсований багатотисячний досвід, мудрість, менталітет українського народу. Н. М. Пасік зазначає: «У центрі фразеологізмів та паремій стоять імена, які стали джерелами загальних понять завдяки своїй емоційності, інформаційній насиченості. ...за ФО в деяких випадках можна розгорнути розповіді про людей, яким були притаманні певні ознаки та якості...» [160, с. 86]. Так, жінки постають як істоти нелогічні, здатні вести пусті балачки (*теревені правити*). Для них «говорити» означає «дихати»: *не зря Секлета попада в газету: як робити – «ох», а як базікати – за двох* [25, с. 153]; *сказав кумі, а вона всій слободі* [25, с. 172]. Цікавим є вибір саме жіночого імені Секлета, яке грецькою мовою означає член державної ради [203, с. 159]. Навпаки, гідним поваги, хоч і дуже рідкісним, є жіноче мовчання, бо *жінки, що вмють мовчати, спроможні зберігати щастя і любов* [4, с. 416]; *розумна жінка не все скаже, але все помітить* [4, с. 186]. Народна фразеологія фіксує також застереження на зразок: *чим довший у жінки язик, тим куціше щастя* [4, с. 184].

Саме на жінці тримається обов'язок зберігати родинну гармонію, спокій: *лайлива дружина руйнує хату зсередини* [4, с. 892]. Неймовірну рідкість

вагомого статусу жінки в суспільстві (*Іван плахту носить, а Настя – булаву* [25, с. 36]) можна пояснити тим фактом, що ім'я Настя (Анастасія, Анастасія) уже є похідним від чоловічого імені грецького походження – Анастас, що означає «воскресіння». Помітно принизливим для чоловіка є порівняння – «*плахту носить*», тоді як зазвичай належність до чоловічої статі розглядається як самоцінність, позитив: *на безриб'ї і рак риба, на безлюдді і Хома чоловік* [25, с. 642].

Історично склалося, що чоловік дає впевненість родині у завтрашньому дні, бо й сам нерідко відчуває буття антагонізму: *про мене, Семене, аби я Іван!* [25, с. 87]. Якщо простежити етимологію імен, то можна з'ясувати, що ім'я Семен давньоєврейського походження та означає «чути», «слухати», коли Іван – буквально означає «божа благодать», «дар богів» [203, с. 54]. Фразеологізми передають міцність чоловічого становища в соціумі, уміння тримати свою позицію: *...аби я Іван!*. Вартою уваги є безпосередня, вроджена кмітливність, логічність, притаманна чоловікам: *вийшов сухим із води Юхим* [25, с. 52]. Ім'я дібрано знову вдало, оскільки Юхим – «благочестивий», «священний». Інші приклади: *на вовка неслава, а їсть овець Сава* [25, с. 56]. Нерозторопність сильної статі, природно, викликає осуд: *ні сюди Микита ні туди Микита!; масти Федя медом, а Федь усе Федьом* [25, с. 80-82].

Досліджуючи гендерні концепти, Л. О. Ставицька зазначає: «...попри свою відмінність, світи, у яких мешкають зосібно різні статі, все одно приречені бути разом, у цьому світлі набуває ваги ідея гармонізації стосунків через розуміння чоловіком і жінкою факту обдарованості статтю як божого задуму...» [217, с. 30]: *чоловік та жінка – одна спілка* [25, с. 213]. Проте одруження чоловік і жінка сприймають знову ж таки по-своєму.

Л. Г. Скрипник описує досить цікавий звичай жартома карати старого парубка, що зволікає з одруженням: *справляти колодія; тягти колодку* [202, с. 177]. Виявляється, що ще в стародавніх Афінах і Спарті під час свята весни сікли різками тих, хто ухилявся від шлюбу. Заміжжя для ніжної статі, навпаки, бачиться недосяжним: *сиди, Векло, ще не смеркло!* [25, с. 66]; *як вигляне у вікно,*

то три дні собаки брешуть, а одна придивилась, то й сказала! [25, с. 32]. Інші ФО характеризують заміжжя як явище соціально бажане, виправдане: *за гарним чоловіком і жінка гарна (розумна); за добрим чоловіком і чулинда жінка [25, с. 34].*

Відомо, що грецьке *theos* означає «бог», відповідно, *kleos* – «слава». Це складники імені Текла, але вибір варіанта Векла можна трактувати як заперечення божественного начала, наявність негативного, певної «не слави». Сльози в такому випадку мудро вважають недоречними: *не плач небого, що йдеш за нього, – нехай плаче він, що бере біду в дім [25, с. 33].* Благословляють, як зазначалося, і з «Хомою»: *з богом, Парасю, як люди трапляються! [25, с. 35].* Парася з грецької означає «п'ятниця», тому можливість негативної конотації можна пояснити відомим загальнонародним висловом: *скривилась, як середа на п'ятницю.*

Визнання краси української дівчини засвідчують народні порівняння на зразок: *гарна дівка, як маківка; дівчина - як у лузі калина... [25, с. 112].* Про те, що рухає чоловіка до одруження, можна судити з вислову: *у красивому жіночому тілові й обличчі не стільки краса, скільки правда про таємницю всього світу [4, с. 174].* Тут жінка сприймається як незаперечна таємниця буття, пізнати яку самотужки неможливо: *тричі чоловік дивним буває: родиться, жениться, помирає [11, с. 642].* Жінку як незрозумілу, нерозгадану таємницю часто порівнюють із абстрактними поняттями: *мета, як жінка: коли не чинить супротиву, її швидко полишають [4, с. 352]; істину, мов жінку: треба любити [4, с. 209]; щастя, як жінка: достатньо хоч раз їй зрадити – обійми холоднішають [4, с. 957].* Нерідко у ФО першоелементами світобудови є використання номінативних одиниць із жіночим началом: *наполегливість – мати науки; розкіш – мати бідності; ніч – мати думок; жадібність – мати жорстокості; повторення – мати навчання; радість – рідна сестра суму [25, с. 162].* Вагомішою є паралель: *Бог – майстер над майстрами і конкурентів не боїться [4, с. 342].* *Майстер (мастак) на всякі (всі) штуки; майстер першої руки; майстер своєї справи [4, с. 460]; і швець, і жнець, і на дуду грець [25,*

с. 87]; *громада* – великий чоловік; «*нехай*» – поганий чоловік; *попсуй-майстер* – *партач* [25, с. 116]. Незаперечним лишається факт, що лише Бог знає істинне призначення чоловіка і жінки, а людству тільки доводиться констатувати загальновідомий закон: притягання протилежностей. Мабуть, саме тому ФО фіксують зізнання чоловіків у тому, що *одну-єдину жінку шукають все життя*; а жінки з досвідом зазначають, що з коханням не сперечаються: *нема кращого друга, як вірна супруга; вірної коханої дружини не замінить і сто друзів; добра жінка – то камінна стінка; добра жінка і здоров'я – то найбільший скарб; хто жінку добру має, той горя не знає; добрий чоловік жінці ліпший від рідної матері; під добрим кущем трава зеленіє, за хорошим чоловіком жінка молодіє; як чоловік жінку любить, то й лиха жінка доброю буде...* [4, с. 280-282] .

Висновки до першого розділу

У процесі пізнання навколишньої дійсності у свідомості людини утворюється концептуальна картина світу, яка передбачає вербалізацію її складників, тобто відбувається виокремлення фактів предметної та поняттєвої сфер засобами мови. Мовна картина світу забезпечує маніфестацію концептуальної картини світу засобами мови, вербалізує основні семантико-аксіологічні ознаки концептуальних величин, сформованих у межах єдиної національної мовно-концептуальної картини світу.

Розвиток нової парадигми наукового знання, нової науки – лінгвогендерології – уможлиблює вирішення проблем, пов'язаних із вивченням засобів та способів процесу вербалізації гендерної концептосфери в окремих дискурсах. Лінгвогендерологія – це наука про пізнання світу, результати його сприймання через призму статі, що виявляється у відмінностях та подібностях, домінуванні різниці чи універсалій, особливостей репрезентації осіб чоловічої та жіночої статі в мові.

Гендер належить до ключових соціолінгвістичних понять, які репрезентують спосіб та умови життя, реалії, стереотипи, норми і традиції

культури певного народу через призму статевої належності. Знаковими виявами відображення національної картини світу є універсальна та національно маркована система координат, що ґрунтується на гендерній диференціації суспільства, на специфічній чоловічій і жіночій номінативній та комунікативній діяльності.

Концепт у роботі кваліфіковано як складний лінгвально-ментальний феномен, що містить денотативний та емотивно-оцінний значеннєві плани, виявляє особливості мовомислення, поведінкових стереотипів людини як представника певного етносу, ставлення людини до того чи іншого відображуваного об'єкта. Концепти ЧОЛОВІК, ЖІНКА схарактеризовано як ключові елементи української фразеології, що відображають особливості культури, історії, обрядових дій та процесів, традицій, звичаїв української спільноти. Аналізовані концепти становлять багатопланове, вагоме соціопсихологічне поняття, значущість якого усвідомлюється і мотивується насамперед через фонові знання в межах національної культури.

Особливості семантики гендерно маркованих ФО у тому, що вона ґрунтується на єдності гендерного та емотивно-оцінного компонентів, які становлять цілісний психоповедінковий архетип (ЧОЛОВІК, ЖІНКА), вербалізований на лексико-семантичному, соціолінгвальному та лінгвопоетичному рівнях.

Фразеологія національної мови містить інформацію про людину як представника певної культури, забезпечує її характеристику з найрізноманітніших поглядів, демонструє національний підхід до виділення найбільш значущих фрагментів її життєдіяльності. У фразеологічній семантиці заковано концептуальний зміст гендерних категорій маскулінності та фемінності, аксіологічні орієнтири етнокультури. Гендерна диференціація забезпечена системою поведінкових норм, настанов, підґрунтям яких є уявлення етносу про чоловічі та жіночі чесноти, домінувальні в колективній свідомості.

РОЗДІЛ 2

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ НОМІНАЦІЙ ІЗ ГЕНДЕРНИМ КОМПОНЕНТОМ У СЛОВНИКОВОМУ ДИСКУРСІ

2.1. Фразеосемантична концептуальна опозиція «маскулінність – фемінність» та її відображення в словниках

Дослідники концептосфер З. Д. Попова та Й. А. Стернін сукупність мовних засобів, які репрезентують (вербалізують) концепт у певний період суспільного розвитку, називають номінативним полем концепту [167, с. 66].

До складу поля мовознавці відносять прямі та похідні номінації концепту, однокореневі слова, контекстуальні синоніми, фразеологізми, що включають ім'я концепту, паремії, метафоричні номінації, стійкі порівняння з ключовим словом-концептом, вільні словосполучення, що номінують ті чи ті ознаки концепту, які характеризують концепт, емотивно-оцінні словесні дефініції, словникові тлумачення, словникові статті в енциклопедіях та довідниках, тематичні тексти, публіцистичні чи художні тексти, що експлікують зміст концепту, сукупність текстів (у процесі необхідності пояснення чи обговорення складних, абстрактних або індивідуально-авторських концептів) [195, с. 29].

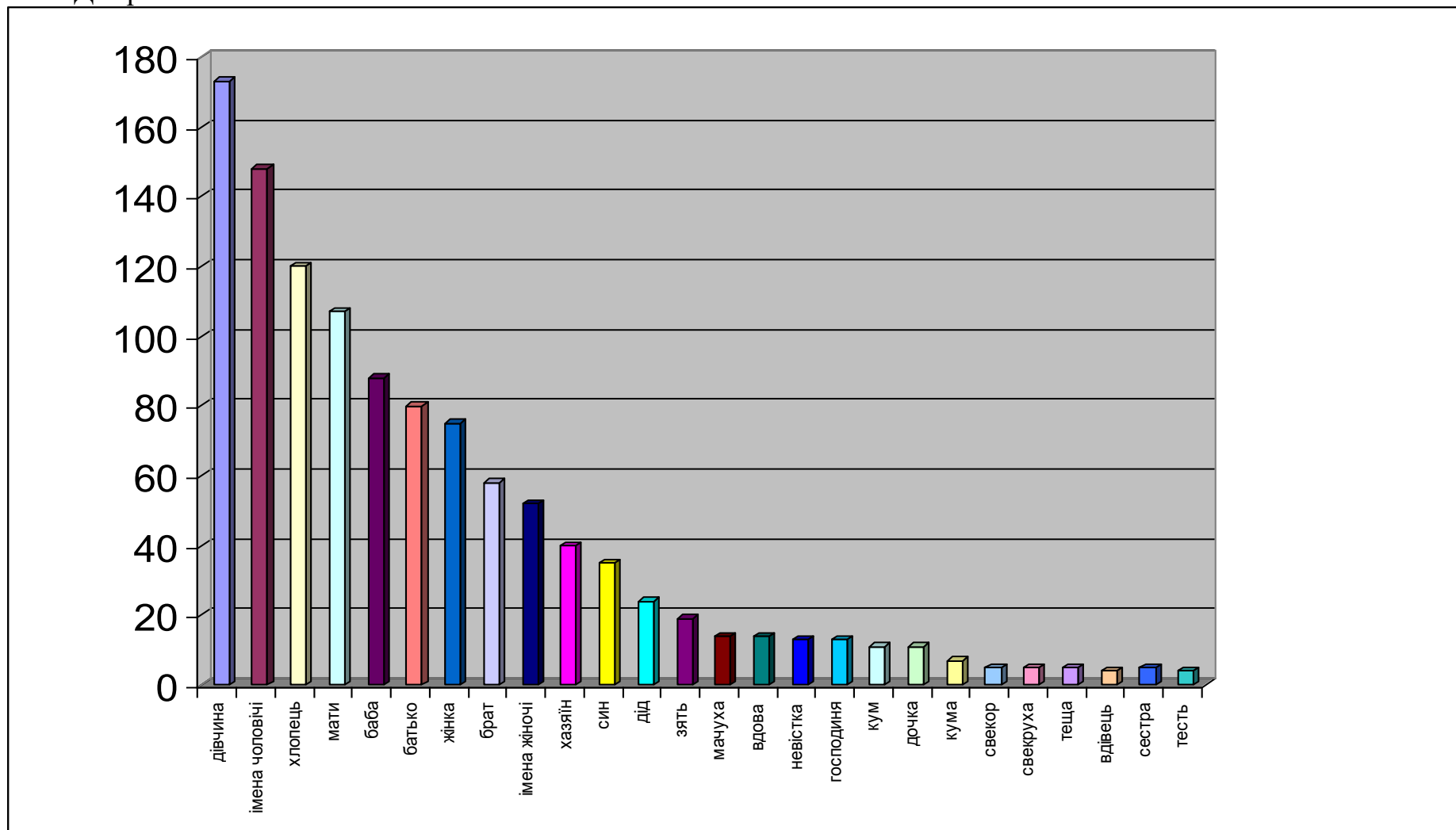
Фразеосемантична концептуальна опозиція «маскулінність – фемінність» є складником номінативного поля концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА, вона знайшла своє відображення у фразеологічному фонді української мови та словниках і становить інтерес із позиції гендерних досліджень. Аналіз словникових дефініцій та статистичні дані свідчать про відбиття в українській фразеології динамічних соціокультурних процесів, стихію емотивно-оцінних характеристик людської сутності. Усе це повною мірою сконденсоване в народній мудрості, де соціальна значущість референта осмислюється як в етнокультурному, так і в аксіологічному аспектах.

Базовість соціокультурних концептів ЧОЛОВІК та ЖІНКА дозволяє виділити низку категорій, що ілюструють тривалий еволюційний розвиток загальної архетипної опозиції «жінка – чоловік» (див. діаграму 2.1.). Опрацювання фразеологічних та тлумачних словників української мови дозволяє констатувати незаперечний факт існування тисячолітнього патріархального світогляду, де маскуліність складає пропорційно-протилежну опозицію фемінності й мотивує наявність опозиційних пар загальних назв у складі стійких словосполук, що ілюструє таблиця 2.1.

Таблиця 2.1.

№ п/п	Опозиційні пари загальних назв у складі ФО	
1.	Дівчина	Хлопець
2.	Мати	Батько
3.	Баба	Дід
4.	Сестра	Брат
5.	Дочка	Син
6.	Господиня	Господар
7.	Невістка	Зять
8.	Вдова	Вдівець
9.	Свекруха	Свекор
10.	Теща	Тесть
11.	Кума	Кум

Діаграма 2. 1.

Декодування можливостей фразеологічного складу мови крізь призму гендерного підходу передбачає виділення таких категорій, що характеризують взаємодію чотирьох біосоціальних груп: фізіологічної, психологічної, інтелектуальної, соціально-рольової (або соціально-статусної). Різноманітні способи номінації складають каркас окремої особистості, де кожен згадуваний концепт містить у собі низку субконцептів.

Для опозиційної пари «дівчина – хлопець» домінувальними є фізіологічні характеристики-номінації, оскільки в цей віковий період оцінка зовнішності є ключовою.

Відомо, що краса української дівчини легендарна й невігдана. Мабуть, тому українці використовують велику кількість загальних назв – вербалізаторів концептуальної опозиції «маскулінність – фемінність» лінгвопоетичного рівня, – які викликають певну реакцію носіїв мови, ілюструють підсвідомий добір саме тих предметів і явищ навколишньої дійсності, які викликають позитивні емоції, захоплення, замилювання: *як (мов, ніби і т. ін.) [та] квіточка (квітка) (ФСУМ, с. 317), як писанка в свято, як святкова крашанка; доладна, як крашанка; гарна, як крашанка на Паску (КСЗК, с. 79). Часто навіть матеріальна незабезпеченість не може затьмарити природної вроди молодій дівчині: *нашій Горпині гарно і в хустині (ЗУЕ, с. 309).**

Номінації дівчини-нареченої унікальні тим, що асоціюються з приємними зоровими та смаковими відчуттями, підкреслюючи таким чином тендітність, неповторність та бездоганність зовнішнього вигляду: *молода, як ягода; червона, як калина; солодка, як малина (ЗУЕ, с. 269).*

Чоловічий еталон репрезентують загальні назви, які є тотожними до абстрактних понять міцності та сили: *хлоп – як дуб (УПП, с. 224); орел – не козак; сокіл – не парубок (УПП, с. 224); високий, як дуга (УПП, с. 224).*

Повне відображення соціально-статусної (або соціально-рольової) реалізації індивіда констатує опозиція «мати – батько». Роль, яку доводиться виконувати обом статям, передбачає вкраплення психологічної та

інтелектуальної категорій у необхідній кількості: *дітки плачуть, а у мамі серце болить* (УПП, с. 240); *одна мати роджає, та не один обичай дає* (УПП, с. 206). Потреба кожної людини в матері – вічна. Це й відображає народна мудрість через використання загальних назв: *нема в світі цвіту цвітнішого (гарнішого) над маківочки, нема ж і роду ріднішого над матіночки* (УПП, с. 245); *нема того краму, щоб купити маму* (УКВ, с. 169); *на сонці тепло, а біля матері добре* (УКВ, с. 170).

Досить цікавим є використання номінацій, які оцінюють батька: *отець – як Бог* (УПП, с. 245); *хліб – батько, вода – мати* (УКВ, с. 156). Без батька, як і без хліба, немає життя – це аксіома, корені споконвічної поваги українців до голови сім'ї також фіксує українська фразеологія. Соціально-статусна позиція чоловіка залишається незмінною впродовж усього життя: *доки (поки) діда, доти (поту) й хліба; нема діда, нема й хліба; нема хліба, нема й отченашу* (УПП, с. 238). Жінки – навпаки, з роками потрапляють у залежне становище. Спостерігаємо так зване явище втрати меж власного «Я», тобто відбувається злиття однієї особистості з іншою. Це констатують психологи й фіксує народ: *баба без діда – як борц без хліба; біда мені без діда – хлещу борщик без хліба* (УПП, с. 238). Загальновідомими залишаються вислови на зразок: *хліб усьому голова, вода є основою життя*. Вагомим виявляється залучення саме таких загальних назв до складу ФО із гендерним компонентом. Істинність такої закономірності стверджена поколіннями українців, й опозиційні пари саме з такими номінаціями – виправдані.

Помічені народною мудрістю й досить пікантні особливості характеру жінок бальзаківського віку: *баба гірша за скаженого їжака: хоч не вкусить, так наляка* (УКВ, с. 129); *чорт і баба – одна рада* (ЗУЕ, с. 20); *Єгипетська мумія (баба) (про злих бабів)*(УПП, с. 235). Досить цікавим є співвідношення загальної назви з опозиційною парою кровних родичів, наприклад, таких, як «сестра – брат»: *сестра з сестрою, як риба з водою* (ЗУЕ, с. 536); *брати – що коти: погризуться й помиряться* (УКВ, с. 169).

Сина, як і молодого парубка, традиційно порівнюють із могутнім деревом, а дочку – іменують пташкою: *як дуба не нахилиш, так великого сина на добре не навчиш* (ЗУЕ, с. 204); *чути в хаті дочку, як зозулю в садочку* (УКВ, с. 162).

Українська фразеологія містить і загальні назви, що іманентно спроектовані на людину певного віросповідання. Так, у народній мудрості залишилися колись сконденсовані елементи язичництва: *без господині хата, що день без сонця* (ЗУЕ, с. 150); *господар, як чиряк, де схоче, там і сяде* (УПП, с. 267). Проте ключовим залишається християнізований погляд на членів родини: *господиня в дому – Покрова всьому* (ЗУЕ, с. 150); *Бог старий господар – має більше, ніж роздасть* (УПП, с. 6).

Виразною постає категорія соціального статусу невістки, що впливає навіть на сприйняття її зовнішності: *невістка в хаті замість помела; невістка – чужа (для свекрухи) кістка* (ЗУЕ, с. 390); *наша невістка – що не дай, то тріска* (УПП, с. 325).

Винятково рідкісними є випадки, коли чоловік змушений бути від когось залежним, наприклад, бути приймаком. Тоді його життя порівнюють із собачим, зазначаючи, що: *доля приймака – доля собацька, чи й самого, часто алегорично номінують такою лексемою: у приймах собака був, та й то хвоста збув* (ЗУЕ, с. 480). Присутність такого чоловіка виявляється вельми небажаною: *ні втять, ні взять – лучче собака, ніж зять* (УПП, с. 247).

Фразеологічний фонд містить і стійкі сполуки, які відтворюють становище жінки, що втратила чоловіка. Її образ постає досить сумним, немічним, навіть містичним: *сова – удовина голова* (УПП, с. 238); *життя вдовине – совине* (ЗУЕ, с. 67). Чоловік, який залишився сам, також викликає співчуття: *борщ без каші вдовець, а каша без борщу вдова* (ЗУЕ, с. 67).

ФО, що характеризують жінок, є глибшими, емоційнішими: *свекруха – то в'їдлива муха* (ЗУЕ, с. 525); *оце роззявив двері, як теща рот* (ЗУЕ, с. 595). Чоловіки постають послідовними, логічними й емоційними лише

тоді, коли їх порівнюють із жінками: *свекор – не рідний батько; свекор і свекруха одного духа* (ЗУЕ, с. 525).

Сильна стать фемінізується за умови відчуття власної меншовартості: *бійся тестя багатого, як чорта рогатого* (ЗУЕ, с. 594); *як єсть, то єсть – лучче собака, ніж тесть* (УПП, с. 247). Ідентичність усіх жінок визначають іноді за дружбою: *кума по хресті й по хвості* (ЗУЕ, с. 92). Роль кума зазвичай дипломатична: *кум із кумою повинен жити, як брат із сестрою* (УПП, с. 250).

Діаграма 2.1. свідчить, що ФО із чоловічим відповідником до лексеми «мачуха» («вітчим») в українській фразеології не зафіксовано. Це можна пояснити тим, що функція виховання дітей значною мірою лягає на материні плечі. Інші ФО містять загальні назви, що є опозиційними стосовно чоловіка та жінки. Найбільш уживані вміщені в таблиці 2.2.

Таблиця 2. 2.

№ п/п	Опозиційні пари загальних назв у складі ФО із гендерним компонентом	
1.	Дівчина <i>як квіточка (квітка), ягода, калина, малина.</i>	Хлопець <i>як дуб, орел, козак, сокіл.</i>
2.	Мати <i>як цвіт маківочки, сонце, вода.</i>	Батько <i>як Бог, хліб.</i>

3.	Баба <i>як борщ без хліба, скажений їжак, чорт, Єгипетська мумія.</i>	Дід <i>як хліб, отче наш.</i>
4.	Сестра <i>як риба з водою.</i>	Брат <i>що коти.</i>
5.	Дочка <i>як зозуля, ластівка.</i>	Син <i>як дуб.</i>
6.	Господиня <i>як сонце, Покрова.</i>	Хазяїн <i>як чиряк, Бог.</i>
7.	Невістка <i>замість помела, чужа кістка, тріска.</i>	Зять <i>як собака.</i>
8.	Вдова <i>як сова, вдова.</i>	Вдівець <i>борщ без каші</i>
9.	Свекруха <i>як в'їдлива муха.</i>	Свекор <i>не батько, одного духу зі свекрухою.</i>
10.	Теща <i>оце роззявив двері, як теща рот</i>	Тесть <i>лучче собака, ніж тесть</i>
11.	Кума <i>по хвості.</i>	Кум <i>кум із кумою повинен жити, як брат із сестрою</i>

Отже, вербалізація концептуальної опозиції «маскулінність – фемінність» передбачає використання мовних знаків трьох рівнів: лексико-семантичного (вербалізатори, що вказують на вік та родинні стосунки), соціолінгвального (вербалізатори, що вказують на соціальні статуси та ролі чоловіків і жінок), лінгвопоетичного (вербалізатори – флоро- та зооморфні метафори і порівняння). Вербалізація гендерної концептосфери у фразеології здійснюється шляхом поповнення номінативного та образного інвентарю передусім лексичними одиницями, внаслідок чого виникає необхідність вивчення взаємозв'язку теорії фразеологічної номінації та гендерної концептуалізації. Важливо встановити, з якими іншими концептуальними сферами асоціативно зближується аналізований концепт, наприклад: ЖІНКА – ПРИРОДА, ЖІНКА – ТВАРИНА тощо та які риси, властивості, ознаки концепту лежать в основі фразеологічного найменування.

2.2. Динамічні процеси в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій

Фразеологізми – це матеріалізація людського мислення, майже завжди миттєва реакція на родинні та соціально-побутові взаємини між людьми. Хронологічні зрізи, зафіксовані лексикографічними працями, засвідчують постійну динаміку фразеологічної системи, що відображається на семантичному та структурному рівнях. В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко справедливо підкреслюють, що «мовні одиниці збагачуються новим екстралінгвістичним контекстом, одні з них виходять з активного вжитку, інші, навпаки, – активізуються» [241, с. 210]. О. С. Юрченко пропонує методику «порівняння хронологічних зрізів», які часто не лише змінюють свої конотативні значеннєві плани, а й рухаються від периферії до центру і навпаки, зазнають структурних і семантичних змін [259, с. 180].

Мовознавці, які працювали над способами лексикографічної інтерпретації фразеологічних номінацій, зазначають, що будь-які семантичні модифікації та нове стилістичне забарвлення можна визначити лише в контексті зіставлення, порівняння, із залученням до аналізу чималого обсягу матеріалів ідеографічного та синонімічного словників. В україністиці розроблено спеціальну методику дослідження фразеологічних номінацій у хронологічному аспекті, вона дістала назву «порівняння хронологічних зрізів» (О. С. Юрченко, В. Д. Ужченко та ін.).

Під поняттям «динаміка» у фразеології розуміють: 1) вихід окремих стійких виразів з активного вжитку (*Хима з Єрусалима, кропив'яне сім'я* (чиновник); 2) переміщення деяких ФО (варіантів) на периферію або повне уникнення їх уживання (*дивиться як Ленін на буржуазію, співати Лазаря, без царя в голові*); 3) структурні зміни в складі ФО (*кум королю (міністру), сват міністру*); 4) виникнення нових ФО (*термоядерна війна* (негарна дівчина чи жінка), *нічний метелик* (повія)). Не залишаються поза увагою мовознавців еволюція соціальних фразеологізмів та індивідуально-авторське використання фразеологічного багатства мови.

Вербалізація концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА у фразеології відбита ще в словнику М. Номиса через нетрадиційні в сучасному суспільстві ролі, характеристики, які відтворюють тогочасні особливості соціальних відносин. Наприклад, чаклування ворожки або відьмака, віра в існування нечистих сил, різноманітних давніх чоловічих професій, що традиційно передавалися з діда-прадіда, а також таких соціальних груп, як козаки, старці, бурлаки, варяги, царі, панство тощо фіксує українська фразеологія: *блакитна (голуба, дворянська) кров; біла (панська) кістка; як відьми вкрали; смикнув чорт за язик; попадати чорту в зуби; вискочити як козак з маку; без царя в голові; бабам зізд з неба не знімає, хоч і догори лежать; де дідько не посіє, там ся баба вродить; баба і тоді хвора – як на печі; орел, віл і невістка одним духом живуть: нічого доброго не роблять, коли їх не б'ють; чоловік за батіг, а жінка за пиріг; люби жінку як душу, а трясси, як грушу; біда дворові, де*

корова розказ волові; на козаку не буде знаку, а дівка хай відбуває; ой, боже-батьку! Дай грошей манку та жінку гладку: хоч не буде робити, то буде по чім бити та ін.

Зміна народних сакральних орієнтирів зумовлює динаміку стійких словосполук, зокрема переміщення або вихід з ужитку окремих фразеологізмів певного періоду. Так, *відьма, чарівниця*, особливо *відьмак*, сьогодні більше сприймаються з іронією, ніж із минулим поважливим ставленням до таких осіб, хоча лікування засобом слова залишилося традиційним для української спільноти. І це не тільки характерна «душевна розмова», але й допомога народних цілителів, які виводять зі стану психічного збудження засобом встановлення психологічного контакту з пацієнтом [156, с. 23]. Спеціальні обряди, здійснювані такими людьми, частіше розглядалися як неповторні та виняткові: *сонце світить, дощик кропить, чарівниця масло робить; коли місяць в серп, то чарівниці ідуть на грядиці* або: *ворожка з бісом накладає* (Ном., с. 47). Магічні здібності чоловіка кваліфікуються такими ж або й сильнішими за жіночі: *відьмак (упир) и непевний – усім відьмам родич кривий* (Ном., с. 621) чи просто: *та він щось зна* (Ном., с. 47).

Вербалізація концепту ЧОЛОВІК здійснюється зазвичай за допомогою назв чоловічих професій, які сьогодні вважаються легендарними: *чумак чумака бачить здалека* (Ном., с. 358); *дегтер и смердить дигтем* (Ном., с. 328). Невідповідність вимогам спеціальності викликає народну іронію на зразок: *такий уже майстер – про аптекаря – із воза вбився* (Ном., с. 342); *коваль зогрішив, а шевця повісили* (Ном., с. 205). Для жінки фахові здібності чоловіка – запорука добробуту сім'ї: *поти попадя княгиня, поки піп не згине* (Ном., с. 603); *от тобі, ковалихо, лихо – що у кузні тихо* (Ном., с. 103).

ФО, що розкривають особливості життя старців, бурлак, гайдамацтва та ін., зберігаються сьогодні лише в словниках: *торба мені жінка, кий у мене братом* (Ном., с. 229); *дай, Боже, в старцях живши; та з перцем їсти* (Ном.,

с. 246); *бурлак свічки до церкви не всуче* (Ном., с. 479); *гайдамаці, як собаці (безрідному бурлаці)* (Ном., с. 473); *у мене син такий варяг (здоровий, високий)* (Ном., с. 605). Окрім відомої словосполуки *мужича правда колюча, а панська на всі боки гнуча* (Ном., с. 99), збереглися й інші не менш цікаві: *маж мужика медом, а він пахне салом; смаруй хлопа лоєм, а він смердить гноєм; мужика хоч золотом обліпи, то він зостанецця мужиком* (Ном., с. 87). Деякі стійкі словесні комплекси існували раніше з більш широким компонентним складом: *козак не без долі, риба не без луски, Бог не без милування, господар не без жалування* (Ном., с. 238).

Своєрідний компонентний склад мають фразеологізми, які коментують уживання обома статтями горілчаних виробів: *горілка не дівка, а Семен не дурень – ... не треба їй цілувати – з ума зведе й сама пропаде (здоровью злодійка). – Горілка, як та дівка – хоч кого підведе* (Ном., с. 505). Вкрай негативним явищем традиційно вважається пияцтво серед жінок: *сім год баба похмелялась, та з похмілля й умерла* (Ном., с. 505); *як жид убогий, свиня худа, жінка п'яна – нема гірше* (Ном., с. 604).

М. Номис зафіксував цікаві й колоритні ФО, пов'язані з одруженням. На весіллі, як везе вже додому молодий наречену, обійде навколо воза з києчком і каже: *забувай батькови нариви, а бери мої (покинь нариви батькови та материни, а бери чоловікови)* (Ном., с. 399). Одружені чоловіки часто не покидають колишніх звичок, не змінюють свій спосіб життя: *забув, що оженився – ... та й пішов в солону спати* (Ном., с. 399); *женицьця пробі, а хліба врзять не вміє* (Ном., с. 599). Народна мудрість для *сильної статі* дає такі поради: *не квапся женитися, бо ще тобі жінка стане костію в горлі – її Бог сотворив з кості* (Ном., с. 393); *як против сонця води не напиться, так з чужою жоною, або мужем чужим не нажиться* (Ном., с. 391). Для жінок лаконічне: *з сліпого, глухого, німого найлуччий чоловік* (Ном., с. 381).

ФО, які традиційно характеризують охайну господиню, раніше вживалися і для позитивної оцінки праці гарного господаря: *у его в дворі – як у віночку: ув олійниці – що в иншої баби у хаті не так чисто, а у хаті тільки*

перехрестиця (Ном., с. 608). Багатокомпонентний склад мають фразеологізми, що стосуються жіноцтва: *Боже, Боже, що та жінка може! Як її взяти, то краще як мати* (Ном., с. 400) / *Боже, Боже, що та жінка може!* (УПП, с. 235); *чоловік буде возить добро додому возом, а жінка з дому кірчиком (так чоловік не настачиця)* (Ном., с. 606) / *чоловік додому мішком, а жінка винесе фартушом* (УКВ, с. 143); *не мала баба клопоту, та купила порося! – ... порося у квік, а баба у крик* (Ном., с. 447).

В українському фразеологічному фонді виокремлюється специфічний шар – численні побажання, погрози, прокльони. Як зазначав І. Франко, таке побажання «звичайно не сповнюється, але, викричане у сварці, робить «легше на серці» [156, с. 23]. Такі народні згустки реалізують найвищий ступінь експресивності, віддзеркалюють прагнення мовця оригінально передати свій емоційний стан, якнайгостріше вразити опонента, наприклад: *бісбатькаказнащо! – Чортбатьказнакуди!* (Ном., с. 187); порівн. із сучасними: *чортів пеньок* (лайливе) (ФСУМ, с. 489); *матері його ковінька* (ФСУМ, с. 302). На периферії фразеологічної системи перебуває фразеологізм, що репрезентує опозиційну пару «батько – мати»: *матері твоїй московська бурулька!* (Ном., с. 176). Широкий компонентний склад має зафіксована раніше така ФО: *батькова та матчина молитва із моря викидає, а проклени в калюжи топлять. – Проклен батьків не на ліс сухий іде, а на голову падає* (Ном., с. 416) / *материна молитва із дна моря виймає* (УКВ, с. 169). Аналіз виявив, що ФО, еволюціонуючи, частіше втрачають свою кінцівку або окремі слова-компоненти: *не хотів слухати батька – послухай собачої шкури* (*хто не слухає вітиця-матері, нехай слухає псеї шкіри* (батога, тарабана) (Ном., с. 323) / *не слухав тата – послухаєш ката* (ЗУЕ, с. 29).

ГМФН із власними іменами чоловіків та жінок також зазнали впливу часу. Так, у більшості варіантів ФО відбулися переміщення деяких компонентів, структурні зміни. Наприклад, новіші видання фіксують: *як був собі Сава, та не їв він сала, а все паляниці, не любив він дівок, а все молодиці* (УПП, с. 334). У Номиса: *як був собі Сава, та не їв він сала, та все паляниці,*

не любив дівок замішлівок, та все молодиці замишляниці (Ном., с. 548). Зіставний аналіз засвідчив, що частина фразеологізмів, раніше загальновідомих із широким компонентним складом, втратила свою кінцівку: *наш Антін не тужить об тім* (УПП, с. 128). Сьогодні, щоб зрозуміти зміст таких стійких словесних комплексів, потрібно звернутися до фразеологічних першоджерел: *не журиться Антін об тім: батько вмірає, а він блини вминає* (Ном., с. 243). *Обійшовсь, як Сахно в церкві!* (чогось задумався в церкві чи здивувався і свиснув) (УПП, с. 206). У М. Номиса дещо інакше: *обійшовся як Сахно в Каратулі* (Ном., с. 633). Каратуль – це село, а Сахно, чумакувавши, потрапив до Каратуля на ярмарок. Спродавшись, загуляв так, що і в голові замакітрилось, – відбився від своїх. Пішов їх шукати та й забрів у церкву, де йшла служба; не розібравшись гаразд, де він є і що діється, – «гей», каже, «а де наші!» його і випхали з церкви. Цей загальновідомий випадок раніше не потребував широкого пояснення.

Фразеологізм *ні сюди Микита, ні туди Микита* (Ол., Сид., с. 130) гіпотетично допускає наявність безвихідної ситуацій, проте справжнє підґрунтя його виникнення має досить цікаву історію. Якась пані, не дуже багата, забажавши підкреслити значущість свого становища, попросила звичайного Микиту подавати гостям чай, а щоб той не помилявся, раз у раз смикала його за поли. Невдале керування зупинило чоловіка посеред хати з відомим сьогодні фразеологізмом, колись просто фразою на вустах: *«От тепер, Микито, ні сюди, ні туди!»* (Ном., с. 617). ГМФН із власними іменами жінок сьогодні також функціонують із дещо іншим компонентним складом: *нема над рибу лину, м'ясо свинину, а дівку Марину* (УПП, с. 197), на відміну від давнього: *нема над рибу лину, м'ясо свинину, ягоду сливину, а дівку Марину* (Ном., с. 342); *у кожної Олени сережки зелені* (УПП, с. 136). Словник М. Номиса фіксує і такі ФО: *купила Олена сережки зелені: як уділа у вуха – славна була дівуха!* (Ном., с. 341), *сповідаєця Маруха од п'ят до уха* (Ном., с. 629). Щодо останньої є пояснення. Чернігівці, глузуючи зі степовиків (полтавців), що в них мало церков, знали, що деякі з них навіть не

увяляють їх на вигляд. Так, молодиця, яка прийшла зі степів говіть, потрапила в халепу через незнання, оскільки повірила місцевому пастухові, який завіряв її, що вітряк це і є церква. Хлопець махав батоном, промовляючи: *сповідаєця Маруха од п'ят до уха*. Інші джерела повідомляють, що вислів Іоанна Златоуста: *залишай сину своєму не багатство, не золото, не срібло, а християнську науку; не розкішний будинок, але добрих віруючих друзів* [1, с. 228] став основою для не менш цікавих ГМФН: *доброму синові не збирай. А ледачому не оставляй; не збирай синові худоби, збери йому розум* (УПП, с. 243).

Рідко вживаними стали ФО, що негативно характеризують невістку, зятя: *орел, віл і невіста одним духом живуть: нічого доброго не чинять, коли їх не б'ють* (Ном., с. 363); *з чужого чортяти не зробиш свого дитяти* (про зятя) (Ном., с. 477); *нема ворога, як зять* (Ном., с. 418).

Невиразну красу хлопця колись оцінювали за допомогою компаративів на зразок: *ніс, як за сім гривень сокира* (Ном., с. 383); *гляньте на его уроду, чого він стає: сім гривень таких сотня* (Ном., с. 380). Привертають увагу і зразки ФО із компонентами, що вживаються на позначення родинних стосунків. У таких ГМФН досить часто наявне протиставлення значеннєвих планів, закладене у внутрішній формі ФО або в її підтексті. У фразеологічному вираженні родинних зв'язків основною є опозиція близькі родичі – далекі родичі: *брат брату сябер (неприятель уже)* (Ном., с. 417); *ковалів Герасько та Химині Парасці у первих Юхим* (Ном., с. 606); *вона ему Василевому тітка, а він їй через вулицю бондарь, по Тупиниці гончарь, а попросту – як там хочете: (брат у других)* або: *вона ему через вулицю бондарь, в первих Юхим, по Тупиниці гончарь; вона ему Василевому тітка, кумовому молотникові зять* (Ном., с. 607), порівняймо із сучасними: *родич у десятому (восьмому, сьомому) коліні, через дорогу (вулицю) навприсядки, коваль бабі рідний швець, нашим воротам двоюрідний сарай, чорт козі дядько*.

Об'єктом фразеологічного зіставлення у словнику М. Номиса були і постаті вдови та вдівця: *в удови два нариви – ... а у вдівця нема й кінця* (Ном., с. 475). До забутих належить ФО про вдову – *червоного очіпка не брати (удова, що бажає удруге одружицьця надіва червоний очіпок в будень і в свято)* (Ном., с. 475). Маловідомими є такі стійкі словосполуки про мачуху: *мачуха пасинку волю давала: хоч лелю купи, хоч – голий ходи; горілка не дівка, а мачуха не мати* (Ном., с. 416).

Майже незмінним зберігається вербалізований у фразеології соціальний статус чоловіка та жінки. Прекрасна стаття традиційно має значно менші права та можливості: *бабам зізд з неба не знімають, хоч и догори лежать* (Ном., с. 400). Оцінну семантику виявляють ФО, які кваліфікують комунікативну діяльність жінки. Її думки сприймаються як необґрунтовані та безпідставні, не варті довіри, уваги: *сю ніч баба Ліщи́ха, на піч лізучи, оце говорила* (Ном., с. 600); *не вірь ніколи жінці, коняці й собаці* (Ном., с. 363). ФО свідчать, що чоловіки завжди сильніші за жінок фізично, вони мають вищий соціальний статус: *чоловікам на лопату Бог сили наклав, та ще й притоптав, а жінкам на вила та й то струсив* (Ном., с. 406); *ище сорока не побіліла, щоб жінка чоловіка біла* (Ном., с. 401); *муж мені закон* (Ном., с. 304). Навіть життя жінки ФО характеризують, як щось незначне: *жива умерла – и друга будеть, аби здоровья!; умерла – нехай лежить скверна!* (Ном., с. 373). Дещо модифікованим є компонентний склад стійкої словосполуки *на безлюдді і дяк чоловік* (Ном., с. 436), порівняймо: *й Хома чоловік* (Ол. Сид., с. 106). Можливо, саме так підкреслюється значущість особи, оскільки чітко вказується духовний сан, який зазвичай визначає задалегідь траєкторію життя людини.

2.3. Роль гендерно маркованих лексичних одиниць у формуванні фразеологічних значень

В українській фразеології вербалізація концептів ЧОЛОВІК – ЖІНКА дає підстави для розуміння ролей обох статей як ключових у побудові семіотичної системи національного світобуття. Проте гендерно марковані назви у складі стійких словесних комплексів набувають не тільки нового лексичного значення, а й безпосередньо здійснюють своєрідний процес фразеологізації, тобто утворення саме такої словосполуки, що витримує віки лише у складі певної ФО. Так, Словник української мови в 11-ти томах фіксує лише два значення лексеми «чоловік»: 1. Особа чоловічої статі, протилежне жінка; 2. Одружена особа стосовно своєї дружини (СУМ, т. XI, с. 349). У словарі Б. Грінченка подано більшу кількість лексичних значень, проте їх частина з часом втратила свою актуальність: 1. Человѣкъ; 2. Вообщє мужчина; 3. Женатый человекъ; 4. Мужъ; 5. Мужикъ, крестьянинъ; 6. О волкахъ: штука (СГ, т. 4, с. 469). Новий тлумачний словник української мови містить такі дефініції: 1. Особа чоловічої статі; мужчина, протилежне жінка; 2. Одружена особа стосовно до своєї дружини; муж, дружина; 3. Те саме, що людина; 4. *заст.* Селянин (НТС, т. 3, с. 774). Великий тлумачний словник дублює перші два пункти Словника, аналогічні значення один, шість словаря Б. Грінченка (ВТС, с. 1605).

Концепт «жінка» має в Словнику ширше трактування: 1. Особа жіночої статі, протилежне чоловік; 2. Доросла, на відміну від маленької дівчинки; 3. Заміжня особа стосовно свого чоловіка (СУМ, т. II, с. 536). У великому тлумачному словнику додано: взагалі заміжня особа жіночої статі (ВТС, с. 369). Словарь Б. Грінченка фіксує: 1. Женщина; 2. Жена (СГ, т. 1, с. 486). Новий тлумачний словник української мови містить аналогічні значення концепту «жінка», що і в Словнику (НТС, т. 1, с. 676).

Значення фразеологізмів, які включають гендерно марковані назви, формують значно ширший значеннєво-емотивний оцінний спектр. Це

зумовлено тим, що образи протилежних статей завжди були актуальними в соціумі, особливо в момент моделювання фразеологічного значення.

Традиційно в українській фразеології сильна стать постає незалежною, такою, що тримає на своїх плечах сім'ю: *за добрим чоловіком жінка як калина, а за поганим як билина* (КСЗК, с. 120). Споконвічний закон про поєднання протилежностей у формулюванні народної мудрості доводить слабкість певної сторони, необхідність спільності їхнього буття, наприклад: *чоловік без жінки як болт без гайки* (КСЗК, с. 117); *чистий як чоловік без жінки* (КСЗК, с. 77); *без жінки мужчина як без хвоста скотина* (КСЗК, с. 120); *чоловік як ворона, а все ж жінці оборона* (КСЗК, с. 87).

Фразеологічне значення українських стійких словосполук виявляє багатогранність та загадковість жінки. Вона в народі має такі характеристики: працююча: *роботяща як бджілка* (ССНП, с. 14); мудра і хитра: *жінка як ящірка* (ССНП, с. 35); красива: *біленька, як нитка* (УПП, с. 219); *кряля така, що тільки «гм», та й годі* (УПП, с. 220). Надмірна злість тендітної статі прирівнюється до смертельної отрути: *зла жінка наче сім пудів яду за язиком* (ССНП, с. 35).

Національний еталон краси українського етносу має, як правило, вербалізований вияв. Номінації чарівної половини людства опущені у структурах ФО із негативною конотацією. Значення таких фразем чітко зрозуміле й зазвичай коментує: відсутність притаманної краси: *ладна як з болота лялька (про бридку жінку)* (ССНП, с. 17); розуму: *дурна як вівця (про нерозумну жінку)* (ССНП, с. 23); стрункості статури: *здорова як горохова копиця (про велику й товсту жінку)* (ССНП, с. 74); характерного вміння гарно вдягатись: *прибралась як бура на сабаши (про неохайно одягнену жінку)* (ССНП, с. 20) та ін.

Прозоре значення мають окремі фразеологізми, що характеризують чоловіків, тому гендерно маркована назва, що вказує на стать, також відсутня, наприклад, про здорового і роботящого чоловіка кажуть: *моцний як кінь* (ССНП, с. 67); про дуже сильного: *сильний як лев* (ССНП, с. 81); про

міцного: *дужий як бугай* (ССНП, с. 19); про здорового, кремезного: *великий як ведмідь* (ССНП, с. 20); про красивого: *гарний як вогонь* (ССНП, с. 28).

Відомо, що українські чоловіки є не тільки дужі та міцні, а ще й надзвичайно відважні, про що свідчить велика кількість народних героїв-захисників. Зокрема, досить популярною є історія про «топірець Довбуша». Його забив у пень чоловік як знак про сховані тут скарби. Народні перекази констатують, що ніхто ще не зміг його витягнути й потримати в руках, бо могутність української сильної статі є винятковою. Власна назва у структурі стійкої словосполуки – символ могутності. Цією рисою в Україні наділені й інші національні герої. Фразеологічна словосполука *дужий як Довбуш* (ССНП, с. 48) свідчить, що так говорять і сьогодні про міцних, відважних чоловіків. Далеких від етнічного еталону могутності та краси порівнюють із неякісними предметами побуту, асоціюють із ними: *міцний як з клоччя батіг* (ССНП, с. 13); *високий як дуга* (ССНП, с. 50) та ін.

Гендерно марковані компоненти ФО не обмежені біологічною опозицією. Оцінка поширюється і на вік та соціокультурну сферу і стосується широкої гілки свояцтва: *мати – батько, баба – дід, сестра – брат, дочка – син, невістка – зять, вдова – вдівець, свекруха – свекор, теща – тесть, кума – кум*.

Лексичне значення згаданих гендерно маркованих компонентів ФО подають словники. Словарь Б. Грінченка фіксує досить цікаві значення: **Мать. Мати Божа.** Богоматерь. **Головата мати.** Мать на свадьбѣ. **Старша мати.** Настоятельница монастыря. **Скарбова мати.** Монахиня, завѣдывающая монастырским хозяйствомъ (СГ, т. 2, с. 409). Словник: мати, 1. Жінка стосовно дитини, яку вона народила (СУМ, т. IV, с. 647); батько, 1. Чоловік стосовно до своїх дітей (СУМ, т. I, с. 113). Новий тлумачний словник української мови: 1. Жінка стосовно дитини, яку вона народила; родителька, породженниця, няня, ненька, матінка, матуся: *у дитини заболить пальчик, а у матері серце*. Жінка, що мала або має дитину. **Божа (господня, пречиста) мати, рел.** – Богородиця, мати Христа. **Весільна мати;**

Досвітчана мати; Мати-героїня – почесне звання, яке надають жінці, що народила й виховала 10 і більше дітей, та орден, яким її відзначають; жінка, що має це звання та орден. **Крий (не дай) мати божа!** – вигук, яким виражають застереження, побоювання. **Матері чий трясця** (біс і т. ін.), *лайл.* – уживається для вираження незадоволення, обурення, досади тощо. **Мати божа!** – вигук, яким виражають здивування, захоплення, переляк і т. ін. **Піти в матір; Що за вража (нечиста і т. ін.) мати** – уживається для вираження великого здивування, незадоволення. **Як мати народила (родила)** – зовсім голий. **Якої вражої (чортової, бісової і т. ін.) матері** – уживається при дієсловах у значенні чому для вираження великого незадоволення, роздратування; 2. Самиця стосовно своїх малят: *поти ягнятка скачуть, поки матір бачуть* (НТС, т. 2, с. 155). Великий тлумачний словник, окрім вказаних вище значень констатує: *перев. як прикладка, перен.* про що-небудь дуже близьке, рідне. **Мати-одиначка** – жінка, яка народила дитину (дітей) поза офіційним шлюбом і виховує її (їх) без чоловіка (ВТС, с. 651). Словарь Б. Грінченка: **Батько**: 1. Отець; **Батько-мати**. Родители. **Головатий батько**. Отець на свадьбѣ. **Вечернишний батько**. Хозяинъ хаты, въ которой бывають вечерниці. **Брехали твого батька дочки (сини)**. Ты врешъ. **По батькові**. По отчеству; 2. Употребл. Какъ почтительное привѣтствіе пожилому человѣку (СГ, т. 1, с. 33). Новий тлумачний словник української мови: 1. Чоловік стосовно до своїх дітей; **По батькові** – складова частина власного імені людини, що вказує на ім'я батька; 2. *чого, перен.* Засновник, основоположник, фундатор. Основоположник якого-небудь учення, якої-небудь галузі науки, мистецтва і т. ін.; 3. Шанобливе називання козацької старшини, отаманів провідників; 4. Ввічливе звертання до чоловіка похилого віку; 5. Самець стосовно до свого потомства (НТС, т. 1, с. 71); (ВТС, с. 64). ФО, що розкривають роль матері, значно більше, ніж тих, що стосуються батька. Фразеологічні значення вагоміші, емоційніші, оскільки контакт неньки з дітям здійснюється на психоемоційному, сенсорному рівні.

Концепт «мати» в будь-якого народу є значущішим, важливою вихідною точкою свідомості кожного індивіда. Тому асоціативне поле, що вибудовує етнічний архетип образу, надзвичайно широке. Проте чи не найчастіше фразеологічне значення сконцентроване на таких сутностях: краса материнства, жінки-матері, Мадонни, Богоматері з дитям: *як ластівка з ластів'ятком, так матінка з дитятком* (КСЗК, с. 120); схожість: *добрий як мамин погляд* (КСЗК, с. 42); святість душі: *ніжний як мамина душа* (КСЗК, с. 43); лагідність та терпіння: *добрий як мати рідна* (КСЗК, с. 42); *материн гнів як весняний сніг: рясно випадає, та скоро щезає* (КСЗК, с. 120).

Роль батька полягає здебільшого в забезпеченні добробуту власної сім'ї: *живе як у батька за пазухою* (КСЗК, с. 110); *батько нехай їде орать – його коні знають, а я піду гулять – мене гості чекають* (УКВ, с. 139). Дисциплінованість дітей теж пов'язують із цією особою: *слухай батька свого, – він тебе породив, і не гордуй, як постаріла мати твоя* (Біблія) (ЗУЕ, с. 356); *не слухав тата, послухаєш ката* (ЗУЕ, с. 29).

Гендерно марковані компоненти ФО *бабуся* та *дідусь* – представники старшого покоління. Лексема *баба* є багатозначною: у словарі Б. Грінченка зберігається набагато ширше коло значень, порівняно із сучасними словниками: 1. Жінщина, баба (ніскільки пренебрежительно): *де баб сім, там торг зовсім; в баби язик – як лопатень; Господи, благослови стару бабу на постолі, а молоду на кожаниці*; 2. Старуха. *Сто баб – сто немочей*; 3. Бабка, бабушка, мати отця или матери; 4. Повивальная бабка, акушерка; чаще сь епитетомь: **баба-сповитуха, баба-пупорізка**; 5. Нищяя; 6. Знахарка: *сто баб – сто лік*; 7. **Баба-яга**; 8. **Дика баба** = **Літавиця**. *Літавиця називається також перелесниця або дика баба*. 9. **Кіці (куці, куца, ціці) – баба**. Игра вь жмурки, а вь частности, сь завязанными глазами, долженъ ловить другихъ. 10. **Тісна баба, кісна баба**. Преимущественно дѣтская игра, вь которой сидящіе на краяхъ скамьи начинають тіснить внутри сидящихъ къ серединѣ ея, т. ч. ті оказываются какъ бы вь тискахъ; 11. **Бабу перевозити**. Дѣтская игра: бросаютъ камешки или черепки такъ, чтобы они

пошли по воді рикошетомъ; сколько камень или черепокъ сдѣлала скачковъ, столько бросавшій **перевіз баб**; 12. Каменный истуканъ, находимый въ степи, большею частью на курганахъ; 13. Истуканъ, слѣпленный изъ снѣгу; 14. Високій конусообразный сугробъ, бугоръ снѣга; 15. Колода, чурбанъ съ рукоятями для вбиванія свай или утрамбовки земли; 16. Пучок сѣна, которій кладется подъ стіль на сочельникъ; 17. Въ **кроснах** то-же, что **сука** въ **варстаті**; 18. Большой шарообразный комокъ горшечной глины, образованный для перевозки глины съ мѣста добыванія въ мастерскую горшечника; 19. Родъ кушанья, испеченнаго изъ кукурузнаго тѣста, солонины, масла, яиць и пр. 20. **Баба-шарпанина**. Родъ постной **баби** изъ пшеничнаго тѣста, рыбы, коноплянаго масла и пр. 21. Родъ пасхи; 22. Птица пеликанъ; 23. = Соя; 24. = **Бабець**; 25. Родъ грибовъ; 26. Родъ большихъ грушъ; 27. Созвѣздіе Плеядъ (СГ, т. 1, с. 12). 1. Мати батька або матері; 2. Стара віком жінка; 3. розм. Взагалі жінка; 4. перен., зневажл. Про слабкого, боязкого, нерішучого чоловіка або хлопця; 5. у сполуч. з присв. займ., розм. Те саме, що дружина; 6. заст. Жінка, що приймає дітей під час пологів; 7. заст. Ворожка, шептуха (СУМ, т. I, с. 75). Новий тлумачний словник української мови: 1. Мати батька або матері; 2. Стара віком жінка; 3. *розм.* Взагалі жінка, молодиця; 4. *перен., зневажл.* Про слабкого, боязкого, нерішучого чоловіка або хлопця; 5. *у сполуч. з присв. займ., розм.* Те саме, що дружина; 6. *заст.* Жінка, що приймає дітей під час пологів, повитуха, сповитуха, пупорізка, бранка: *де багато баб, там дитя безтупе*; 7. *заст.* Ворожка, шептуха, знахарка. **Баба-яга** – в народних казках – потворна і зла чарівниця; 8. Людська фігура із снігу. **Кам'яна баба** – кам'яний бовван давнього походження, що найчастіше трапляється в степу на могилах. **Снігова баба**: а) велика конусоподібна кучугура снігу; б) те саме що **баба**; 8. **Тісна баба** – гра, в якій ті, що сидять на кінцях лавки, тиснуть на тих, що сидять посередині, намагаючись витіснити їх і зайняти їх місце (НТС, т. 1, с. 49). Великий тлумачний словник: *зневажл.* Подружка. **Баба**. У тюрських народів – шанобливе звертання до старшого за віком чоловіка. **Бабинець**.

Окреме місце в церкві, де стоять жінки. **Бабити**. Займатися акушерством, приймати дітей під час пологів. **Бабитися**. Виявляти безвільність, нерішучість, розніженість (ВТС, с. 50).

Бабуся випромінює тепло, ласку: *ласкава як бабуся* (КСЗК, с. 42). Вона емоційно сильніша та витриваліша, про що свідчать, зокрема, такі ФО: *баба як гармата; баба як тур* (ССНП, с. 10). ФО в цьому випадку вказують про невластиву жіночій статі міцність. Лексеми «гармата», «тур» активно вживаються для характеристики чоловіків.

Концепт «баба» в українській фразеології репрезентує сварливих та балакучих осіб: *як базарна баба; пащекує як базарна баба на возі* (ССНП, с. 11); *кричить наче баба на базарі* (ССНП, с. 10); *сварливий як баба* (КСЗК, с. 39); *язиком меле як баба рязанська* (КСЗК, с. 140); *балакучий як баба; бубонить як баба на морозі* (КСЗК, с. 133) та ін.

Словарь Б. Грінченка: 1. Дід; 2. Старикъ: *сердилась баба на діда, а дід того не знав*; 3. Нищій; 4. Чучело на огородах, чтобы отпугивать птицъ; то-же **баштанный дід** – на бахчѣ; 5. Родъ танца: *дай хліба – поскачу діда*; 6. Раст.; 7. Снопъ соломы или камышу, сложенный такъ, что половина верхками въ одну сторону, а половина въ другую; 8. Родъ кушанья, приготавлиаемаго изъ пшена и муки; то-же, что и **лемішка** изъ ржаной муки; 9. Діди: а) предки, дѣды; б) Поміновеніе усопшихъ на Ооминой недѣлѣ; в) Тѣни по угламъ комнаты (СГ, т. 1, с. 388). Словник української мови фіксує такі значення концепту «дід»: 1. Батьків або материн батько; 2. Чоловік похилого віку; 3. заст. Сторож (у садку, на баштані і т. ін.); 4. тільки мн. Люди минулих поколінь; предки; 5. перен., розм. Те саме, що тінь (СУМ, т. II, с. 299). Чоловіки, особливо поважного віку сприймаються мудрими, наприклад: *мудрий як дід* (КСЗК, с. 9); *розумний як дідова коза* (ССНП, с. 72). Новий тлумачний словник української мови: 1. Батьків або материн батько; 2. Чоловік похилого віку; стариган, шкарабун; 3. заст. Сторож (у садку, на баштані і т. ін.). Опудало на грядках, баштані і т. ін.; 4. тільки мн. Люди минулих поколінь; предки; 5. перен., розм. Те саме, що тінь. **Дід Мороз**

казкова істота, уособлення морозу у вигляді рожевощогокого старого чоловіка з бородою, в шубі, шапці, з палицею (НТС, т. 1, с. 553). Великий тлумачний словник: 6. У слов'янській, зокрема українській, міфології – бог – охоронець домівки, родоначальник сім'ї; 7. Вирізьблене (з дерева чи каменю) у вигляді опудала чи стовпа зображення язичницького бога (ця назва засвідчена в українському фольклорі) (ВТС, с. 304).

Складником ФО є і концепт «сестра»: 1. Кожна з дочок стосовно до інших дітей того ж батька або матері; 2. Жінка, яку єднають з ким-небудь спільні інтереси, прагнення, спільне становище і т. ін: *сестра з сестрою, як риба з водою* (ЗУЕ, с. 536); 3. Ласкаве звертання до сторонньої особи жіночої статі (перев. однакового віку з тим, хто звертається); 4. також у сполуч. із сл. медична, санітарна. Особа середнього медичного персоналу в лікувальних закладах; 5. Член жіночого релігійного братства; черниця (СУМ, т. IX, с. 150): *ваша сестра* (СУМ, т. IX, с. 150). Словарь Б. Грінченка подає таке тлумачення концепту: сестра. Часто употребляется как ласкат. Между женщинами (СГ, т. 4, с. 116). Новий тлумачний словник: 1. Кожна з дочок стосовно інших дітей того ж батька або матері: **Як брат з сестрою; Як сестра з братом:** а) дуже дружно; б) не маючи любовних зв'язків; як рідні; 2. Жінка, яку єднають з ким-небудь спільні інтереси, прагнення, спільне становище і т. ін: **Ваша сестра** – ви, ти і подібні до вас, до тебе; 3. Ласкаве звертання до сторонньої особи жіночої статі (перев. однакового віку з тим, хто звертається); 4. *також у сполуч. із сл.* медична, санітарна. Особа середнього медичного персоналу в лікувальних закладах. **Патронажна сестра** – медична сестра, яка обслуговує хворих і немовлят у них удома; **Старша сестра** – медична сестра, одним із обов'язків якої є стежити за роботою середнього і молодшого медичного персоналу; 5. Член жіночого релігійного братства, черниця (НТС, т. 3, с. 270). Великий тлумачний словник: **Молочна сестра** – дочка годувальниці стосовно вигодованих нею чужих дітей, а також ці діти стосовно дочки годувальниці (ВТС, с. 1310).

Концепт брат: 1. Кожний із синів у відношенні до інших дітей того ж батька або матері; 2. Близька, своя людина; однодумець, друг; 3. тільки одн., у кличній формі: брате, брат. Фамільярне або дружнє звертання до сторонньої особи чоловічої статі; 4. Член релігійного братства; чернець (СУМ, т. I, с. 227): *ваш (наш) брат* (СУМ, т. I, с. 227); *за панібрата* (СУІ, т. I, с. 124); *самому чорту брат і сват* (СУІ, т. II, с. 193). Словарь Б. Грінченка містить таку інформацію: 1. Братъ; 2. – у перших. Двоюродный братъ; 3. – у других. Троюродный братъ; 4. – чоповий. Собутыльникъ; 5. Старший брат. Въ цехѣ: начальник надъ подмастеріями; 6. Молодший брат. Въ цехѣ: лицо, служащее для посылок. Особенно любять употребленіе его женщины какъ по отношенію къ брату, такъ и ко всякому любимому молодому мужчинѣ, также при просьбахъ (СГ, т. 1, с. 92). Новий тлумачний словник: 1. Кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері. **Брат у перших** – син дядька або тітки; **Брат у других** – син двоюрідного дядька або тітки; **Двоюрідний брат** – те саме, що **Брат у перших**. **Молочний брат** – син годівниці по відношенню до других дітей, яких вона годує; **Троюрідний брат** – те саме, що **Брат у других**. **Ваш брат** – ти або ви і подібні; **На брата** – на кожного; **Наш брат** – ми, я і подібні до нас, до мене; **Свій брат** – подібний або подібні до кого-небудь; 2. Близька, своя людина; однодумець, друг, побратик, спільник, партнер, братчик; співвітчизник; 3. у кличній формі: брате, брат. Фамільярне або дружнє звертання до сторонньої особи чоловічої статі; 4. Член релігійного братства; чернець, ближній (НТС, т. 1, с. 130); (ВТС, с. 95).

Концепт дочка: 1. Особа жіночої статі стосовно до своїх батьків; 2. розм. Ласкаве звертання літньої людини до молодої жінки або дівчини; 3. уроч. Жінка, що тісно, кровно зв'язана з своїм народом, своєю країною (СУМ, т. II, с. 400); (ВТС, с. 324). Словарь Б. Грінченка: дочка: *жени сина коли хоч – коли можеш, давай доч* (СГ, т.1, с. 436); *батьки берегли дочку до вінця, а чоловіку берегти її до кінця* (ЗУЕ, с. 198); *роби, дочко, так не будем ликом кожуха шити* (УПП, с. 244) та ін. Новий тлумачний словник: 1. Особа

жіночої статі стосовно до своїх батьків; донька, доня, доця; 2. *розм.* Ласкаве звертання літньої людини до молодої жінки або дівчини; 3. *уроч.* Жінка, що тісно, кровно зв'язана з своїм народом, своєю країною, патріотка, героїня. (НТС, т. 1, с. 605).

Концепт син: 1. Особа чоловічої статі стосовно своїх батьків; 2. *перев. мн.* Нащадки, молоде покоління; 3. Ласкаве звертання літньої або дорослої людини до молодого за віком чоловіка, юнака, хлопчика; 4. *перен., розм., рідко.* Тварина чоловічої статі стосовно своїх батьків; 5. *заст., перев. у звертанні.* Людина чоловічої статі щодо свого духівника або особи духовного сану; 6. *з означ., заст.* Людина чоловічої статі, що виступає як представник певного соціального стану; 7. Людина як уродженець, житель якої-небудь країни, місцевості, представник якоїсь національності (СУМ, т. IX, с. 178). Словарь Б. Грінченка: Какъ ласковое обращеніе **син** въ зват. падежѣ прилагается къ дочери. **Божий син.** Сынъ Божій І. Христос. **Бісів, вражий, вразький, чортів син.** Чортовъ сынъ (брань). **Песький, сучий син.** Сукинъ сынъ. **Такий-сякий син.** Бранное выраженіе, которымъ, для приличія, замѣняются болѣе ругательніе эпитеты (СГ, т. 4, с. 120). *Ледащо син батьків гріх* (ЗУЕ, с. 537); *які самі такі й сини* (УКВ, с. 158); *син природи* (СУМ, т. IX, с. 179). Концепт «син» функціонує у складі пейоративних словосполук на зразок: *сучий (вражий, бісів) син* (Уд. т. I, с. 57). Новий тлумачний словник: 1. Особа чоловічої статі стосовно своїх батьків. Ласкаве звертання батьків до сина. *Перев. мн., у сполуч. із сл.* сокіл, орел, *нар.-поет.* Ласкаве називання синів; **Батьків (отецький) син** – син порядних батьків, спадкоємець батька; **Бісового (сучого, чортового і т. ін.) сина** – уживається як лайка; **Блудний син:** а) людина, яка після довгих блукань і розпусного життя з каяттям повертається до своєї родини; б) член якогось колективу, що не підкоряється його волі, порушує його устої, залишає цей колектив, а потім повертається назад; **Божий син** – за християнським вченням – Ісус Христос, один з елементів християнської формул триєдиного бога – бога-отця, бога-духа святого. **Вражий (дияволів, іродів, сучий, чортів і т. ін.) син:** а) уживається

як лайка; б) уживається для вираження доброзичливості, позитивного ставлення до когось; в) уживається для вираження здивування; г) уживається для вираження захоплення. **Гадів (гадючий, гаспидський, песький, собачий і т. ін.) син** – уживається як лайка. **На якого (бісового, чортового і т. ін.) сина** – навіщо, для чого. **Проклятий (песький, чортів і т. ін.) син буду (будь я)** – уживається як клятьба. **Якого бісового сина** – уживається при дієсловах для вираження незадоволення у знач. навіщо, чому; 2. *перев. мн.* Нащадки, молоде покоління; 3. Ласкаве звертання літньої або дорослої людини до молодого за віком чоловіка, юнака, хлопчика; 4. *перен., розм., рідко.* Тварина чоловічої статі стосовно своїх батьків; 5. *заст.* Людина чоловічої статі щодо свого духівника або особи духовного сану; 6. Людина як уродженець, житель якої-небудь країни, місцевості, представник якоїсь національності. Вихованець когось, чогось; людина, кровно, тісно зв'язана з ким-, чим-небудь. Нащадки, послідовники, земляки. Людина, на якій відбилися характерні, типові риси її часу, епохи середовища і т. ін. **Поборник, служитель, представник чогось. Син природи** – про людину, яка не піддалася дії цивілізації, без культурних навиків, близька до природи. (НТС, т. 3, с. 278). Великий тлумачний словник: з *означ., заст.* Людина чоловічої статі, що виступає як представник певного суспільного стану (ВТС, с. 131).

Опозиційні пари «свекруха – свекор», «невістка – зять», «теща – тещь» – лежать в основі колоритних фразеологізмів, які розкривають особливості життєвих ситуацій, стосунки свекрухи та невістки; зокрема упереджене ставлення свекрухи до невістки: *любить як свекруха невістку* (КСЗК, с. 23); *докоряє як свекруха* (КСЗК, с. 35); *свекрусі невістка не вгодила, бо свекруха невістку незлюбила; рідна мати і б'є, та не болить, а свекруха словами б'є гірше, ніж кулаками* (ЗУЕ, с. 525); байдужість свекра, небажання допомогти: *горнеться як свекор до пелюшки* (ССНП, с. 378); *свекор – не рідний батько; син жінку б'є, а свекор дубця дає* (ЗУЕ, с. 525) та ін.

Словарь Б. Грінченка подає короткі відомості: свекровь (СГ, т. 4, с. 105). Словник фіксує такі значення концепту «свекор»: батько чоловіка (СУМ, т. IX, с. 67); словарь Б. Грінченка: *збирається, як свекор пелюшок прать* (СГ, т. 4, с. 104). Новий тлумачний словник: Батько чоловіка; **свекри**, свекрів, *мн.* Батько і мати чоловіка (НТС, т. 3, с. 245); (ВТС, с. 1296). Свекруха: мати чоловіка (СУМ, т. IX, с. 68). Зять: 1. Чоловік дочки; 2. Сестрин чоловік; 3. Чоловік зовиці (СУМ, т. III, с. 744). Словарь Б. Грінченка: зять (СГ, т. 2, с. 191). Новий тлумачний словник: 1. Чоловік дочки; приймак, приймит; 2. Сестри чоловік, швагер (НТС, т. 1, с. 783); (ВТС, с. 485). Невістка: 1. Заміжня жінка стосовно рідних її чоловіка (батька, матері, братів, сестер, дружин братів і чоловіків сестер); 2. Те саме, що невістулька (СУМ, т. V, с. 267). Словарь Б. Грінченка: 1. Невістка; 2. Раст. (СГ, т. 2, с. 540). *Зять не дитина, невістка – не родина; білий сніг – то не сир, добрий зять, та не син* (ЗУЕ, с. 256); *стрийна-вуйна – біс не родина; зять і невістка – чорт не дитина* (УПП, с. 245); *хто ж винен, як не невістка; всі в сім'ї сплять, а невістці молоти велять* (ЗУЕ, с. 390). Новий тлумачний словник дублює значення Словника (НТС, т. 2, с. 327); (ВТС, с. 751). Не позбавлене антипатії ставлення зятя до тещі, – матері дружини (СУМ, т. X, с. 107): *хто повідає: ні єдиного разу тещі не бив, той буде на тім світі зайців пасти; жінка для совіту, теща для привіту, матінка рідна лучче всього світу* (СГ, т. 4, с. 259). Новий тлумачний словник: Мати дружини (НТС, т. 3, с. 530); (ВТС, с. 1449). Сансеверія, кімнатна декоративна рослина, що має досить довге листя, одержала й іншу назву – *тещин язык* (СУМ, т. X, с. 107). Таку ж назву має іграшка у вигляді довгої смужки паперу, яка викидається вперед при надуванні, своєю формою нагадуючи цей орган. У Римі такого року відбувається великий ярмарок – з каруселями, «петрушками», «тещиними язиками» (СУМ, т. XI, с. 629). Відома й інша ФО: *тещиного языка аршином не зміриш* (ЗУЕ, с. 595). Українська фразеологія зафіксувала стосунки і між зятем і тестем, – батьком дружини (СУМ, т. X, с. 102); (НТС, т. 3, с. 528); (ВТС, с. 1447): *тесть любить честь, а зять*

любить взять (СГ, т. 4, с. 259); *багатий тесть – зятю честь* (ЗУЕ, 594) та ін.

Словарь Б. Грінченка фіксує: Кумъ. **Одкупні куми**. Кумовья, замінюючі, послі соотвѣтственного народного обряда, прежнихъ, обыкновенныхъ, кумовьевъ, при чемъ послѣдніе совершенно теряють всѣ права кумовьевъ, – такая замѣна дѣлается только въ случаѣ долгой болѣзни ребенка. **Купована мати. Прохані куми**. Обыкновенные воспріемники. **Стрічані куми**. Встрѣчные кумовья. **Рідний кум**. Кумъ-воспріемникъ по отношенію къ отцу дитяти, послѣдній же – просто кум (СГ, т. 2, с. 323). Концепт кум: 1. Хрещений батько по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеної матері; батько дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері; 2. заст. Приятель (у звертанні); 3. нар.-поет. Епітет вовка в казках, байках (СУМ, т. IV, с. 396). Новий тлумачний словник: 1. Хрещений батько по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеної матері; батько дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері; **Куми** – кум і кума разом; **Стрічні куми** – перші зустрічні, яких запрошують бути кумами; **Просити (кликати) в куми** – запрошувати бути кумом або кумою; 2. заст. Приятель (у звертанні); 3. нар.-поет. Епітет вовка в казках, байках (НТС, т. 2, с. 33), великий тлумачний словник: *жарг.* За радянських часів – офіцер державної безпеки в місцях позбавлення волі, який схиляв засуджених до співпраці з секретними службами (ВТС, с. 596). Кума: 1. Хрещена мати по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеного батька; мати дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері; 2. заст. Приятелька (у звертанні); 3. нар.-поет. Епітет лисиці в казках, байках (СУМ, т. IV, с. 397); (НТС, т. 2, с. 33); (ВТС, с. 596). Словарь Б. Грінченка: *багатий шепче з кумою, а вбогий – з сумою* (СГ, т. 2, с. 324); ФО передають найрізноманітніші нюанси у стосунках кума і куми: *сидить як нова кума; пишнит ся як нова кума* (ССНП, с. 78). Проте, відома й інша сторона таких стосунків, зокрема: *горнеться як кум до куми* (КСЗК, с. 22); *до кума як цяця, а звідти як паця*

(КСЗК, с. 76); *кума зійшла з ума і мене звела* (ЗУЕ, с. 320); *кум із кумою повинні жити, як брат із сестрою* (УПП, с. 250).

Концепт удова (вдова) – жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге, завжди викликає співчуття: *у вдови плакана доля* (ЗУЕ, с. 67); *сива, як вівця, а не йде за вдівця* (СГ, т. 4, с. 320); її символом виступає містична птаха: *сова – удовина голова* (УПП, с. 283). Словарь Б. Грінченка: *борщ без каші вдовець, а каша без борщу вдова* (СГ, т. 4, с. 320); (НТС, т. 1, с. 172); (СУМ, т. I, с. 312); (ВТС, с. 116). Вдівець (удівець) – чоловік, який після смерті дружини не одружився вдруге (СУМ, т. I, с. 312); (НТС, т. 1, с. 171); (ВТС, с. 116). У ФО він частіше не залишається сам: *вдовець бере собі жінку, а дітям мачуху* (ЗУЕ, с. 67); *наскочив удовець на вдову* (СГ, т. 4, с. 320).

Концепт господар: 1. Той, хто займається господарством, хто веде господарство: *добрий господар ізбере, а поганий розбере* (УПП, с. 267); 2. чого і без додатка. Те саме, що власник: *господар – що свині попродав* (УПП, с. 267); 3. чого, перен. Повновладний розпорядник: *господаря видно по господарству* (ЗУЕ, с. 49); 4. Глава сім'ї, господарства: *знає господин, хто чого годен* (УПП, с. 267); *бути господарем свого слова* (Ол., Сид., с. 24); (СУМ, т. II, с. 140). Словарь Б. Грінченка: господарь: 1. Хозяинъ, владѣлецъ, глава въ домѣ: *де господарь не ходить, там нивка не родить*; 2. Титуль прежнихъ князей Молдавіи и Валахіи: *що ж місячик – то господарик, що сонечко – то господинька* (СГ, т. 1, с. 317). Новий тлумачний словник: 1. Той хто займається господарством, хто веде господарство, газда, хазяїн власник (землі); 2. Те саме, що **власник**. Приватний наймач робочої сили; *заст.* Заможний селянин, хлібороб; 3. *перен.* Повновладний розпорядник, підприємець; 4. Глава сім'ї, господарства (НТС, т. 1, с. 468); (ВТС, с. 256). Господарка: 1. Жін. До господар. Домашня господарка – жінка, яка не працює на виробництві, а веде господарство своєї сім'ї, господарює вдома; 2. діал. Господарство (СУМ, т. II, с.140): *господиня в дому – Покрова всьому* (ЗУЕ, с. 150). Кілька господинь – це погано: *де багацько господинь, то ту*

хату хоч покинь (ЗУЕ, с. 150). Словарь Б. Грінченка: хазяйка, госпожа, підкреслює таку ж думку: *де багато господиень, там хата не метена* (СГ, т. 1, с. 318); (НТС, т. 1, с. 468); (ВТС, с. 256). Хазяїн: 1. кого, чого і без додатка. Власник якогось господарства, майна і т. ін. на правах приватного або суспільного володіння; господар: *хазяйське око догляне більше, ніж чотири наймити* (ЗУЕ, с. 615); 2. Господар дому, глава сім'ї (стосовно гостей, відвідувачів тощо): *сам собі хазяїн* (ФСУМ, с. 919); 3. кого, чого, який і без додатка, перен. Той, хто має владу над ким-, чим-небудь, розпоряджається кимсь, чимсь, володар; 4. біол. Організм, в якому або на якому живе паразит (СУМ, т. XI, с. 8): *господар, як чиряк, де схоче, там і сяде* (УПП, с. 267); *хазяйське око* (СУМ, т. XI, с. 9); *хазяїн на всю губу* (ЗУЕ, с. 615). Словарь Б. Грінченка: хазяїнь: *гостям сміх, а хазяїну сльози* (СГ, т. 4, с. 383). Новий тлумачний словник: 1. *кого, чого і без додатка*. Власник якогось господарства, речей майна і т. ін. на правах приватного або суспільного володіння; господар; керівник. Приватний наймач робочої сили. Вийти в хазяїни (хазяї); Стати (зробитися і т. ін.) хазяїном – розбагатіти, стати власником якогось господарства; 2. Той, хто займається господарством, веде господарство; той, хто добре веде господарство, вміло керує виробництвом і т. ін.; 3. Господар дому, глава сім'ї (стосовно гостей, відвідувачів тощо); *розм.* Звертання до чоловіка як глави дому, господарства; 4. *перен.* Той, хто має владу над ким-, чим-небудь, розпоряджається кимсь, чимсь; володар; Той, хто оселився, розмістився десь (про тварину); *розм.* Керівник підприємства, колективу; 5. *біол.* Організм, в якому або на якому живе паразит (НТС, т. 3, с. 678). Великий тлумачний словник: Селянин-власник, який має землю і необхідні знаряддя праці; селянин-хлібороб (ВТС, с. 1554). Те ж саме стосується і ролі хазяйки: 1 – 3. Сестра-хазяйка; хатня (домашня) хазяйка – те саме, що домашня господарка (господарка) (СУМ, т. XI, с. 9): *сама собі хазяйка (господиня)* (СУМ, т. IX, с. 24); *хазяйка на всю губу* (УПП, 267). Словарь Б. Грінченка констатує лише: хазяйка (СГ, т. 4, с. 383). Новий тлумачний словник: 1. Жін. до **господар**; 2. *діал.* Господарство (НТС, т. 1,

с. 468). Великий тлумачний словник: Жінка, дружина. *розм.* Звертання до жінки як до розпорядниці в домі, господарстві (ВТС, с. 1554).

Отже, значну роль у формуванні фразеологічних значень відіграють гендерно марковані лексеми, що номінують концепти ЧОЛОВІК та ЖІНКА. Зазвичай ключовою в соціальній взаємодії є позиція сильної статі. Семно-компонентний аналіз допомагає виявити тип мотивації та роль слів-компонентів ФО, які беруть участь у формуванні цілісних фразеологічних значень.

2.4. Гендерно марковані фразеологічні номінації з компонентом-апелятивом у словниковому дискурсі

2.4.1. Аксіологічний потенціал фразеологічних номінацій із компонентом-апелятивом у словниковому дискурсі

Проблема відображення ФО із гендерним компонентом у фразеологічних та тлумачних словниках української мови ще не була предметом спеціального системного дослідження, незважаючи на те, що в роботах вітчизняних мовознавців, присвячених вивченню фразеології, наявні численні приклади стійких зворотів мови з гендерним компонентом (праці Л. Г. Авксентьєва, М. Ф. Алефіренка, І. К. Білодіда, П. П. Плюща, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовиченка, В. Д. Ужченка, І. Г. Чередниченка та ін.). Не можна не сказати й про зарубіжних лінгвістів (В. Л. Архангельського, О. С. Ахманову, О. М. Бабкіна, В. В. Виноградова, Б. О. Ларіна, С. І. Ожегова). Досить цікаві спостереження щодо функціональних можливостей ФО у художніх контекстах містять праці Л. Г. Авксентьєва, М. Ф. Алефіренка, В. М. Бойко, Л. Б. Давиденко, Ю. Ф. Прадіда та ін.

У фразеології української мови, на думку Л. Г. Скрипник, «репрезентовані найрізноманітніші сфери буття народу: його історія,

особливості суспільних взаємин минулих епох, виробничої діяльності і побуту, морально-етичного кодексу і родинних стосунків...» [202, с. 153]. Саме завдяки наявній скарбниці українського духу можна простежити філософію буття нації, гендерну взаємодію поколінь, систему очікувань, обов'язків, вимог, відображених та відповідно реалізованих у структурі та семантиці ФО. Висвітлення цієї проблеми неможливе без виявлення максимально повного складу гендерно маркованих стійких словосполук.

Відомо, що будь-які життєві ситуації вимагають позитивного ставлення як до чоловіків, так і до жінок, хоч вони мають суттєві психофізіологічні відмінності. Учені вважають, що ситуація, яка склалася сьогодні, має своє глибоке коріння в минулому. За об'єктивних причин усі спостереження та висновки зафіксовані українським народом у фразеології, зокрема у фразеографічних працях. Так, можна констатувати, що кількість зазначених стійких мовних словосполук із гендерним компонентом залежить від року видання словника: із часом фіксування названих вище фразеологізмів стає послідовнішим.

У роботі проаналізовано понад 1500 тисячі ФО із гендерним компонентом, дібраних нами зі словників та художніх текстів. Серед виявлених переважають ті, що репрезентують жінок. Тут важливо згадати думку В. В. Виноградова про те, що роль експресивних і емоційних чинників у творенні ФО дуже велика. Експресивне значення легко може нейтралізувати низку предметних значень слова, фрази [48, с. 149]. У зв'язку з цим слід зазначити, що ФО із гендерним компонентом містять значний експресивний заряд.

Надзвичайно важливим чинником є стилістична конотація, її додаткові семантичні відтінки, за якими сховані справжні стосунки між протилежними статями, народний погляд на них. Щоправда, ремаркування фразеологізмів із гендерним компонентом у словниках не є послідовним (табл. 2.5.).

Табл. 2. 5.

№ п/п	ФО	ФСУМ	СУМ	Уд. 1 (2)	Ол., Сид.	СУІ
1.	Сильна стаття	–	–	–	Жарт.	–
2.	Синя панчоха	Зневажл.	–	–	–	–
3.	Дама серця	Жарт.	Заст., жарт.	–	–	–
4.	Бісова (клята) баба	Лайл.	–	–	–	–
5.	До бісового (чортового, бісячого) батька	Лайл.	Лайл.	–	–	–
6.	На батьківських	Жарт.	Жарт.	Жарт.	Жарт.	–
7.	Мамин (матусин) синок (мізинчик)	–	Ірон.	–	Ірон.	–
8.	Невелика/велика пані	–	Зневажл.	–	–	–
9.	Смоктати мамину цицю	Ірон.	–	–	–	–
10.	Старий сич	Жарт., лайл.	Жарт., лайл	–	–	–
11.	Держатися (триматися) за спідницю	Ірон.	Ірон.	–	Жарт.	–
12.	Кирпата свашка	Жарт.	Жарт.	–	–	–
13.	Солом'яна вдова	Жарт.	Жарт.	–	–	–
14.	Матері твоїй біс	Лайл.	Лайл.	–	–	–
15.	Мамина (матусина) дочка (донька)	–	–	–	Ірон.	–
16.	Закладати (закласти) за галстук	–	Вульг.	Вульг.	–	–
17.	Скривати (скрити) молоду	–	Етн., заст.	–	–	–
18.	Посвітити косою (волоссям)	–	Заст.	–	–	–
19.	Зав'язати косу	Заст.	–	–	–	–
20.	Готувати (дбати) рушники (скриню)	Заст.	–	–	–	–

Добір фразеологізмів із гендерним компонентом виявив, що за кількістю позитивних та негативних конотацій, які оцінюють чоловіків та жінок, переважна більшість належить до негативних стійких словосполук і стосується слабкої статі. Про це свідчить низка ФО із лексемою «жінка»: *жінки довге волосся мають, а розум короткий (М. Номис) (ЗУЕ, с. 222); ліпше залізо у воді варити, ніж псю личину, злу жену учити (УПП, с. 237); чоловік додому мішком, а жінка винесе фартушком (УКВ, с. 43); не вір жінці, як чужому собаці (УПП, с. 236); жінка сало гамнула, та на kota звернула (УПП, с. 102).*

Виразним репрезентантом негативних конотацій у ФО є лексема «баба». Негативне ставлення до згаданої особи відзначено ще нашими предками в народних казках. Ф. П. Медведєв цей факт пояснював так: «У чехів грозові хмари й тепер називаються «бабами». «Купчаться, громадаються баби – бути грозі». Північно-східна частина небосхилу по-чеськи буде «babi kout» – «бабин кут», бо звідси, як правило, починається негода» [136, с. 80]. Усім відомий казковий персонаж Баба-яга, який є втіленням найбільшого зла. Саме з цим образом пов'язували зимові бурі, великі морози та інші незрозумілі й небезпечні для людини явища природи. Українська фразеологія традиційно фіксує народний погляд через безнадійно негативні риси – як вроджені, так і набуті: *в старій злющої баби десять чортів сидить, та ще й на дванадцять сідала стоять (УПП, с. 235); що біс, що баба – одна у них мама (ЗУЕ, с. 20); всі дівчата – голуб'ята, а де ж ті чортові баби беруться? (УКВ, с. 162); де дідько не посіє, там ся баба вродить (УПП, с. 235); баба сім миль з-за пекла (така зла), баба з пекла родом (УПП, с. 9); тепер баб по п'ять за цибулю (УПП, с. 235).* Атмосфера, виявляється, стає набагато простішою, коли відсутня така особа: *баба з воза – велика зрада: на возі легше, кобила рада (УПП, с. 140).*

На жаль, окремі ФО із компонентом «дівчина» також несуть негативні конотації: *поки дівка не віддасться, то і псові подасть; а скоро віддасться, то і собі не хоче (УПП, с. 234); треба дівці халата, бо ніхто її не*

свата (УКВ, с. 163); *лакома вівця до солі, коза до волі, а дівчина до нової любові* (УКВ, с. 163). Негативних сем у фразеології набуває навіть лексема «мати», оскільки вона несе відповідальність за можливі огріхи у вихованні дітей: *чого мама не дала, того не купиш і в пана* (ЗУЕ, с. 356); *мене мати в голову не біла* (УКВ, с. 94). Надмірність материнської уваги саркастично висміюється у висловах на зразок: *мамина (матусина) дочка (донька), ірон.* (Ол., Сид., с. 102); *мамин (матусин) синок, ірон.* (Ол., Сид., с. 102).

Українська фразеологія не могла оминати й таку особу, як «невістка», що зазвичай не влаштовувала як своєю зовнішністю, так і внутрішніми якостями – вдачею, рисами характеру, поведінкою тощо: *наша невістка – що не дай, то тріска* (УПП, с. 325); *не невістка, так невістчина плахта* (М. Номис) (ЗУЕ, с. 390); *ні в селі, ні в місті не вір невістці* (ЗУЕ, с. 390); *як нема невістки, то нема на селі звістки, а як стала невістка, то стане на селі звістка* (ЗУЕ, с. 390); *сина побивають, а невістці докоряють* (ЗУЕ, с. 90).

Послідовно негативним є ставлення до «мачухи»: *у вітчима чорт межі очима, а в мачухи два* (ЗУЕ, с. 101); *мачуха так чужих дітей жаліє як зимою сонце гріє* (ЗУЕ, с. 357); *в лісі ведмідь, а в домі мачуха* (ЗУЕ, с. 357); *скільки ворон білих, стільки мачух добрих* (ЗУЕ, с. 357). Удова завжди викликала співчуття: *удова – бідна голова* (ЗУЕ, с. 67); *вдовіти – горе терпіти* (ЗУЕ, с. 67).

Відомо, що в багатьох народів народження доньок не так чекають, як синів. Народження сина є соціально виправданим і бажаним, оскільки він стане спадкоємцем, продовжувачем роду і т. ін. Ситуація з донькою розглядається навіть як така, що є економічно не вигідною: *сини принесуть, а дочки й угли рознесуть* (УПП, с. 244); *дочки – чужа користь* (УПП, с. 244); *дочки оставляють без сорочки* (УПП, с. 244).

Традиційно цікавими для українців є постаті «свекрухи» та «тещі»: *як була я у батенька, то була я чубатенька, а як стала у свекрухи, то й мій чуб об'їли мухи* (ЗУЕ, с. 525); *свекруха – то в'їдлива муха* (ЗУЕ, с. 525); *у лихої*

свекрухи і ззаду очі (ЗУЕ, с. 525); *оце роззявив двері, як теща рот* (ЗУЕ, с. 595); *теща в хату – нема ладу* (ЗУЕ, с. 595). ФО із гендерним компонентом передають і негативне ставлення до горе-господинь: *дві господині в хаті не дадуть ради і кошеняті; таздиня: три городи – одна диня* (ЗУЕ, с. 150).

ФО із негативною конотацією, що характеризують чоловіків, словники фіксують значно меншу кількість. Народна мудрість висміює чоловіків, що «перебувають» «під черевиком своєї дружини» («під каблуком жінки»), бо соціальні очікування вимагають від них зовсім іншої поведінки, життєвої позиції. Тому такі «прикрі випадки», що трапляються у житті, звісно, схвалення не отримують. Наприклад, уважалося, що за гетьманування на Лівобережній Україні Івана Скоропадського (1708 – 1722) в державні та службові обов'язки втручалася його дружина Настя. Це не могло залишитися непоміченим. Більше того, за твердженням Ф. П. Медведєва, стало першопричиною для виникнення ФО: *Іван плахту носить, а Настя булаву* [136, с. 120].

Незаперечною залишається аксіома: більшість чоловіків є успішними. Тому пальму першості негативної конотації фразеологізмів чітко визначено колись реальними чоловічими іменами: *коли не Кирило, не пхай своє рило* (ЗУЕ, с. 132); *зібралися два Юри, та й обидва дурні* (УПП, с. 207); *дурному Гаврилці усе чорнобривці* (УПП, с. 165); *Ярьома, Ярьома, посидь краще дома* (УКВ, с. 142). Безперечно, цінним є виховання батька: *не навчив батько, не навчить і дядько* (ЗУЕ, с. 210), але невиховані діти, у цьому випадку, як ілюструє досліджуваний матеріал, – результат дії фатуму: *буває, і від гарного отця родиться дурна віця* (УКВ, с. 158). Недостатні розумові здібності сина, пише Біблія, є смутком для неньки (ЗУЕ, с. 356).

Вкрай незавидне становище чоловіка в приймах, де важко бути справжнім господарем, також фіксує фразеологія: *хто в зяті пристає, у того шкіра відстає; на тихому зятеві теща воду возить; ні з пса солонини, ні з зятя дитини* (М. Номис) (ЗУЕ, с. 256). Загальновідомо, що справжній

чоловік – це ще й добрий хазяїн. Відсутність таких якостей фемінізує чоловічу іпостась, викликаючи зрозумілу іронію: *в дурного хазяїна і колесо з воза вкрадуть* (ЗУЕ, с. 615); *господар – що свині попродав* (УПП, с. 267). Порівняння чоловіків із жінками – це негативне та небажане для перших, воно часто пояснює недосконалу сутність «свекра» та «тестя»: *свекор і свекруха одного духа; син б'є жінку, а свекор дубця дає* (ЗУЕ, с. 525); *як єсть, то єсть – лучче собака, ніж тесть* (УПП, с. 247).

Отже, аналіз ФО із гендерним компонентом, зафіксованих у фразеологічних та тлумачних словниках української мови, виявив критичне народне ставлення до представників обох статей. Семантика таких фразеологізмів досить глибока та виразна, вона має чітку емотивно-оцінну конотацію, вибудовану віковими традиціями та критичним поглядом на світ. Наявність негативнооцінних ФО із гендерним компонентом засвідчує прагнення українців до вдосконалення, викорінення негативних рис у представників обох статей.

2.4.2. Семантико-граматичні класи гендерно маркованих фразеологічних номінацій із загальними назвами у словниковому дискурсі

Специфіка значення стійких словосполук зумовлює складність виділення семантико-граматичних класів, тому критерії їх членування та межі залишаються предметом дискусій серед науковців. Певний час дослідники вважали ФО семантично та граматично замкнутими, проте системність вивчення мови передбачає з'ясування взаємозв'язків та особливостей реалізації морфологічної категорії у структурі стійких словосполук. І. О. Будуен де Куртене у запропонованому положенні про ізоморфізм одиниць різних рівнів мови наголошував, що «граматичні властивості притаманні не лише словам, а й фраземам, оскільки слова виступають конститuentами ФО [Цит. за: 9, с. 42].

М. Ф. Алефіренко виділяє такі напрями взаємодії фразеологічного й морфологічного рівнів:

- семантико-граматичної категоризації фразем;
- морфологічної регламентації їхнього компонентного складу;
- своєрідності функціонування граматичних категорій у складі фразем.

Як одиниці вищого рівня, стійкі словосполучення, на думку дослідника, утворюють такі семантико-граматичні розряди, які не збігаються з частинами мови як лексико-граматичними категоріями, хоч інколи й співвідносяться з ними.

Поділ ФО на семантико-граматичні класи, безперечно, залежить від таких особливостей: специфіки значення стійкої словосполучення; особливостей синтаксичної реалізації; морфологічних властивостей слів, що входять до компонентного складу ФО.

М. М. Шанський, визнаючи провідними власне семантичні властивості стійких словосполучень, указує на неможливість зарахування фраземи до певного семантико-граматичного класу тільки через визначення формально-граматичних ознак стрижневого компонента. У зв'язку з цим В. П. Жуков констатує: «З моменту утворення фразеологізм всім лексичним складом починає відображати таку позамовну дійсність (предмети, явища, події, діяльність, властивості, уявлення і т. ін.), з якою втратили (повністю або частково) зв'язок самі по собі компоненти» [89, с. 80]. У цьому, на думку дослідника, полягає причина семантичної та граматичної деактуалізації, втрати предметної (денотативної) спрямованості.

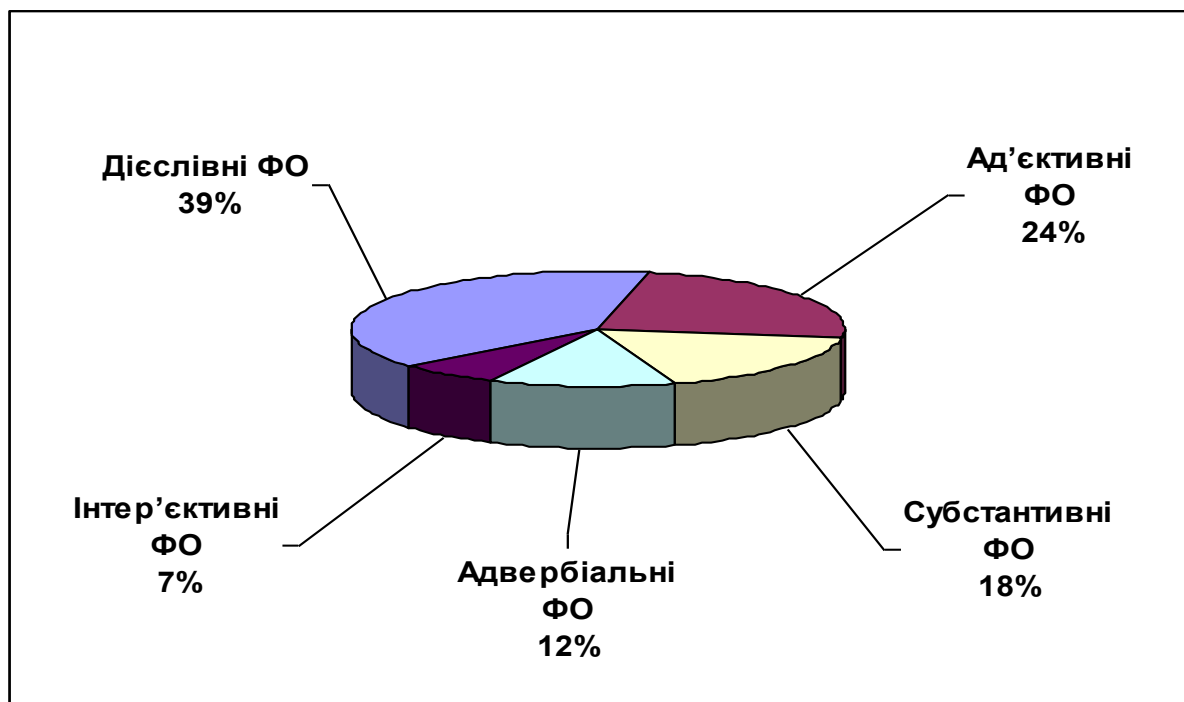
М. Ф. Алефіренко, досліджуючи та підсумовуючи думки інших учених у сфері поставленої проблеми, досить правомірно відзначає, що «ні формально-граматичні, ні семантичні властивості стрижневого компонента фраземи не можуть служити самодостатніми критеріями їх віднесеності до того чи іншого семантико-граматичного розряду» [9, с. 44]. Дослідник виділяє такі типи фразем:

- субстантивні,
- дієслівні,
- ад’єктивні,
- адвербіальні,
- інтер’єктивні.

Аналіз фактичного матеріалу дозволив виявити (див. діаграму 2.2.), що найпоширенішими є дієслівні (39%) та ад’єктивні (24%) ФО із гендерним компонентом, меншу кількість становлять субстантивні (18%) та адвербіальні (12%) стійкі словосполучення, зовсім рідко трапляються інтер’єктивні фрази (7%).

Дієслівні стійкі словосполучення поєднані узагальненою семантикою процесуальної ознаки, яка виражається за допомогою граматичних категорій виду, стану, способу, особи, числа, часу (в минулому – і роду) [9, с. 53]. Репрезентантами вказаної групи виступають фразеологізми із чітко вираженою семантикою дії та стану.

Діаграма 2. 2.

Семантичний каркас зазначеної групи становлять виправдані часом стереотипні асоціації народу щодо суспільної діяльності та характеристики образів обох статей, які певною мірою розкриваються через виконання своєрідних соціальних ролей: *збирається як до теці в гості* (КСЗК, с. 58); *слухає як невістка свекрушину раду* (КСЗК, с. 45), функцій, певного статусу: *бути господарем свого слова* (Ол., Сид., с. 24) та ін.

Зазвичай стійкі словосполучення можуть стосуватися лише чоловіка або жінки: *липнути до жіночих спідниць* (ФСУМ, с. 296); *готувати (дбати) рушники (скриню)* (ФСУМ, с. 161). Проте наявні й інтергендерні ФО, тобто ті, що стосуються як чоловіка, так і жінки, наприклад: *сидить як молода на весіллі* (КСЗК, с. 29); *терпи, козаче, (отаманом будеш)* (Уд. II, с. 225). У результаті такого порівняння жінки з чоловіком відбувається не просто фемінізація особистості останнього, а й послідовна проекція на загальну іронічність пізнішого його сприйняття. Щодо жіночої статі спостерігаємо зовсім протилежне явище – соціальна позиція зростає, індивідуальність постає сильнішою та яскравішою.

Досить поширеними є моделі ФО із гендерним компонентом такого типу: дієслово + порівняльний зворот, що дозволяють з'ясувати особливості поведінки кожної вікової групи та наявної соціальної ролі.

Дієслівні стійкі словосполучення репрезентують динамічність реального життя: *бігає як весільна мати* (КСЗК, с. 51); *розійшовся як баба на базарі* (КСЗК, с. 18); своєрідність виконуваної ролі: *розсівся як кума на іменинах* (КСЗК, с. 29); *годить як зять теці* (КСЗК, с. 58); вікові фізіологічні особливості організму: *зігнувся як старий дід* (КСЗК, с. 96); *шамкає як баба беззуба* (КСЗК, с. 140); споконвічні людські цінності, святині: *любить як мати дитину* (КСЗК, с. 22); *живе як у батька за пазухою* (КСЗК, с. 110) та ін.

Ад'єктивним ФО із загальними назвами притаманне категорійне значення атрибутивності, здатність виражати статичну ознаку предмета або особи. Стійкі словосполучення мають значення характеристики особи чи її

стану, вживаючись у синтаксичній функції узгодженого або неузгодженого означення, іменної частини складеного присудка, виражають категорію роду, числа [9, с. 59].

Названа група є досить різноманітною щодо характеристики ознак, притаманних особі (менше стосується неособи). Компаративні фраземи, що мають модель *прикметник + порівняльний зворот* часто позначають характеристику зовнішності українського чоловіка: *гарний наче росюю вмитий* (КСЗК, с. 78); *здоровий як шкаф* (КСЗК, с. 95) та жінки: *гарна, як квітка в полі* (УПП, с. 219); *кругловида як спіла черешня* (КСЗК, с. 80). Проте трапляються стійкі словосполучення, які фіксують невідповідність між етнічним еталоном краси та реальною зовнішністю обох статей: *симпотна як жаба болотна* (КСЗК, с. 86); *гарний як верблюд* (КСЗК, с. 82).

Народна мудрість іронічно ставиться до краси без розуму: *великий як дуб, а дурний як пень; гарна як телиця, а розумна як ягниця* (КСЗК, с. 10). Прототипом особистості, яка наділена достатнім рівнем інтелектуальних здібностей, зазвичай виступає особа похилого віку чоловічої статі: *розумний як дід* (КСЗК, с. 9), жінки в такому віці набувають протилежних характеристик: *язикатий як баба базарна* (КСЗК, с. 140); *сердитий як влітку баба на піч* (КСЗК, с. 40), рідше: *ласкава як бабуся* (КСЗК, с. 42).

Ад'єктивні фраземи забезпечують характеристики осіб і через абстрактні поняття: *ніжний як мамина душа* (КСЗК, с. 43); *добрий як мамин погляд* (КСЗК, с. 42); *лиха як мачуха* (КСЗК, с. 37); *сердита як свекруха з чорним піднебінням* (КСЗК, с. 40).

Субстантивні ФО із загальними назвами поєднані узагальнено-предметною семантикою, об'єктивованою в граматичних категоріях роду, числа й відмінка. Основним граматичним засобом вираження вторинної узагальнено-предметної номінації на фразеологічному рівні слугує категорія роду субстантивних компонентів, смисловими елементами якої виступають взаємо протиставлені граматичні значення чоловічого та жіночого роду [9, с. 46]: *рід жіночий* (СФС, с. 46); *син природи* (СУМ, т. IX, с. 179).

М. Ф. Алефіренко підкреслює, що особливості функціонування граматичного роду в субстантивних фраземах залежать, як правило, від структурно-семантичної моделі фразеологічного утворення. Найпомітнішим, як відзначає дослідник, є вплив морфологічної підсистеми мови на функціонування граматичного роду у фразем за моделлю «іменник + прикметник», яким притаманна атрибутивно-предикативна семантика, що є результатом взаємодії семантичного, морфологічного і синтаксичного рівнів у процесі фразеологізації. Такі ФО із загальними назвами, дозволяють констатувати досить цікаві речі нашого буття: *єгипетська мумія (баба)* (УПП, с. 79) – спостерігається чітка вказівка на більше притаманну жінкам злість, агресивність, надмірну емоційність. Фразеологізм *запічна баба* (Уд. I, с. 124) ілюструє обмеженість контактного, а відтак і внутрішнього світу особи. Атрибутивні характеристики протилежної статі такі: *добрий хлопець* (Ол., Сид., с. 55); *учений муж* (Ол., Сид., с. 204); *щирий (вірний) друг* (Ол., Сид., с. 216); *джентельменська угода* (Ол., Сид., с. 52); *вільний козак* (Ол., Сид., с. 38) та ін. Приклади передусім фіксують такі чоловічі риси, як логічність розуму, прагнення свободи, здатність підтримувати дружні стосунки.

Соціальна позиція жінки хитка, оскільки значною мірою залежить від чоловіка. Тимчасово самотню тендітну статку часто іменують *синьою панчохою* (ФСУМ, с. 607) чи *солом'яною вдовою* (ФСУМ, с. 47). Фразеологізм *батьківська стріха* (ФСУМ, с. 19) підкреслює авторитет чоловіка як господаря.

Сучасне запровадження у соціумі політики егалітаризму дозволяє по-новому трактувати деякі стійкі словосполуки, наприклад, фразеологізм *майстрова жила* (Уд. I, с. 289) колись можна було вживати лише щодо характеристики сильної статі, сьогодні так можуть схарактеризувати і вправність жінок.

Отже, субстантивні ФО на позначення особи можна умовно поділити на три групи:

- ФО, що стосуються референтів-жінок;
- ФО, що стосуються референтів-чоловіків;
- стійкі словосполучення, які можна вживати як щодо референтів-жінок, так і щодо чоловіків.

Принизливими для чоловіка є номінації, у яких його порівнюють із жінкою, наприклад: *базарна баба* (УПП, с. 19), оскільки особистість набуває неприродних якостей характеру, манери поведінки та ін. Порівняння жінок із чоловіками не тільки підвищує їхній рейтинг, а й викликає повагу: *наш брат* (СУМ, т. I, с. 227).

Меншу частку діаграми становлять **адвербіальні** фраземи, які об'єднуються кількісно- або якісно-обставинною семантикою і характеризуються повною відсутністю морфологічних парадигм, у реченні виражають ознаку іншої (динамічної) ознаки, належать до дієслова-присудка, виконують функції обставин. Адвербіальні ФО досить неоднорідні у структурно-граматичній організації. [9, с. 62].

Погляд на світ крізь призму чоловічого світобачення підкреслюється фразеологізмами обставинного відтінку на позначення часу, коли існування самого людства, його традицій починають фіксувати з першою появою чоловіка, наприклад: *від Адама* (Ол., Сид., с. 34); *з діда-прадіда* (Уд. I, с. 221); *за дідів* (Уд. I, с. 194). Проте синтаксична структура адвербіальних стійких словосполучень не обмежується моделлю словосполучення, адже висловлену вище думку можна проілюструвати і за допомогою ФО, побудованих за схемою речення: *давно знайомі: їхні діди спали на одній соломі* (ЗУЕ, с. 186).

До поширених належить модель «прийменник + прикметник + іменник», яка також констатує домінування маскулінної природи світогляду. Наприклад, фразеологізм, що вказує на міру вияву ознаки: *до бісового батька* (ФСУМ, с. 18), тобто багато.

Адвербіальні ФО, що позначають спосіб дії, підкреслюють емоційну нестабільність жіночої половини людства, наприклад: *як переїжджа сваха*

(ФСУМ, с. 71). Чоловіків народна мудрість зображує у рамках крайньої зібраності та однастайності: *як один чоловік* (СУІ, с. 400).

Інтер'єктивні ФО наділені здатністю безпосередньо виражати найрізноманітніші почуття людини. Науковці виділяють семантичну (О. І. Молоткова, М. Ф. Алефіренко, А. Г. Назаренко, Л. В. Куценко); структурну (І. А. Федосова, А. В. Кунін, Л. В. Луценко); функціональну (П. С. Дудик, І. А. Федосова) класифікації вказаних словосполук. На основі семантики дослідники виділяють чотири типи інтер'єктивних фразем: емоційні, імперативні, запевнення у достовірності сказаного, формули соціального етикету.

Перший тип інтер'єктивних стійких словосполук характеризується яскравим сплеском експресивності. Психологи підкреслюють емоційність людського мовлення, яке лінгвалізується внаслідок межових (стресових) ситуацій, адже тут включені майже всі життєві пріоритети. Цікавим виявляється той факт, що в таких випадках, наприклад, незадоволення чи несподіванки, людство рівноцінно звертається до першооснов власного буття: батька і матері: *батеньку (батечку) мій!* (Ол., Сид., с. 17); *(ой, ох) матінко (моя, рідна)!* (СУМ, т. IV, с. 650).

Імперативні стійкі словосполуки виражають позицію мовця через своєрідні накази: *копійка вашому батькові! Щоб ви в жито головою!* (УПП, с. 84). У такий спосіб висловлені вказівки дають чітко зрозуміти розчарований стан особи, який стрімко переходить у самозахист (*Щоб ви в жито головою!*) або: *гарбуз мамі, а татові диня!* (УПП, с. 84). Характеру імперативності (окрім наказового способу дієслівного компонента) фразеологізмам надає частка *хай, нехай*, разом із тим, ілюструючи стосунки між статями, життєві позиції кожного: *нехай буде бабі плескано!* (УПП, с. 126).

ФО двох останніх типів (запевнення у достовірності сказаного, формули соціального етикету) не містять гендерного компонента у своїй структурі, тому вони не виступають об'єктом характеристики.

2.5. Фразеологічні номінації з компонентом-антропонімом у словниковому дискурсі

2.5.1. Аксіологічний потенціал фразеологічних номінацій із компонентом-антропонімом у словниковому дискурсі

Окремий клас аналізованих одиниць становлять фразеологічні номінації з власними назвами чоловіків та жінок. Вони відзначаються «особливим багатством структурних типів і різноманітністю експресивно-емоційних нюансів» [197, с. 54].

Таблиця 2.6. репрезентує реалізацію гендерного компонента в ієрархічній макрокомпонентній моделі семантики ФО (за В. М. Телією).

Таблиця 2.6.

Реалізація гендерного компонента в семантиці ФО із власними назвами жінок	Макрокомпонентна концепція семантики ФО, запропонована В. М. Телією	Реалізація гендерного компонента в семантиці ФО із власними назвами чоловіків
Наявність жіночого імені у стійкій словосполучі	← Дескриптивний →	Наявність чоловічого імені у стійкій словосполучі
Цінність для культури	← Оцінний →	Цінність для культури
Етнічний еталон образу жінки	← Мотиваційний →	Етнічний еталон образу чоловіка
Схвалення/несхвалення, яке залежить від збігу/віддаленості з етнічним еталоном	← Емотивний →	Схвалення/несхвалення, яке залежить від збігу/віддаленості з етнічним еталоном
Посилення/дисонанс емотивності	← Стилістичний →	Посилення/дисонанс емотивності

Сукупність фонет., морфол., синтакс. варіацій	← Граматичний →	Сукупність фонет., морфол., синтакс. варіацій
---	-----------------	---

Сформульована раніше гіпотетична думка про наявність сьомого макрокомпонента в ієрархічній структурі семантики ФО (за В. М. Телією) дозволяє зробити висновок про значну взаємодію та вплив гендерного макрокомпонента на формування фразеологічного значення, яке випливає із семантики стійких словосполук.

У народі існує суспільне стереотипне уявлення щодо сукупності рис, характеристик базових концептів культури ЧОЛОВІК, ЖІНКА, які становлять етнічний еталон, що, у свою чергу, є основою мотиваційного образу для переосмислення.

Характеризуючи ставлення комуніканта до особи або предмета, значення слугує в мові своєрідним виявом модальності, констатує В. П. Жуков [90, с. 58]. За В. М. Телією, емотивність – це вже зміст суб'єктивної модальності, яка виражає почуття-ставлення комуніканта до дійсності, яке у свою чергу стимулюється образною гештальт-структурою [228, с. 213]. Цінність для культури визначають постійністю позиції-ставлення упродовж тривалого відрізка часу, що відображається у структурі ФО на емотивному макрокомпонентному рівні.

Стилістичне функціонування стійких словосполук коментує Л. Г. Скрипник, підкреслюючи не випадковість проникнення фразеологізмів із власними назвами у тканину художніх творів, оскільки вони здатні виступати в ролі оцінних характеристик, порівнянь, дошкульних реплік, афористичних узагальнень [197, с. 64], що дозволяє синтезувати об'ємний мікрокосм окремої статі. Припускаємо, що більшість ФО із власними іменами утворилася на ґрунті реальних життєвих подій та ситуацій, що зумовлює взаємозамінність компонентів, формує значний варіативний ряд, аксіологічність внутрішнього потенціалу.

Більшість словників власних імен подають лише етимологічну довідку, первісний вигляд та значення відповідної основи.

Унікальність фразеологічного складу української мови полягає в наявності таких номінацій у структурі стійких словосполук, що продукують у свою чергу невичерпність їхнього аксіологічного потенціалу. Таблиця 2.7. ілюструє загальну кількість ФО із власними назвами. Традиційно переважають фразеологізми, що містять чоловічі імена. Споконвічне опозиційне співвідношення можна пояснити домінуючим чинником чоловічої статі в соціальному середовищі, ширшим колом виконуваних ролей, які зазвичай є публічними. Особистість слабкої статі часто несправедливо обмежувалася колом власної сім'ї та пов'язаними з нею турботами. Тому попит суспільства у власне чоловічих професіях ставить перед сильною статтю низку вимог, які часто ніяк не стосуються жіночої половини людства.

Таблиця 2.7.

ФО із власними назвами (292)			
Одиниці, що містять чоловічі імена (203)		Одиниці, що містять жіночі імена (79)	
Негативнооцінні	Позитивнооцінні	Негативнооцінні	Позитивнооцінні
119	12	68	11

ФО із власними назвами мають негативну або позитивну оцінність. Конотації негативного плану переважають, що ілюструє прагнення людини до поліпшення стану речей. Народна мудрість прагне сформувати гідну особистість, використовуючи короткі і влучні іскрометні вислови.

Велика кількість негативнооцінних ФО із власними іменами

спрямована на засудження соціально ганебних рис особи, завдяки використанню несхвальних характеристик індивіда, отримуємо можливість побудувати модель культурно-національного еталону чоловіка та жінки.

Формування позитивної «Я - концепції» кожного індивіда значною мірою залежить від збігу наявних рис та соціальних очікувань, необхідних для комунікативної діяльності. У кожній культурі наявні свої стереотипи маскулінності та фемінності, своєрідний фундамент уявлень про те, якими рисами повинні відрізнятися чоловіки та жінки у фізичному, соціальному та психологічному планах.

Зазвичай до зовнішності чоловіка великих вимог немає, оскільки його існування саме собою вже сприймається як самоцінність: *вхопилась би й за Петра, тільки шкода, що нема* (УПП, с. 128); *на безриб'ю і рак риба, на безлюддю і Хома чоловік* (УПП, с. 259). Несхвальним зазвичай є неохайність чоловіків (*чотири свічки спалила, поки Гриця умила, а п'ятий каганець – такий Грицько поганець* (УКВ, с. 141); манера вдягатися (*вдівся як Попандопало* (КСЗК, 89); відсутність у чоловіків притаманних від природи рис, наприклад, сили та стрункості (*сильний як Рембо у засушеному вигляді; крепкий як Панькові штани* (КСЗК, с. 108); надмірний апетит (*жере як Стецько* (КСЗК, с. 122); *приклався як Хома до вареників* (КСЗК, с. 63); *їж Мартине, мати ще підкине* (УКВ, с. 140). Такі характеристики не зовсім виправдовують традиційні словосполучення «сильна стать» або «сильна половина людства», які звучать гордо.

Досить об'ємною є група стійких словосполучень із власними іменами, що репрезентують соціальну діяльність чоловіків. Історично склалося, що сильна стать повинна матеріально забезпечувати сім'ю. Достаток фінансів може навіть виправдовувати деякі негативні вчинки їхнього власника: *Хома купив, Хома й н'є, бо у Хоми гроші є* (УПП, с. 81). Не вартим поваги є чоловік без грошей: *навряд, чи є в Кузьми гроші, хіба який чорт підкинув* (УКВ, с. 120), чи той, що не може їх заробити: *заробив, як Хома на качалках: одну продав, а дев'ять на плечах баби побили* (УКВ, с. 125); *бідний як синій Іван*

(КСЗК, с. 118). Звичайно, у такому делікатному питанні Хома Хомі не рівня. Невдалі заробітки на інших товарах демонструють й інші імена, наприклад: як (мов, ніби і т. ін.) *Марко на вовні* (ФСУМ, с. 446) та ін. Іронічно-ущипливо сприймається непристосованість чоловіків до життя: *ні сюди Микита, ні туди Микита* (УПП, с. 169); *Ярьома, Ярьома, посидь краще дома* (УКВ, с. 142). Здатність чоловіка у скрутній життєвій ситуації йти на будь-які вчинки також фіксує фразеологія: *як заставить, по-курячому Сидір кудкудакає* (УПП, с. 236). Проте необдумані вчинки, діяльність висміюються у широкому спектрі ФО із різноманітними власними іменами: *ой гур, Марку по ярмарку* (УПП, с. 347); *вискочив, як Пилип з конопель* (УПП, с. 85); *...мов Кузьма з маку* (Уд. 1, с. 298); *... як Марко з пасльону* (ФСУМ, с. 464); *допався як Мартин до мила* (ФСУМ, с. 129); *Антін козу веде, Антонова коза не йде* (УПП, с. 339) та ін.

Надмірна всюдисуща сутність сильної статі викликає неприховану іронію: *без Гриця і вода не освятиться* (УПП, с. 75); *коли б не Опанас, не було б тут і нас* (УПП, с. 64).

ФО із власними іменами також демонструють вищий статус чоловіка в сім'ї: *жінка Йвася боялася, під припічок сховалася* (УПП, с. 110). Віковичний стереотип соціального статусу дозволяє навіть характеризувати у відповідному плані жінку: *який Хомка, така і його жонка; який дідько з Химка, така його жінка* (УПП, с. 207); *зібрав чорт пару – Карпа і Варвару* (УПП, с. 235) та ін. Родовід певної сім'ї також починається від чоловіка: *у нашого Омелька невеличка сімейка: тільки Сидірко та Нестірко, та дітей шестірко, та батько, та мати, та нас три брати* (УКВ, с. 168). Позитивна оцінка закладена вже в самому факті наявності чоловіка, що також фіксують ФО з такими власними іменами: *поки Василя, поти й весілля* (УПП, с. 238); *умер Хома – й добра нема* (УПП, с. 70). Окрема група ФО із власними назвами репрезентує далеких родичів: *Василь бабі – сестра в перших* (ЗУЕ, с. 536).

Цікавими є стійкі словосполуки із власними іменами, що розкривають особливості психологічної сфери сильної статі. Відсутність характерного гнучкого розуму, логічності думки природно викликають іронію: *дурному Гаврилці усе чорнобривці* (УПП, с. 165); *ростом за Івана, а розумом з болвана* (УКВ, с. 137); *зібралися два Юри, та й обидва дурні* (УПП, с. 207); *розуму як у лисого Тереня волосся на голові* (КСЗК, с. 16). Фразеологізм *із Кіндратиком у голові* (ФСУМ, с. 375) позначає крайні випадки психологічної невідповідності. Мудрість та багатство інтелектуальної сфери є прикладом для повчання: *казав Наум – візьми на ум* (УКВ, с. 132). Проте часто компенсаторну функцію неналежних когнітивних здібностей виконують у житті хитрощі або нечесність: *Дмитер хитер: з'їв курку, та сказав, що полетіла* (УКВ, с. 136); *хитрий як Омелькова гуска* (КСЗК, с. 17); *...як Гриць до суниць; як Альоша з Магадана* (КСЗК, с. 68); *чесний як Панькові штани* (КСЗК, с. 24); *бреше як Антон на рибалці* (КСЗК, с. 23); *Хоминий чай (фальш)* (УПП, с. 81). Несхвальними є і недостатні мнемічні можливості, ставлення до яких репрезентують відповідні комічні стійкі номінації: *Михайло Незгадайло; Іван Забудько* (Ол., Сид., с. 45).

Надзвичайно негативним явищем для чоловіка є слабкість, яка зазвичай властива жіночій статі, проте ФО свідчать, що іноді трапляються винятки: *била Хима Євдокима, пішла позивати; присудили Євдокиму ще Химу прохати* (УПП, с. 335); *дурного Кирила і Хима побила* (ЗУЕ, с. 204); *як з Прокопом, так і без Прокопа* (УПП, с. 70). Несхвально характеризуються чоловіки-тонкослізки: *заплач, Матвійку, дам копійку* (УПП, с. 64).

ФО фіксують і суто чоловічі риси, зокрема такі, як упертість та схильність до авантюр: *ти йому про Тараса – він тобі півтораєста!* (УПП, с. 223); *казав Хома – цього нема* (УПП, с. 43); *мудрий Іван по шкоді: коня вкрали, тоді він стайню зачинив* (УКВ, с. 138); *Юрка одного впустили, а вся хата загорілася* (УКВ, с. 139).

Сильну стать традиційно вважають урівноваженою та несхильною до драматизації різноманітних обставин життя: *наш Антін не тужить об тім* (УПП, с. 128); *що буде, то (те) й буде, а ти, Марку, грай* (Ол., Сид., с. 216).

Аксіологічний потенціал власних назв у складі ФО дозволяє простежити, наскільки властивим для чоловіків є особистісне внутрішнє споглядання: *усякий Веремій про себе розумій* (УПП, с. 250), оскільки вважається, що надмірна зацікавленість навколишнім світом більше характерна для жінок: *не твоє діло, Самійло, проте Гапка знає* (УПП, с. 253). Надмірні комунікативні вияви вважаються характернішими для представниць тендітної статі, а нестримне бажання спілкуватися в чоловіків сприяє фемінізації їхньої особистості: *у нашого Гната язик як лопата; торохтить як Гаврилів млин; сіє словами як Мар'ян половою* (КСЗК, с. 140).

Стабільно позитивне ставлення зберігається в суспільстві до працьовитих людей, зокрема чоловіків: *для нашого Федота не страшна робота* (УКВ, с. 84); *Гриць за волами, Гриць і за дровами* (УПП, с. 274). Ледарство ніколи не знаходило виправдання, як констатують ФО із такими іменами: *якби хотів Хома, так би робив і дома* (УПП, с. 288); *лінивий як Омелько* (КСЗК, с. 26).

Стійкі словосполуки фіксують і інтимну сферу життя сильної статі: *як був Сава, та не їв він сала, а все паляниці, не любив він дівок, а все молодиці* (УПП, с. 334); *їхав до Хоми, а заїхав до куми* (ЗУЕ, с. 320). У своєрідній формі приспівок відображено момент жіночої зради: *ой чук-брик, з рогом бик! А Хома із двома* (УПП, с. 335).

Зовнішні характеристики прекрасної половини людства перебувають під пильною увагою обох статей. Значнішим є спектр вимог до зовнішності дівчат. Навіть незначні відхилення від традиційних українських стандартів стають об'єктом кепкування, що й фіксують ФО із власними іменами: *ніс як у Хіврі* (КСЗК, с. 31); *широка як Станіслава на всю лаву* (КСЗК, с. 104); *високий як Манька Лемішкова* (КСЗК, с. 94) та ін. Стійкі словосполуки передають певну меншовартість жінок: *не буде Галя, буде другая* (УПП,

с. 140); схожість їхніх уподобань: *у кожної Олени сережки зелені* (УПП, с. 136).

Соціальна позиція простежується в бажанні вдало вийти заміж: *рада б Ганна за пана, та пан не бере* (УПП, с. 137), у родинних стосунках, які для чоловіків здаються незбагненними: *ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка* (ЗУЕ, с. 536).

Ширше оцінюється у фразеології психологія жінок. Скромними та смішними постають розумові здібності останніх: *розумний як Гапкині штани навиворіт* (КСЗК, с. 20); *розумна Парася на все здалася* (УКВ, с. 48). Окрема група ФО зосереджена на характеристиці комунікативних здібностей прекрасної статі. Стійкі словосполучення зазвичай позначені іронічно-зневажливим відтінком: *Леська та Хвиська хоч якого дзвона перегудуть* (УКВ, с. 147); *торохтить Солоха як діжка з горохом* (КСЗК, с. 140). Народна мудрість здебільшого оцінює мовлення жінок як недолуге та пусте: *зверзе як Маня Захаркова* (КСЗК, с. 10); *плеще як Нагумиха* (КСЗК, с. 138); *Ти, Гандзю, сама знаєш, – нащо ж мене питаєш?* (УПП, с. 74).

ФО із жіночими іменами забезпечують передусім негативне оцінювання представниць цієї статі, зокрема неохайність та повільність: *впізнайте Явдоху у місті, що в неї фартух у тісті* (УКВ, с. 141); *знати Килину, що пироги пекла: усі двері в тісті* (УКВ, с. 142); *Уляна йде, колись та буде* (УКВ, с. 139). Українська дівчина зазвичай постає як моторна, цнотлива, недоступна та працьовита: *не тебе беру, Тацю, – тільки твою працю* (УПП, с. 139); *кортить Маринку, що не була на ринку* (УПП, с. 129); *у всякої Федорки свої одговори* (УКВ, с. 139).

Значна частина фразеологізмів із жіночими власними іменами констатує невмотивованість поведінки та психології індивідів: *носить як Катря в постолах* (УПП, с. 333); *скаче як Варка в ягодах* (КСЗК, с. 56), вроджене бажання гарно одягатися і отримувати подарунки: *наряджається мов Меланка на весілля* (КСЗК, с. 89); *усі Одарочки люблять подарочки* (УКВ, с. 162).

Спільною для обох статей є група ФО із власними іменами, що вказують на «невезучість» особи: *на бідного Макара всі шишки летять* (Ол., Сид., с. 106); *удалося, як тій Солосі* (УКВ, с. 116).

Міфологічні імена героїв та біблійні номінації осіб відображені в певній кількості стійких словосполук, які узагальнено можуть стосуватися як жінок, так і чоловіків: *у костюмі Єви* (Ол., Сид., с. 196); *Адамове ребро* (реберце) (СУМ, т. VIII, с. 468); *Прометей вогонь* (СУМ, т. VIII, с. 226); *Сізіфова праця* (СУМ, т. VII, с. 523).

Отже, наявність ономастичного компонента у ФО розкриває широкий спектр їхніх оцінних можливостей. Досліджуваний матеріал дозволяє виділити окремі класи фразеологізмів на основі характеристики денотата, позначеного певним антропонімом: 1) ФО із іменами або прізвищами людей; 2) стійкі словосполучення з іменами персонажів кіно та літератури (*гарний як Бельмондо* (КСЗК, с. 82); *сильний як Котигорошко* (КСЗК, с. 107); 3) фразеологізми з біблійними та міфологічними іменами.

2.5.2. Етнокультурний потенціал фразеологічних номінацій із компонентом-антропонімом у словниковому дискурсі

Дослідники все частіше констатують здатність ФО виконувати кумулятивну роль слова, тобто тримати історичну «пам'ять» конкретної нації. Етнічна семантика виявляється на всіх рівнях мови, проте фразеологія як своєрідна сфера відображення культури народу потенційно містить у собі національно-культурний компонент. Мовознавці традиційно вважають ФО з етнічним компонентом своєрідним засобом емоційного впливу на свідомість мовця. Серед яскравих маркованих лексичних компонентів ФО, що відображають світ етнічних уподобань українців, є власні назви [160, с. 84].

Особливу самобутність та колоритність української фразеології, що містить власні назви, помітила Л. Г. Скрипник: «Надзвичайним багатством

структурних типів і різноманітністю експресивно-емоційних нюансів відзначається фразеологія власних назв народно-розмовного різновиду української мови...» [202, с. 113]. Досить цікавою є думка дослідниці про те, що «в ряді прислів'їв, приказок і примовок за чоловічими і жіночими іменами криються загальні поняття – чоловік, жінка: *не твоє діло, Самійло! Про те Гапка зна!; Старший Гриць – як Парася; не гудь Панька та не хвали Оришки*» [202, с. 113].

Ґрунтовне дослідження слов'янських автохтонних особових власних імен у загальнослов'янському масштабі здійснив Ф. Міклошич у праці «Die Bildung der slavischen Personennamen». Загальнослов'янське значення має також праця польського дослідника В. Ташицького «Najdawniejsze polskie imiona osobowe» [75, с. 9]. В україністиці це монографії та статті, присвячені дослідженню сербохорватських особових власних імен, здійснені І. М. Железняк [75, с. 10]. На думку М. О. Демчук, українська, російська, білоруська антропонімійні системи мають спільну основу – давньоруську антропонімію, тому вони мають чимало спільного [75, с. 17].

Люди вірили в містику традиційних народних імен. Як констатують писемні джерела, на Русі паралельно з церковно-слов'янськими існували традиційні слов'янські імена. Тобто існувало ім'я, яке одержувала людина під час хрещення та в побуті (світське). Таке явище співіснування імен засвідчують літописні записи, зібрані М. Н. Тупиковим: «Народився у великого князя Всеволода син Федір, а названий був *Ярославом*» – 1190; або: «Народився в Ярослава син Михайло, а княже ім'я *Із'яслав*» – 1190» [75, с. 19]. Церковно-слов'янські імена вживаються українцями починаючи з XIV ст., незалежно від соціальної належності ідентифікованої особи. Семантика таких імен часто була незрозумілою, проте, незважаючи на це, поступово відбувалося їх масове закріплення в побуті. Прикладом такого явища є ситуація, що описана в повісті І. С. Нечуя-Левицького «Микола Джеря»: «Ту дівчину звали Нимидорою. Піп був сердитий на її неслухняного батька й надавав його дітям таких йменнів, що всі люди на селі ніяк не могли убгати

їх собі в голову, а баба-повитуха ніколи не могла донести в своїй голові того ймення додому й губила його на поповому порозі. Тій дівчині піп дав ймення Минодора, а люди на селі звали її Нимидорою» [26, с. 24].

Ідіоми на зразок: *чого Івась не навчиться, того Іван не буде знати* (УКВ, с. 90); *чотири свічки спалила поки, Гриця умила, а п'ятий каганець – такий Грицько поганець!* (УКВ, с. 141] свідчать про те, що у ФО уживаються імена, які пройшли народну адаптацію і є далекими від канонічних календарних форм: *Іоанн, Григорій* [75, с. 18]. Вони стали загальнопоширеними усіченими формами, які позначені пейоративністю своїх значеннєвих планів.

На сучасному етапі дослідження ФО із власними назвами важливо виявити систему засвоєння та адаптації семантики власних назв-компонентів у складі фразем на культурно-національному рівні, тобто з'ясувати їхню специфічно українську (етнічну) конотацію.

Прототипи власних назв-компонентів ФО передають не лише позитивне чи негативне ставлення до людини, відтворюють її зовнішній вигляд: одяг, взуття, особливості побуту, звичаї, традиції та ін., а й є носіями певного узагальненого національного характеру. Досить часто в таких найменуваннях можна простежити культурно зумовлений набір критеріїв щодо вимог, колективно складених та історично закріплених у системі образів ЧОЛОВІКА та ЖІНКИ: *Опанас воли нас, а дівчина бички: постривай, не втікай, куплю черевички!* (УКВ, с. 163); *поки Василя, поти й весілля* (УПП, с. 238); *як Настя, то й буде щастя* (УПП, с. 45).

Досліджуючи територіальні варіанти ФО української мови, Л. Т. Масенко виділяє специфічні риси використання засобів творення найменувань заміжніх жінок на Гуцульщині. Так, в оповіданні Марка Черемшини «Бодай їм путь пропала!» сільський староста звично звертається до місцевих молодлиць і дівчат: «Плачі опинилися перед Дзельманом, а він став їх розпізнавати:

– *А то ви, Митришко-душко?*

- *А то ви, Николайшко-зазулько?*
- *А то ви, Петришко-душко?*
- *То ви, Марічко чісна?*
- *Ба ци то ти, Анничько срібна?*
- *То ти, Кіцо солодка?*
- *Люб'єтка мої любі, вас є штири газдині, а три дівчині, то я один ретенно вас не перекричу...» [26, с. 41].*

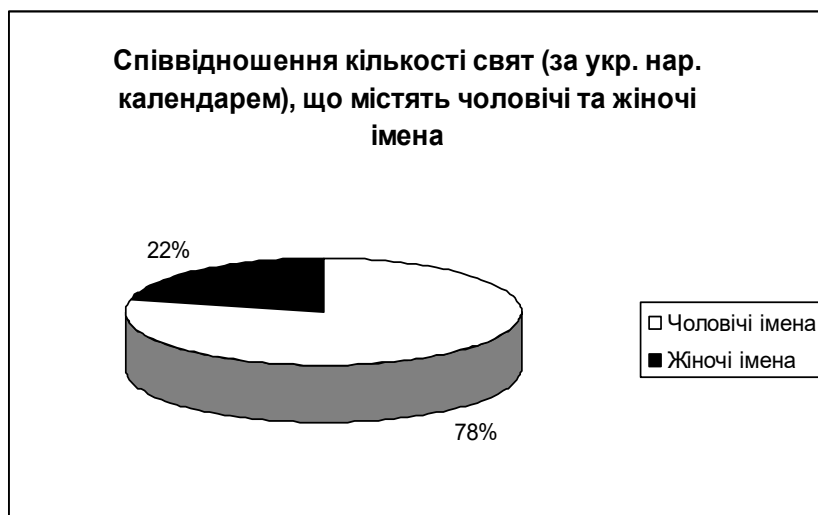
Із тексту зрозуміло, що до дівчат Дзельман звертається за іменами – Марічка, Анничка, Кіца. До молодиць – за назвами, які є похідними від імен їх чоловіків – Митра, Миколая, Петра.

Етнічна своєрідність творення форм жіночих імен знайшла своє відображення у ФО, що містять власні назви-компоненти. Ідіома «*Адамове ребро*» (СУМ, т. VIII, с. 468) коментує появу на світ тендітної статі. Згодом фразеологічний фонд української мови підкреслює слабкість соціально-психологічного статусу жінки, яку оцінюють як за ім'ям, так і за характеристикою її чоловіка: *Який Хомка, така і його жонка; який дідько з Химка, така його жінка* (УПП, с. 207). Семантика фразеологізмів, що ідентифікують осіб, окреслює культурно-національне прочитання названої індивідуальності. Зокрема, фразеологічний фонд української мови фіксує роботящість, винахідливість та емоційну врівноваженість чоловіків: *для нашого Федота не страшна робота* (УКВ, с. 84); *Дмитер хитер: з'їв курку та сказав, що полетіла* (УКВ, с. 136); *наш Антін не тужить об тім* (УПП, с. 128). Негативна конотація, мабуть, засвідчує колись висміяні реальні випадки з життя: *обійшовсь, як Сахно в церкві!* (чогось задумався в церкві; чи здивувався і свиснув) (УПП, с. 206); *ой гур, Марку, по ярмарку* (на дурне слово або діло) (УПП, с. 347).

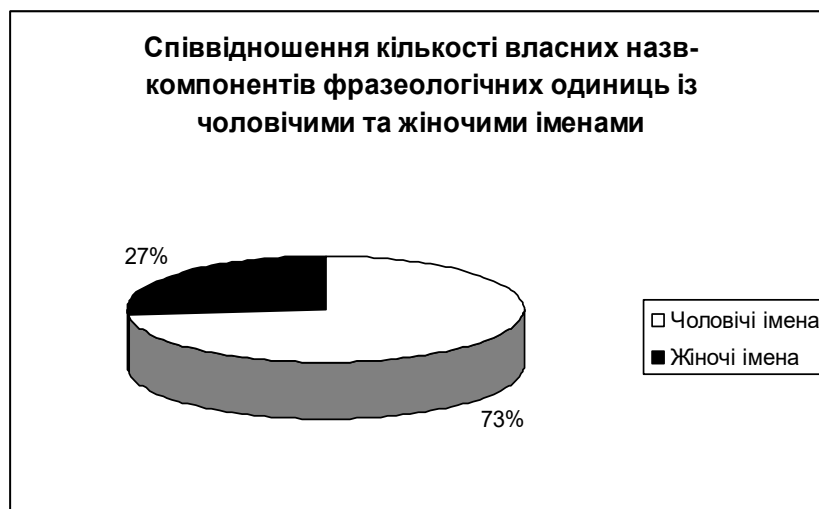
Своєрідність побуту, переконань, релігії, культури української нації повною мірою відображене церковно-християнським календарем. Підрахунки свідчать, що за рік українці мають 78% свят, що містять чоловічі імена, та 22% свят, що містять жіночі імена. Якщо зіставити відсотки ФО із

чоловічими і жіночими іменами, то можна помітити приблизно однакову кількість таких показників (див. діаграму 2.3. та 2.4.). У зв'язку з цим думка про існування тисячолітньої патріархальної культури є незаперечною.

Діаграма 2.3.

Діаграма 2.4.

Християнство відіграє провідну роль в ієрархії духу справжнього українця. Саме тому співвідношення ЧОЛОВІЧОГО та ЖІНОЧОГО в календарі є природним і зрозумілим. Проте в такому випадку, як зауважує Н. М. Пасік, «Фразеологічні одиниці та паремії, де власні назви

співвідносяться з денотатом – героєм чи топонімом з художніх творів, біблійних, євангельських оповідань, міфів, варто розглядати окремо, оскільки вони інтернаціональні, входять до загального культурного фонду...» [160, с. 84].

Лінгвокраєзнавча семантизація власних імен проходить відповідні етапи групової та індивідуальної інформатизації. Наприклад, на Якова (13 травня), за українським народним календарем, хоча й вигонили на випас тварин, але зазначали: «*На Якова трава ніякова*» [205, с. 50], відповідно удій як дяка й благодать для тих, хто вів господарство, були «скупими». Спільно помічена закономірність знайшла своє відображення у фразеології: *Який Яків, стільки й дяки!* (УКВ, с. 142). У цьому випадку конотативне вживання ідіоми можливе як у стосунку до конкретного Якова, так і до особи з іншим ім'ям, проте обов'язково як таке, що характеризує невдячну людину. Непосидючість та гіперактивність окремих людей знайшли своє відображення у ФО на зразок: *бідному Савці нема долі ні на печі ні на лавці* (Ол., Сид., с. 106). Проте дійсна першопричина такої поведінки криється в самобутній традиції українців. На Сави (18 грудня) жінки збиралися в рукодільницькі гурти, бо прийшла пора «*і савити, і варварити, і куделю кучманити*» [205, с. 156]. Тому лежання на печі або ж на лавці засуджувалося, оскільки необхідно було виконувати певну роботу.

Фразеологізм із *Богом Парасю (коли люди трапляються)* (СУМ, т. I, с. 212) носить більш узагальнений характер щодо будь-яких жіночих найменувань. У день Параски (10 листопада) святкували лише жінки, оскільки відомо, що на Параски не прядуть, не шиють, не золять, навіть не розчісують волосся. Саме тому «таку Параску» віддають заміж лише тому, що «люди трапляються». Із Ганниного дня (22 грудня) жінки починали готуватися до Різдва – білили хати, прибирали, старанно годували тварин, щоб мати свіжину до свят [205, с. 157]. Гарне господарювання, звичайно, не могло бути не поміченим у народі і не зафіксованим у мові: *кожна Ганна по-своєму гарна* (Ол., Сид., с. 92).

Національна своєрідність простежується у творенні здрібніло-пестливих форм імен: *того добра годинка, в кого жінка Маринка* (УПП, с. 235); *усі Одарочки люблять подарочки* (УКВ, с. 162); *не нашого пера пташка у Івашка* (УКВ, с. 166). Мовна специфіка забезпечує супровідні семантичні та стилістичні відтінки функціонування ФО із власними назвами-компонентами. Культурно-національна конотація стійких словосполук простежується й у частотності вживання досить поширених імен: *кожний Івась має свій лас* (УПП, с. 206); *жінка Йвася боялася, під припічок сховалася* (УПП, с. 110). Народний досвід закріпив традиційні стереотипи, характеристики людини як носія певного імені. Проте мова не фіксує найменувань, що кваліфікують особистість тільки як суто позитивну чи негативну.

Порівняймо:

Позитивна конотація	Негативна конотація
<ul style="list-style-type: none"> – <i>Гриць за волами, Гриць і за дровами</i> (УКВ, с. 206); – <i>Кожний Івась має свій лас</i> (УПП, с. 285); – <i>кожна Ганна по-своєму гарна</i> (Ол., Сид., с. 92). 	<ul style="list-style-type: none"> – <i>Гриць має голову з дурниць</i> (УКВ, с. 206); – <i>Мудрий Іван по шкодi: коня вкрави, тоді він стайню зачинив</i> (УКВ, с. 138); – <i>не кожна ж Ганна гарна</i> (УПП, с. 137).

Народний досвід у стійких сполуках підкреслює кращі риси характеру та висміює негативні. Таким чином відбувається природний процес відточення справжнього еталону досконалості, до якої людина прагне впродовж усього свого життя. Фразеологія – це справді енциклопедія духовної культури українського народу, його менталітету, історичної пам'яті поколінь.

Обстежений фактичний матеріал ілюструє поєднання лінгвістичного та культурологічного складників, синтез гендерних стереотипів та емотивного й аксіологічного компонентів у семантиці ГМФН, які разом формують самотність звучання культурно-національної (етнічної) конотації власних назв-компонентів ФО.

2.5.3. Семантико-граматичні класи гендерно маркованих фразеологічних номінацій із власними назвами у словниковому дискурсі

Особливості антропонімічної наповненості ФО простежуються під час виділення їхніх семантико-граматичних класів. Так, **дієслівні** фрази найчастіше позначають дії і процеси, здійснювані людиною; **ад'єктивні** – ілюструють ознаку, яка розкриває її сутність; **субстантивні** безпосередньо вказують або номінують особу, характеризуючи її, **адвербіальні** виражають умовність ситуацій, в яких перебуває особистість; **інтер'єктивні** виражають експресивно-вольову сферу комуніканта: емоції, побажання, накази, запевнення в достовірності сказаного, формули соціального етикету та ін.

На основі фактичного матеріалу (діаграма 2.5.) можна простежити, які ФО домінують. Найпоширенішими є дієслівні (53%) та ад'єктивні (24%) ФО із гендерним компонентом, меншу, але рівну між собою кількість становлять субстантивні (9%) та адвербіальні (9%) фразеологізми, значно рідше трапляються інтер'єктивні (5 %) стійкі словесні комплекси з ономастичним складником.

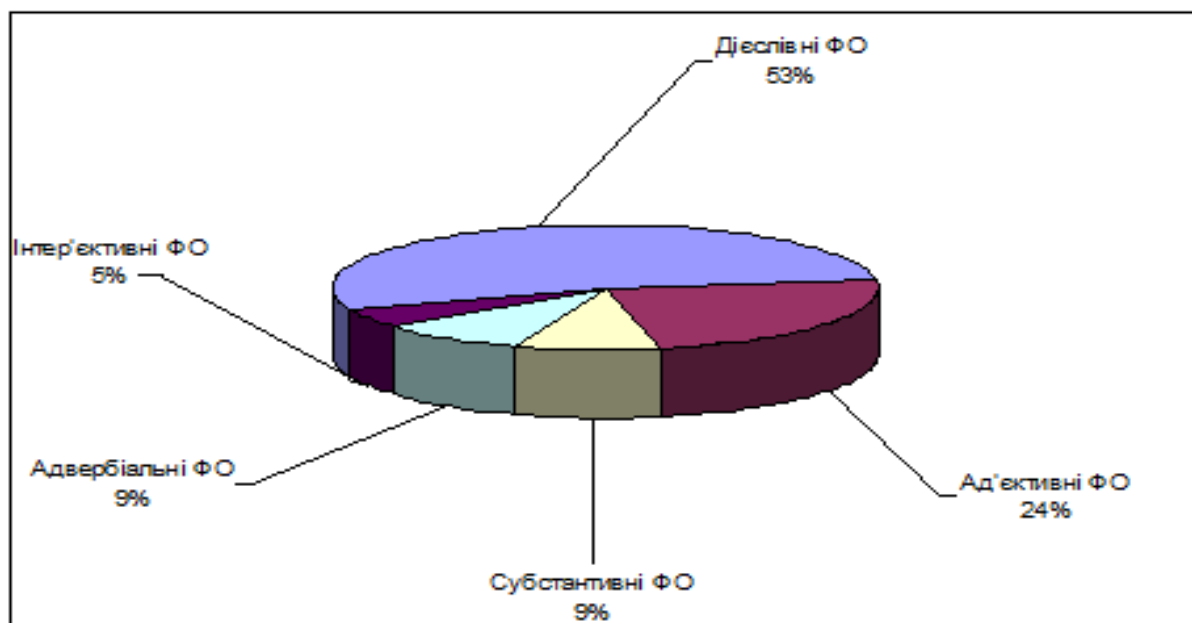
ФО із власними іменами забезпечують вербалізацію найрізноманітніших фрагментів національної картини світу:

- зв'язок імені з традиціями календарно-обрядового циклу, наприклад: *пішло як з Петрового дня* (КСЗК, с. 115): 12 липня, на свято Петра і Павла, що ще символізує літнє сонцестояння, його найурочистіше святкували пастухи. У карпатському регіоні власники тварин організовували святковий обхід (Петрівку) на вигоні. Гуцули приносили

пиріжки з сиром (мандрики, перевертаники), після чого пастухи влаштовували різноманітні змагання, розваги, танці. У цей день юним попасичам дозволялося зібрати один удій з усіх тварин і вигідно продати. Виручені гроші йшли на власні потреби [205, с. 90]. Увага етносу до Петрового свята відображена в низці прислів'їв, наприклад: *до Петра молочка відерце, а по Петрові глек і той неповний або зозуля кує тільки до Петра, а потім мандрикою вдавиться* та ін. [205, с. 91]. Фразеологізм з *Кіндратиком у голові* (ФСУМ, с. 375) засвідчує не випадковість вибору цього імені, оскільки на Кіндрата (4 жовтня) люди починали готуватися до зими, а про тих, хто легковажив, казали: *«Пустий господар по Кіндраті не має ще кожуха в хаті»* [205, с. 130];

- існування реального прототипу: *пишна як Руслана Писанка* (КСЗК, с. 102); ситуації, певні риси, характеристики особи, що схвалюються або засуджуються мовцями: *обійшовсь, як Сахно в церкві* (УПП, с. 206), який чогось задумався і свиснув у церкві, що свідчить про невихованість та загальну неорганізованість особи;
- власне значення номінації, особливості його звукового оформлення, наприклад: *від Адама* (Ол., Сид., с. 34), де Адам (д.-євр.) – означає «красна глина», людина [203, с. 65]; або *Євине плем'я* (СФС, с. 46), де Єва (д.-євр.), означає життя [203, с. 69], тобто фразеологізми вказують на перших, хто жив на землі.

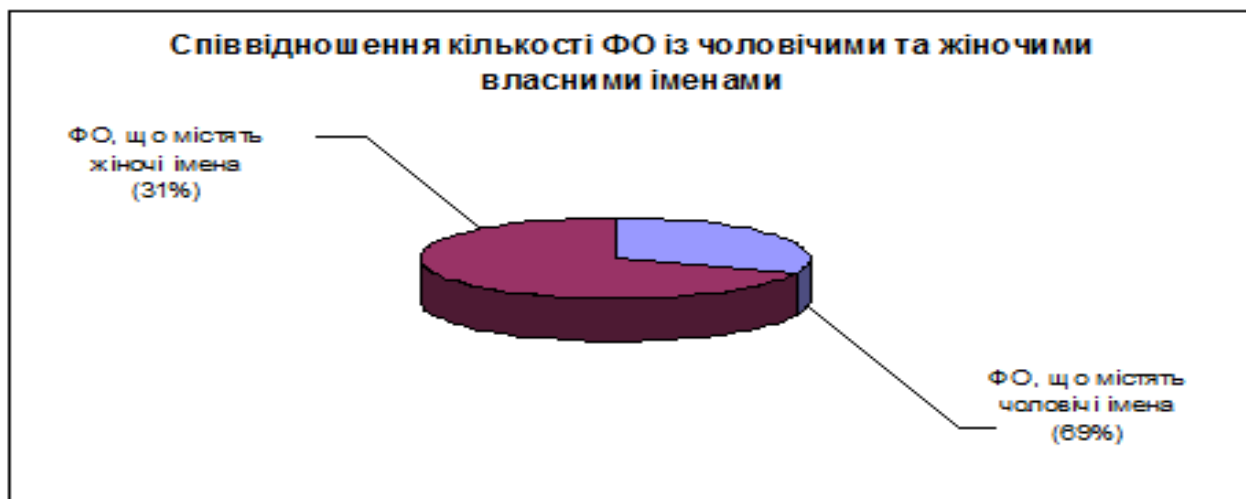
Діаграма 2.5.

Існування тисячолітніх патріархальних традицій та домінування чоловічого погляду на проблеми життя суспільства належать до незаперечних чинників.

Діаграма 2.6. ілюструє висловлену думку. Процес народної творчості є своєрідним автентичним відбитком життя етносу, усіх його особливостей. У складі фактичного матеріалу кількісно переважають ФО, що містять чоловічі власні імена (69%), що, безумовно, підкреслює значущість їхнього статусу. Значно менший відсоток складають фраземи з іменами жінок, які і в житті традиційно посідають менш престижні суспільні посади (31%).

Діаграма 2.6.

Національно-культурна традиція відбиває домінування критичного ставлення до представників обох статей.

Діаграма 2.7. ілюструє кількісну перевагу негативно оцінних ФО, які стосуються обох статей. Більший кількісний показник становлять фразеологізми із власними чоловічими іменами - 64%, а стійких словесних комплексів із іменами жінок менше - 27%. Очевидно, таку закономірність можна пояснити прагненням народу уникнути повторення негативних випадків у житті. Народна мудрість у невігідному, несхвальному плані характеризує:

Діаграма 2.7.

Найчисельнішою є група з дієслівними фраземами, поєднаними узагальненою семантикою процесуальної ознаки (дії, стану, процесу), що здійснюється людиною і виражається за допомогою граматичних категорій виду, стану, способу, особи, числа, часу (у минулому – роду) [9, с. 53].

Поширеними є моделі компаративних ФО із власними іменами такого типу: дієслово + порівняльний зворот, що дозволяють розкрити особливості поведінки обох статей, наприклад: 1) соціальну активність чоловіків, яка репрезентується через використання окремих імен: *мотається як Махно на*

Кубані (КСЗК, с. 55); заробив як Пуцько на рибі (КСЗК, с. 114); (як Хома на качалках: одну продав, а дев'ять на плечах баби побили) (УКВ, с. 125); 2) запальну вдачу, особливості характеру, поведінки: розійшовся як Омелько в шинку (КСЗК, 39), бігає як Пилип на пожарі (КСЗК, с. 52); 3) небажання працювати, допомогти: робить як Левко на спину виліз (КСЗК, с. 28), помог як Шебета Вихору (КСЗК, 24); 4) повільність: потяг як Тарас лозами (КСЗК, с. 130); тягає як Петлюра гармошку (КСЗК, с. 65); 5) необдуманість вчинків: вискочив, мов Кузьма з маку (СУІ, с. 197); бовкнути (вискочити, вистрибнути) як Пилип з конопель (СФС, с. 29).

Надмірні комунікативні здібності зазвичай не асоціюються з чоловічими іменами, торкаючись їх лише опосередковано, наприклад, через певні предмети побуту, їхнє призначення, яке зазнає своєрідного метафоричного переосмислення: *торохтить як Гаврилів млин* (КСЗК, с. 140), *сіє словами, як Мар'ян половою* (КСЗК, с. 139). Окремі ФО ілюструють чоловічу нещирість: *бреше як Антон на рибалці* (КСЗК, с. 23); надмірний апетит: *приклався як Хома до вареників*; недостатню обізнаність: *розуміється як Мартин на балалайці* (КСЗК, с. 15) та ін.

Стійких словесних комплексів із власними іменами жінок, як уже зазначалося, значно менша кількість (31%). Очевидно, таке явище можна пояснити певною пасивністю, меншою соціальною задіяністю тендітної статі, оскільки все-таки основним призначенням жінки є продовження роду та турбота про дітей і сім'ю. Природно, що за таких обставин їхнє комунікативне поле суспільних взаємозв'язків є значно вужчим (у порівнянні з чоловічим).

Так, вища здатність жінки до емпатії, часто може сприйматися збоку як надмірна тривожність, що виявляється в деякій невмотивованості жіночої поведінки на противагу холодній логічності вчинків чоловіків, здатності дати суто чоловічу пораду, наприклад: *казав Наум – візьми на ум* (УКВ, с. 94), тоді як: *носить, як Катря в постолах* (УПП, с. 333); *бігає, як Настя в конопельки* (УПП, с. 193); *(як Марта по ягодах)* (КСЗК, с. 51). Таким же

незбагненим є жіноче мовлення, зміст якого часто обмежений повсякденними турботами, які є досить одноманітними: *зверзе як Маня Захаркова; розкажує як про Химині кури і Палажчині яйця* (КСЗК, с. 15); *плеще як Наумиха* (КСЗК, с. 138). Цікаво, що дієслівні ФО з власними іменами серед інших випадків фіксують любов жінок до смачного, солодкого та вроджене бажання гарно одягатися: *любить як Овдюшка пряники* (КСЗК, с. 22); *допався як Манька до груш* (КСЗК, с. 59); *наряджається мов Меланка на весілля* (КСЗК, с. 89). Проте байдужість та невдало виконана робота вкрай не відповідають етнічному еталону моторної та в усьому вправної української дівчини, що засвідчують негативно оцінні фразеологізми на зразок: *казала Настя, як удасться* (Ол., Сид., с. 88); *удалося, як тій Солосі* (УКВ, с. 116).

Рідкісним явищем є жінка войовничої вдачі: *била Хима Євдокима, пішла позивати; присудили Євдокиму ще Хими прохати* (УПП, с. 335).

Ад'єктивні ФО із власними назвами об'єднані категорійним значенням атрибутивності, здатністю виражати статичну ознаку, яка розкриває сутність особи. Такі стійкі словесні комплекси мають значення характеристики особи чи її стану, вживаючись у синтаксичній функції узгодженого або неузгодженого означення, іменної частини складеного присудка, виражають категорію роду, числа, відмінка [9, с. 59].

Названа група є досить різноманітною щодо характеристики ознак, які здатні розкривати особливості осіб обох статей. Поширеними є компаративні фраземи, що мають модель прикметник + порівняльний зворот, які ілюструють як зовнішній, так і внутрішній світ чоловіка або жінки. Фактичний матеріал відтворює окремі деталі чоловічої зовнішності, розумових здібностей тощо до жіночого образу, що є вкрай негативним явищем для сильної статі: *високий як Манька Лемішкова* (КСЗК, с. 94); *розумний як Гапкині штани навиворіт* (КСЗК, с. 10). Чоловіча стать зазвичай асоціюється в народі з надзвичайною силою та красою, якою наділені переважно казкові герої та персонажі кіно: *сильний як Котигорошко* (КСЗК,

с. 108); *гарний як Бельмондо* (КСЗК, с. 80). Невідповідність українському чоловічому еталону сили та краси викликає іронію. Це простежується під час порівнянь зі згаданими персонажами, які часто сприймаються так, як прості смертні: *сильний як Рембо у засушеному вигляді; крепкий як Панькові штани* (КСЗК, с. 108). Відсутність розуму в чоловіків також не викликає поваги: *дурний як Стецько* (КСЗК, с. 13); *розумний як Оверкові штани навиворіт* (КСЗК, с. 16). Проте чоловіча спритність, хоробрість та необхідна хитрість широко репрезентована ФО з найрізноманітнішими власними іменами: *хитрий як Омелькова гуска* (КСЗК, с. 17); *як Гриць до суниць* (КСЗК, с. 68); *хоробрий як Ицько на фронті* (КСЗК, с. 47); *спритний як Матвій до куропатв* (КСЗК, с. 29).

Цікавим фактом української фразеології є відсутність ліній рідства за чоловічими власними іменами, що визначається каламбурним звучанням стійкої словосполуки: *рідний як Петро Василю двоюрідний Федір* (КСЗК, с. 92).

Скромним є склад ад'єктивних ФО із власними іменами жінок, що ще раз засвідчує традиційне негативне ставлення до надмірних комунікативних здібностей тендітної статі та невідповідного українському еталону краси зовнішнього вигляду: *довгий як Хвесьчин язик* (КСЗК, с. 95); *широка як Станіслава на всю лаву* (КСЗК, с. 104).

Субстантивні ФО із власними іменами становлять 9%. Вони поєднані узагально-предметною семантикою, яка номінує особу, об'єктивуючись у граматичних категоріях роду, числа й відмінка. Основним граматичним засобом вираження вторинної узагально-предметної номінації на фразеологічному рівні служить категорія роду субстантивних компонентів, смисловими елементами якої виступають взаємо протиставлені граматичні значення чоловічого та жіночого роду [9, с. 46], проілюстровані власними іменами: *Євине плем'я* (СФС, с. 46); *Адамове ребро* (СУМ, т. VIII, с. 468) – про жіночу половину людства.

Атрибутивно-предикативна семантика моделі фразеологічного утворення на зразок: іменник + прикметник ілюструє біблійний характер залежності походження жінок від чоловіків. Поширеними є номінації християнізованого та античного характеру серед власних імен сильної статі, які вказують на першість їхнього буття на землі: *Каїнова душа* (Ол., Сид., с. 88); *Хома невірний* (Ол., Сид., с. 207); *Сізіфова праця* (СУМ, т. VII, с. 523); *Прометеїв вогонь* (СУМ, т. VIII, с. 226). Трапляються і просторічні вислови з іменами на зразок: *Фільчина грамота* (Ол., Сид., с. 204); *Хоминий чай* (УПП, с. 81), що називають не досить об'єктивні явища сьогоденної реальності.

Адвербіальні фразеологізми, як і субстантивні, становлять 9%. Стійкі словосполучення поєднуються кількісно- або якісно-обставинною семантикою і характеризуються повною відсутністю морфологічних парадигм, у реченні виражають ознаку іншої (динамічної) ознаки, належать до дієслова-присудка, виконують функції обставин. Дослідники відзначають неоднорідність їхньої структурно-граматичної організації [9, с. 62].

Фразеологізм на позначення часу передає погляд на світ крізь призму чоловічого світобачення, оскільки початок існування самого людства, його традицій фіксують від появи першого чоловіка: *від Адама* (Ол., Сид., с. 34). Стійкі словесні комплекси на позначення місця досить своєрідно доводять здатність сильних світу цього працювати у будь-якому куточку землі: *де Сидір козам роги править* (СУІ, с. 91), що означає «дуже далеко».

Винахідливість сильної статі підкреслено стійкою словосполученням із обставинним відтінком способу дії: *як заставить по курячому Сидір кудкудакає* (УПП, с. 236). Знову ж таки трапляються вирази із власними іменами, але вже серед адвербіальних фразем, що заперечують існування ліній рідства за номінаціями чоловіків: *Василь бабі сестра в перших* (ЗУЕ, с. 536). Рідкісними є стійкі словесні комплекси, де спостерігається непродуктивне виконання чоловічої праці, наприклад: *роботи як у того Фоньки* (КСЗК, с. 29).

Адвербіальні ФО із жіночими іменами підкреслюють залежність становища тендітної статі, оскільки вказують лише на умову для жінки, за дотримання якої матиме щастя її чоловік, наприклад: *як Настя, то й буде щастя* (УПП, с. 45).

Найменш чисельною є група інтер'єктивних ФО із власними назвами (5%). Вони безпосередньо виражають найрізноманітніші почуття людини: емоції, побажання, накази, запевнення у достовірності сказаного, формули соціального етикету тощо. Проте, як уже зазначалося, вказана вибірка стійких словосполук із власними іменами є малочисельною. Взагалі поза контекстом залишаються жіночі імена, на відміну від чоловічих, позиція яких репрезентована переконливо: *про мене, Семене, аби я Іван!* (УКВ, с. 144); *ти йому про Тараса – він тобі півтораєста!* (УПП, с. 222).

Узагальненням і підсумком сказаного вище може слугувати таблиця 2.8., яка ілюструє кількісний (відсотковий) склад ФО із власними назвами обох статей.

Таблиця 2.8.

Загальна кількість ФО		Кількість ФО з іменами чоловіків		Кількість ФО з іменами жінок	
Із чол. імен.	Із жін. імен.	Позит.-но оцінні	Негат.-но оцінні	Позит.-но оцінні	Негат.-но оцінні
Дієслівні		2%	98%	7%	93%
61%	39%				
Ад'єктивні		10%	90%	17%	83%
78%	22%				
Субстантивні		13%	87%	50%	50%
80%	20%				
Адвербіальні		22%	78%	33%	67%
75%	25%				

Інтер'єктивні		17%	83%	-	-
100%	-				

Отже, дослідження взаємовпливу семантичного та граматичного рівнів мови важливе й необхідне для системного наукового спостереження, виявів синтезу змісту і форми стійких гендерно маркованих словосполук.

Висновки до другого розділу

Фразеосемантична концептуальна опозиція «маскулінність» – «фемінність» як невід'ємна частина номінативного поля концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА виразно відображена у фразеологічному фонді української мови. Словникові дефініції констатують відбиття соціокультурних процесів, емотивно-оцінних характеристик чоловічого та жіночого світів, дозволяють виділити низку категорій загальної архетипної опозиції, зокрема, одинадцять опозиційних пар ФО у складі загальних назв та одну опозиційну пару, що містить власні чоловічі та жіночі імена.

Номінації, уживані в опозиційних парах, вербалізують аналізовані концепти здебільшого на лінгвопоетичному рівні, репрезентують сталість асоціацій щодо певної статі впродовж історичних епох, хоч загалом навантаження характеристик осіб у площинах вищезазначених категорій є ситуативним. Проаналізований фактичний матеріал свідчить, що ГМФН зазнають і постійного хронологічного впливу, який зумовлює, у свою чергу, зміну структури, семантики, втрату окремих стійких виразів або їхніх компонентів. Такі зміни активно впливають на динамічні процеси в царині українських гендерно маркованих стійких словосполук.

Формування фразеологічного значення ґрунтується на семантиці гендерно маркованих лексем, що входять до складу ФО. Компоненти з назвами людини, як правило, виступають ключовими словами, що становлять ядро образу, який лежить в основі внутрішньої форми ФО.

Назви людини за статтю виявляють великі фразотворчі потенції упродовж усіх періодів розвитку української літературної мови, у діалектній стихії. Передусім це ФО, що характеризують особу (чоловіка /жінку) за соціальним станом, характером, стосунками між протилежними статями, емоційними та почуттєвими станами.

Семантика стійких гендерно маркованих словосполук містить у своєму складі кілька ключових компонентів, серед яких домінантна позиція належить національно-культурному та емотивно-оцінному, що є своєрідним засобом емоційного впливу на свідомість мовця. Загальні та власні назви на позначення обох статей забезпечують вербалізацію культурно-національних (етнічних) стереотипів, конотативних планів ФО.

Важливим аспектом наукового системного опису виявів змісту і форми стійких гендерно маркованих словосполук є аналіз взаємовпливу семантичного та граматичного рівнів ФО. Співвіднесеність стійких словесних комплексів на основі семантико-граматичних характеристик дозволяє говорити про пріоритетність соціальної позиції сильної статі, репрезентованої в мові через активне використання дієслівних вербалізаторів. Загалом ГМФН з дієслівним компонентом, для яких характерною, актуальною є узагальнювальна семантика процесуальної ознаки, найширше представлені з-поміж аналізованих фразеологічних одиниць (39%), меншою активністю позначені ад'єктивні та субстантивні стійкі словосполуки (відповідно 24% і 18%), ще меншою – адвербіальні та інтер'єктивні ФО (відповідно 12% і 7%). Широко репрезентовані дієслівні стійкі словосполуки з ономастичним компонентом (53%), тоді як ад'єктивні становлять 24%, інші ж (субстантивні, адвербіальні та інтер'єктивні) ФО перебувають на периферії і складають (відповідно 9%, 9% і 6%).

Наявність ономастичного компонента у ФО розкриває їхні широкі оцінні можливості та дозволяє виділити класи фразеологізмів на основі характеристики денотата, зокрема: 1) ФО з іменами або прізвищами людей;

- 2) стійкі словосполучення з іменами персонажів художньої літератури та кіно;
- 3) фразеологізми з біблійними та міфологічними іменами.

Лінгвокраєзнавча семантика власних імен простежується на широкому фактичному матеріалі досліджуваних одиниць, що відображає специфіку народного календаря, релігійних свят, закріплення традиційних стереотипів, характеристик осіб як носіїв певного імені.

Культурно-національна конотація таких структур знаходить вияв у частотності вживання особливо поширених імен, у творенні їхніх здрібніло-пестливих форм. Оцінний (позитивний чи негативний) компонент у структурі аналізованих фразеологізмів значною мірою забезпечує самотність культурно-національної (етнічної) конотації, синтез гендерно-стереотипних та емотивного, аксіологічного значень у семантиці ГМФН.

РОЗДІЛ 3

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ НОМІНАЦІЇ З ГЕНДЕРНИМ КОМПОНЕНТОМ У СТИЛІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ

3.1. Система ідеографічної організації гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови

У сучасному мовознавстві концепти кваліфікують як згустки інформації, фіксовані свідомістю та вербалізовані мовними засобами. Останні сприяють осмисленню, класифікації та систематизації явищ дійсності, інформації про світ. В основі вербалізації концепту лежить експліцитне чи імпліцитне вираження поняття, його значеннєвий потенціал, що містить етнокультурну інформацію про зміст концепту і передає її від покоління до покоління.

Мовознавці поділяють вербалізатори концепту на прямі та непрямі, називають прямі засоби вербалізації концепту «лексичними сім'ями». Це загалом ключові лексеми – вербалізатори концепту. У зв'язку із цим В. І. Кононенко зазначає: «Навколо слова, що позначає концепт, і пов'язаних із ним слів-понять створюється свого роду семантичне поле, максимальний і достатній контекст, у межах якого і виявляються численні конотативні супроводи, додаткові значення, асоціативно-оцінні ряди» [113, с. 19]. До непрямих засобів мовної репрезентації концепту включають сполучуваність, граматичні характеристики та будь-яку іншу інформацію, яка маніфестує ознаки концепту [46, с. 92]. Особливого значення науковці надають таким вербалізаторам концепту, як етимологія слова і фразеологічне значення, яке виявляється тільки в межах стійких сполук слів.

Фразеологізми з гендерним компонентом не лише номінують гендерну концептосферу, явища різного рівня, а й характеризують їх, акцентуючи на тих чи інших рисах референта та виявляючи ставлення етносу до них. Семантична структура фразеологізму і його компонентний

(лексичний) склад перебувають у діалектичній єдності, хоч і можна простежити «справжнє свято вербальної свободи» (Л. О. Ставицька) у номінуванні концептів антропосфери, адже «активна мобільність форми і взаємозаміна компонентів – постійне джерело поновлення експресивності фразеологізму, основна причина актуалізації стійких сполучень у мовленні» [Цит. за: 146, с. 26].

Найвищою ланкою в ідеографічній організації фразеологізмів української мови лінгвісти вважають фразеосемантичні поля. На початкових етапах диференціації та систематизації досліджуваного мовного матеріалу здійснюється формування фразеосинонімічного ряду: *згадала баба як дівкою була; з діда-прадіда; за царя Панька, як земля була тонка; за царя Хмеля, коли людей була жменя; від Адама: «Йому [панові], мабуть здавалось, що він і тепер панує на Україні, як було колись за царя Гороха, як людей було трохи»* (І. Нечуй-Левицький). У фразеосемантичній структурі згаданих стійких словосполук актуалізовано інтегральну сему «давно», яка лежить в основі об'єднання таких одиниць в один синонімічний ряд.

Парадигматичні зв'язки в системі ГМФН із назвами людей демонструють родо-видові відношення, що створює системність, забезпечує домінантно-підпорядковану організацію, яка ґрунтується на послідовному включенні лексем нижчого рівня абстракції до вищого, і на цій підставі виділення гіпер- гіпосемантичних утворень. Це дає можливість об'єднати ГМФН з назвами людей у більші утворення. Так, інтегральна сема «багато» дозволила об'єднати ГМФН у гіперсинонімічне утворення зі значеннями: «багато кого, чого», «багато, надмірно щось робити», «багато платити» (висока ціна), хоч і чітко виявлені гіпосеми, які дещо обмежують групування таких одиниць в один фразеосинонімічний ряд: *до стобісового батька, як за [рідного] батька правити, годити як малій дитині* [258, с. 8-9].

Об'єднання фразеологічних номінацій називають по-різному: «семантичне поле» (О. М. Емірова, М. І. Сидоренко), «тематична група» (В. М. Мокієнко), «семантична підгрупа» (О. М. Покровська) тощо. Окрім

названих, мовознавці вживають і термін «фразеосемантична група» (П. О. Редін) на позначення об'єднання ФО та їхніх варіантів зі спільним семантичним елементом і формально співвідносних з певною частиною мови.

Приєднуючись до поглядів Л. Г. Скрипник, Л. Г. Авксентьєва, М. Ф. Алефіренка, Ю. Ф. Прадіда, Н. В. Щербакової та інших мовознавців, фразеосемантичну групу кваліфікуємо як ланку в системі ідеографічного опису, у якій поєднано співвідносні синонімічні ряди ФО, пов'язані між собою спільною семантичною ознакою (інтегральною семою).

Угруповання фразеологічних номінацій, що об'єднують дві й більше фразеосемантичні групи, науковці називають фразеосемантичними полями. Огляд наукової літератури свідчить про відносну узгодженість мовознавців щодо вибору терміна.

Результати аналізу виявляють асиметрію ієрархічних ланок. Так, у кількісному відношенні найбільшим фразеосемантичним полем є «людина», у складі якого можна виокремити низку фразеосемантичних груп: «родинні зв'язки», «вік», «зовнішні ознаки», «внутрішні риси (характер)», «розумові здібності», «соціальний статус», «почуттєва сфера», «взаємостосунки», «життя», «смерть» та ін. Семантика фразеосемантичних груп відбиває етнокультурологічну інформацію про місце людини в мовній картині світу українського народу, забезпечуючи власне аксіологічну та емотивно-аксіологічну її характеристику з найрізноманітніших поглядів. Такі оцінні висновки, локалізовані у фразеосемантичних найменуваннях, віддзеркалюють національний підхід до актуалізації найважливіших, досить значних та виразних фрагментів у житті людини, виокремлюють їх для фразеологічної номінації.

У складі ГМФН виокремлено такі основні фразеосемантичні групи:

1. Фразеосемантична група «родинні зв'язки»: *батьків син; мамин мізинчик (синок); мамина донечка (доця); своя кістка; бідний родич; через вулицю бондар; чужа кістка; чужа чужина; чужа кров; в десятому коліні;*

нашому тинові двоюрідний пліт; десята (сьома) вода на киселі (на кисіль); свояк з лівої щоки; де одинець, хазяйству кінець та ін.

2. Фразеосемантична група «вік» репрезентована фразеологічними номінаціями, об'єднаними на основі актуалізованої відповідної інтегральної гіперсеми та гіпосем «немовля», «доросла людина», «людина літнього віку» тощо: *не буде з баби дівки; дівчина на порі; у батьки годитися; у сини годитися* та ін. Такі ФО передають образне уявлення про різницю у віці, мотивовану компонентами *баба, дід* та ін. і *дівка, парубок* та ін. Фразеологізми забезпечують конкретизацію віку особи (*на порі*), утворюють опозицію «старше – молодше покоління», представлену в семантичній структурі фразеологізмів-антонімів *у батьки годитися – у сини годитися*: «*Василько побачив його, біжить із криком «Татусь», а він, виходить, в діди йому годиться*» (М. Стельмах); «*Юрія, який годився у сини своєму вчителю, по сільському звичаю він називав на «ти»*» (М. Томчиній).

3. Фразеосемантична група «зовнішні ознаки» зосереджена на характеристиці зовнішніх (біологічних) характеристик, ознак, «показників» людини, що їх вербалізують одиниці аналізованого фрагменту фразеологічного корпусу української мови. Лексичними репрезентаторами виступають як загальні, так і власні назви людей (антропоніми): *як Адам і Єва, як Клава, як Фрося, як Дунька з маслобойні*. Частовживаними є компоненти-вербалізатори людини, що вказують на спорідненість і свояцтво (*викапаний батько; піти у матір*), а також компоненти з назвами людини за статтю (*дівчина як калина (тополя, ягідка, маківка, рожка)*): «*Ну й дівчина ж, як лялечка*» (М. Кропивницький); *хлопець як жердина; баба як гармата*) та назвами представників флори і фауни (*швидкий як черепаха; личить, як корові сідло*). Антропонімічні компоненти можуть маніфестувати високий зріст (*як півтораївани; два Івани*): «*Тобі вже одинадцять років, а ти від горшка – два вершка, – продовжував знуцатися Маслюк*» (І. Багмут); «*Він був чи не в два рази вищий од неї, верства келебердянська*» (О. Єльченко); «*Великий аж до неба, а дурний, як не треба*» (Нар. творчість), давати

негативну характеристику загального плану (як *мара*; *ходить*, як *Клава*; як *Адам і Єва*; *симпатична*, як *свиня загранична*; *хороша*, як *свиня в дощ*).

4. Фразеосемантична група «внутрішні риси (характер)» становить фразеологізми, які вказують на позитивні та негативні риси характеру (*дівчина як літечко* (як *бурхлива ріка*); *розходилась*, як *квочка на яйцях*; *розходилась*, як *квочка перед бурею*; *і батька рідного не пожаліє*; *страшків син*; *мамин синок*; *язиката Феська*; *блаженний муж*; *мудрець за чужою спиною*; *самому чорту брат*; *цікавій Варварі носа відірвали*). Вербалізаторами семантичного плану «негативна риса характеру» є антропонімічні компоненти (*Феська*, *Палажка*, *Мартин*, *Гаврилко*, *Векла*, *Марко* та ін.), прикметникові складники ФО (*страшків*, *причепилівський*, *лисиччина*), інші слова-компоненти, що викликають у носіїв мови стійкі асоціації (як *Стецько*, як *лисичка*, *лис Микита*).

5. Фразеосемантична група «розумові здібності» асиметрична, у її складі переважають негативнооцінні ФО: *на розум не багатий*; *дурна*, як *овечка*; *дурна голова*; *дурне сало без хліба*; *мов той дурний Мартин*, що *мила об'ївся*; *робити з себе дурника*; *святий дурень*; *дурному Гаврилці усе чорнобривці*; *Михайло незгадайло* та ін.: «**Дурний тебе, Левку, ніп хрестив**, – *обурювався Лесь Якубенко*» (М. Стельмах). Розумна людина у фразеології дістала найменування: *розумна голова*; *мудра голова*; *макітра розуму*; *золота голова*; *людина з іскрою божою*; *людина з розумом*; *непорожня голова*; *тверда голова*; *ходяча енциклопедія* та ін.: «*Ну, біс, – він [Хапко], скажемо, на цей бік дурненький, а наші – такі вже розумні, нече всі розуми поїли, – чи ж тими цяцечками не хапаються*» (Марко Вовчок).

6. Фразеосемантична група «соціальний статус»: *вільний козак*; *божа пташка*; *знатна птиця*; *велика цяця*; та ін.: «*Беріть Попова, беріть автоматників і вирішуйте, капітане Сміян, – корчачи з себе велике цабе, заявив Козурін*» (П. Загребельний); *сильна (міцна) рука*; *невелика птиця*: «*Ти, мовляв, хоч і з Європи прибуваєш, але невелике цабе, всього лиш капітан, а в нас майор*» (П. Загребельний); *невелика цяця*; *низького*

(дрібно́го) льоту (лету); нуль без палички; пустий (порожній) звук; абсолютний нуль; грошовий (золотий) мішок; добре, як голому в кропиві; дійна корова; козел відпущення; сирота над сиротами; як бобер у салі; стріляний горобець; битий (бита) собака: «Одразу ж після зборів [Конопельський] підійшов міцно потиснув руку Андрієві. Заглянув в очі. – А ти **битий** жук (Ю. Збанацький); жовтодзьобе горобеня (наявність /відсутність життєвого досвіду): «Що ж ти їй скажеш, коли воно ще курча пухнасте, **горобеня жовтодзьобе**» (О. Левада).

7. Фразеосемантична група «взаємостосунки»: як рідна мати; як кіт з собакою; півником наскакувати; жіночий дядько; стріляти очима по парубках; солом'яний вдівець; Хома невірний та ін.

8. Фразеосемантична група «почуттєва сфера»: як вовк; як сич; як індик; як побитий собака; чорний рот; чорна душа; як осіння (чорна, грозова) хмара; мов кулик на вітер; хмара хмарою; голодний, як мірошникова курка та ін.

9. Фразеосемантична група «життя», окрім однойменної гіперсеми, містить гіпосеми: «народження», «дитинство», «молодість», «доросле життя», «старість». Етнокультурними складниками гіперсеми «життя» є хустка, коса, рушник, скриня, гарбуз, що символізують сімейне, подружнє життя, а також копійка, сорочка, хліб, які вербалізують матеріальний стан людини. Одиниці цієї фразеосемантичної групи відображають результати пізнання світу, життєвих доріг народу і минулих епох, і сучасності, вербалізуючи досвід багатьох поколінь української спільноти: зле, Романе, робиш, що литвином ореш; голо, як би татари перейшли; хто Ляшка рубатиме, той козацьку славу матиме; добувся, як швед під Полтавою; пропав, як швед під Полтавою; обшарпаний (обідраний), як швед; лає, як баба Денікіна; про вовка помовка, а чортів фашист у хату; пан на всю губу; пан над панамі; почувасться левом; сам собі пан та ін.:

*«Щоб жити, треба вміти вибирати. Бачиш: Петро вибрав собі наречену і тепер **сам чорт** йому **не брат!**»* (П. Загребельний).

10. Фразеосемантична група «смерть»: *піти до праотців; відправитися до батьків; зустрітися з предками* та ін.

У різних групах фразеосемантичного поля «людина» подибуємо численні фразеологізми з корелятивними компонентами *мати – батько*.

Такі фразеологізми позначені досить великим діапазоном сфер функціонування. У художніх текстах автора вони набувають нових стилістичних характеристик. Наприклад, як засвідчує низка контекстів із творів Є. Гуцала, більшість уживаних у його текстах ФО передають поважне ставлення до батька й матері, відтворюють надзвичайно широкий спектр почуттів, пов'язаних із цими святими образами.

Так, з образом матері автор найчастіше пов'язує:

– сум, відчуття розлуки: *«То що Варочка? Як почала обнімати й цілувати Абдуллу, як почала плакати – **наче за мамою рідною**»* (8, т. 4, с. 66); *«Й коли чудо маніпуляційної техніки торкалось до транспортера, то в чудотворця Хоми так заболіло серце, **наче за мамою рідною**: хоч би й що ви казали, а не дарма самонавіюванням вбивав у душі любов до вил-зрель і прищеплював любов до скребкового транспортера, законного дітища науково-технічної революції!»* (8, т. 4, с. 586);

– ніжність людських стосунків, гармонію з навколишнім світом: *«Бувало, ми пісень яких дівоцьких співаємо ввечері у левадах, а він підкрадеться мишкою, притулиться до мене, **як до рідної матері**, і вже так виспіває в нашому гурті, і голос – дівоцький. А хіба не любив свою Ксеню? Ото вона йде попереду, а він скрадається ззаду, бо підступитися боїться»* (8, т. 3, с. 118); *«Поралась на обійсті, у хліві, в погребі. Город біля хати був для молодиці **за рідну матір** – копала землю, засаджувала, горбилась біля кожної рослини, воювала з бур'янами, вміла заглянути в душу соняшнику, цибуліні, часнику,*

квасолі, знала в обличчя кожний усміхнений гарбузовий цвіт, розмовляла з маківками, говорила з буряками, – і все тямило її мову, все відповідало їй порозумінням» (8, т. 1, с. 273);

– безцінність самого факту існування матері: *«Але хоч і як твоя душа болить за вилами-згредями, та, либонь, віддадуть їх тобі на безрік. – Та вони для мене, як мама рідна! Нема того краму, щоб купити маму»* (8, т. 4, с. 565);

– цінність материнської науки: *«Майстри не останньої руки, а руки першої, бо передавалось уміння з кров'ю, а з молоком матері всмоктувалось»* (8, т. 1, с. 141); *«– Ти, напевне, говорити не вмєси, мама рідна не навчила, еге ж? Мовчання. – Ну, то твоє діло. Чи не так? Дивне дівча. Навіть рота не розтулить»* (8, т. 1, с. 45);

– ерудованість: *«Отже, все, що зеленіло, цвіло й плодоносило, балакало з Хомою – хай то звіробій, золототисячник, козачий залізник чи чаполоч пахуча – і старший куди пошлють знався на тій мові незгірше, ніж на рідній, яку **ввібрав із молоком матері**»* (8, т. 4, с. 412);

– зв'язок поколінь, що здійснюється через материну лінію, традиції: *«У статті безапеляційно стверджувалось, що такої чародійної сили грибок маслючок **напився з молоком матері**. Але материнське молоко не заподіяло б такого впливу на грибка маслючка, якби разом **із молоком матері** він не **ввібрав** у себе чар української пісні. Пісні, яка завжди лунала з уст матері»* (8, т. 4, с. 473);

– особливості формування національного менталітету індивіда: *«Є смисл не забувати про закоханість його в красу й силу українського слова. Є резон пам'ятати, що жив чоловік не тільки за московським, кийвським і місцевим часом, а й за декретним, ефемеридним і місцевим зоряним часом. Авжеж, **напився** чародійної сили з **молоком матері**, але ж і з народної пісні він зачерпнув стільки, що не виміряєси»* (8, т. 4, с. 684);

– складність людських стосунків, обурення, у результаті якого здійснюється звертання до першооснов буття: «– А чому ж ти, чоловіче, своїх нагород не чіпляєш? – Та наче ж іду не до клубу на колгоспні звіто-виборні збори... – **Пек йому, моя мати рідна!** Авжеж, не на збори, отож і начепи» (8, т. 3, с. 166); «Щебечіть, думаю, та витьохкуйте. Побачимо, якої ви через хвилюку заспіваєте, женихи яблунівські, залицяльники, джигуни, а **тряця вашій матері!** Узав біля тину забутого заступця, копнув землю там, де недавно посадив гайку, вивернув» (8, т. 3, с. 323); «– **Матінко моя,** – зрідка з рота вилітало каміння слів, – де ж то я спекулянтка, га?.. Я тебе, Квашо, ще знайду, ще поквитуюся, тепер тобі на цьому базарі місця не буде і в селі не буде» (8, т. 1, с. 280);

– зневага: «Коли треба, їх удень із вогнем не знайдеш, а ти заступом горнеш із землі. Шкідник ти, Хомо, ось хто ти! – А ще з жениханням до Христі пристає! – Женишок знайшовся, **матері його ковінька!** – Хлопці, повірте, – молився, – що я такий самий жених, як ви» (8, т. 3, с. 325);

– сором: «Отже, як ви ставитесь до сексу і які погляди на проблеми сексу сповідає правління вашого колгоспу «Барвінок»? Хома скривився так, наче щойно пробував дістати слину з підлоги – й марно. – А **тряця вашій матері!** – сказав так тихенько, що навряд чи хто з американців і почув. – Га? – недочув і телеінтерв'юер, прижмурившись так, наче в малу мірку мірявся, а в велику не вліз» (8, т. 4, с. 201);

– повна згода зі сказаним: «– А таки так, **тряця вашій матері!** – мусив згодитись грибок маслячок. – Своїх мізків у нас вистачає в кожного, але тримаємо при собі, не розкидаємось добром» (8, т. 4, с. 286);

– непереборне бажання висловитися: «Отож язик як із цепу зірвався – й **ох, моя матінко,** став труситись, як мокре щеня, дригоніти, як зимою хорт» (8, т. 4, с. 116) та ін.

Не менша сфера життєдіяльності, як засвідчують і Гуцалові тексти, пов'язана з роллю батька. Використання узуальних та індивідуально-авторських ГМФН слугує засобом лаконічного вираження думок та додаткового впливу на почуттєву сферу читача:

- добробут: *«Чим так заклопотаний, якщо не секрет? – Живу, значить, як у батька за пазухою, то надумав трохи посидіти надворі та слинки вволю трохи поковтати»* (8, т. 3, с. 387); *«А вже б із марнотратів, що **щедрі на батьківські гроші**, мені було б не совісно три шкури здерти, щоб не звикали чуже добро чужим відром носити і зсипати під своїм вікном»* (8, т. 3, с. 231);
- вибір професії, яка зазвичай передавалася ще від діда-прадіда: *«Знаєте, в Яблунівці, близько від лісу, живе Максим Грень, з **діда-прадіда** колгоспний конюх, то Грень і досі, хоч у літах, схожий на жеребця»* (8, т. 3, с. 152); *«Пам'ятаєте про чудо маніпуляційної техніки робота Василя Васильовича, що за прилавком у крамниці замінив лавочника з **діда-прадіда** Петра Кандибу?»* (8, т. 4, с. 595);
- фізичну та психологічну міць, яку символічно долають лише гуртом: *«– Спробую сам, а в разі чого – й перед колгоспом поклопочуся за поміч. – Авжеж, **гуртом і батька легше бити**, а парад планет – починання хоч і цікаве, але нове...»* (8, т. 4, с. 618); *«Розказують, коли лінотипіст набирав книжку в друкарні, то сміявся так, **наче батька його рідного лупцювала ватага п'яних жевжиків**»* (8, т. 4, с. 10);
- матеріальну цінність речей, що протиставляється продажності певних осіб: *«З кого заправила б за отаку дрібочку людського життя, **мов за рідного батька**. А найбільше б мені платили ті, кому найдорожча тільки своя голова на в'язах, – такі ладні були б останнє зняти з себе, якби в такого продавця як я, зайву децицію урвати»* (8, т. 3, с. 230), *«Подерши штани, прожогом кинувся через садок, і гілля яблунь та вишень дряпало обличчя, сікло по щоках. І здавалось, що кожне деревце*

- кричить услід: *«Ти ловкач, який і рідного батька продасть, якби знайшов охотника на старе луб'я»* (8, т. 4, с. 389);
- поміркованість, що суперечить поспіху, алогічності вчинків: *«– Мартохо! – дивуюсь. – Авжеж, швидка робота – животу скорбота, але ж я не хапаюсь, як попівна заміж, не кваплюся **поперед батька в пекло!**»* (8, т. 3, с. 413), *«При такій роботі-труді печалитись – це однаково, як то мовиться, що **молоти батькові невіяне, а пекти матері несіяне!**»* (8, т. 3, с. 247);
 - абсурдність ситуації, за якої звертаються до першооснов власного буття: *«– Чи не від Федора Горбатюка шльондраєш? – питаю про листоношу, від якого, либонь, усього можна сподіватись. – **Чолом, тату, я ваша хрещена мати!.. Теж знайшов мені кавалера!..»*** (8, т. 3, с. 369);
 - лінощі, небажання працювати: *«– Ну, хіба для профілактики... А запас біди не чинить, та й запас цей – **не рідному батькові й не за готові гроші»*** (8, т. 4, с. 439); *«– Бачу, ти на ферму квапишся так, **наче покійного батька женять!** – Зоотехнік Невечера зупинився на двоколісному огиреві. – **Оті закордонні боввани роботи за тебе не пороблять на корівнику»*** (8, т. 4, с. 407);
 - чоловічий зв'язок поколінь: *«То можна було б найняти духовий оркестр із Липівки, там хлопці сумлінні й молоді, а барабанщик тамтешній грає на барабані з комсомольською відповідальністю, він учорашній десятикласник і працюючих **батьків син»*** (8, т. 3, с. 273);

*«Нема батьків на **батьківські пороги,***

Нема батьків, а ти у те – не вір!..

Сурмить у сурму сонця перемога,

І біль наш плаче в срібні сурми зір» (8, т. 5, с. 212).

Таким чином, функціонування ГМФН, визначених діапазоном фразеосемантичних груп, позначене широким семантичним і стилістичним

потенціалами в організації текстових структур, універсальним характером значенневих планів, спрямованих на відтворення як найзагальніших, нейтральних семантичних площин, так і на експлікування емотивно-оцінних висновків, усіх почуттєвих спектрів.

3.2. Синонімічні відношення в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови

Дослідники неодноразово наголошували на тому, що знання мови – це не лише її літературні норми, визначені граматиною та правописом, а й опанування лексико-фразеологічними скарбами, усією системою образних – виражально-зображальних – засобів, які важливо влучно використовувати у своїй мовленнєвій практиці. Помітне місце серед образних засобів української мови займають стійкі словесні сполуки – фразеологізми в широкому розумінні цього терміна [136, с. 9]. Недарма відомий швейцарський стиліст Ш. Баллі у своїй книзі «*Precis de stylistique*» (Женева, 1905 р.) уперше залучив фразеологію до лінгвістичних наук, схарактеризував її як самостійний розділ мовознавства. Це саме той матеріал, який завжди привертав увагу дослідників різних спрямувань, оскільки фразеологічний фонд є досить цікавим і самотутнім явищем як у системі парадигматики, так і синтагматики.

У мовознавстві немає єдиного погляду на синонімічні відношення в системі ФО. Розмаїття тлумачень цього явища вчені пояснюють подібністю фразеологічної синонімії до лексичної, складнішою будовою ФО, їхнім надслівним характером. Актуальним є вивчення як ступеня семантичної близькості ФО, так і їхньої граматичної будови, компонентного складу, семантико-синтаксичної сполучуваності компонентів тощо [136, с. 95].

Звичайно, семантико-синтаксичні особливості стійких словосполук найповніше розкриваються в тексті, проте саме явище синонімії, як слушно

зауважують Ф. П. Медведєв, Л. Г. Скрипник, надає мові виразних національних рис і неповторного колориту, у більшості випадків зберігаючи традиційне експресивно-емоційне забарвлення, відчутне навіть у нейтральному контексті [136, с. 232]. Фразеологічні синоніми дозволяють передавати найтонші відтінки, не вдаючись до повтору, відтворювати особливості того чи іншого явища, події, характеру, потужний і складний спектр емоційних станів. Ті самі явища навколишньої дійсності, залежно від життєвого досвіду людей, від особливостей їхнього світосприймання, на думку Л. Г. Авксентьєва, можуть бути оцінені за допомогою висловів, в основі яких лежать неоднакові образи. Складність синонімічних зв'язків полягає в можливості ГМФН мати не одне, а кілька значень, що дозволяє їм потрапляти до різних синонімічних рядів, мати різну синтаксичну сполучуваність [6, с. 77]. Синонімічні ряди в системі ГМФН характеризують:

– уміння українців гарно вдягатися: *убралася як калина в білий цвіт* (КСЗК, с. 81); *наряджається мов Меланка на весілля; вбралась як дівка до вінчання; вибралася як лялечка; вбралась як кума на свадьбу* (КСЗК, с. 89); *вирядили як старшу дружку* (КСЗК, с. 50); *прибралася як сватів чекає* (КСЗК, с. 81); *вибрався як до шлюбу; убраний як кум перед Паскою* (КСЗК, с. 89); *прибрався як Хівря до утрени* (КСЗК, с. 91);

– красу дівчини / хлопця: *дівка як калинова квітка* (КСЗК, с. 79); *хороша та гожа як у саду рожка* (КСЗК, с. 81); *хороша як вітка* (КСЗК, с. 27); *хоч з лиця воду пий* (ССНП, с. 27); *хоч картину малюй; хоч у рамку вправ* (ССНП, с. 28); *любо оком глянути* (КСЗК, с. 64); *очей не одвести* (КСЗК, с. 65); *як лялечка* (КСЗК, с. 66); *як намальований* (ССНП, с. 62); *червона як калина* (ССНП, с. 63); *як киця з бантиком* (ССНП, с. 66); *дівча як золото* (ССНП, с. 60); *цвітна як джерелянка* (КСЗК, с. 45); *брава як квітка* (ССНП, с. 65); *як у молоці купаний; красивий мов райдуга* (КСЗК, с. 78); *як уляв його з воску* (КСЗК, с. 81);

– розумові здібності. Їхня оцінка часто стосується обох статей: *з головою; з розумом; живого ума; без своєї клепки в голові (в тім'ї); не*

вистачає клепки; у голові й на зяб не орано; з дуринкою; несповна розуму; не всі вдома; прибитий на цвіту; наче мішком з-за рогу вдарено (ФСУМ, с. 756); голова варить; розуму як накладено; наче всі розуми поїв; не в тім'я битий; бистрий на розум; мати розум у голові; мати голову на плечах; розуму не позичати; мати лій у голові (УПП, с. 46); туман вісімнадцятий; дурний аж світиться; на розум небагатий; мати порожню голову (макітру); без царя в голові; голова напхана половою; дурний хоч об дорогу вдар (УПП, с. 38) «Сю блискучу, а фальшиву балаканину, сю справді анархістичну філософію, розроблену «без царя в голові» – сього абсолютно не розуміємо» (І. Франко);

– *пихатість, надмірну гордість: запишався як дівка на покуті (КСЗК, с. 70); сидить як молода на весіллі (КСЗК, с. 29); сидить як засватана (КСЗК, с. 132); запишався (бімбує, чваниться) як Берко в колоді (КСЗК, с. 14); пишається як попівна в гостях (ССНП, с. 120); величається як чумацька вош (КСЗК, с. 32); сісти як нова кума; пишнит ся як нова кума (ССНП, с. 78); величається як молода на весіллі (КСЗК, с. 22); гордиться як піп у вітварі (КСЗК, с. 23); величає сі як Гриць портками (КСЗК, с. 41);*

– *заклопотаність, метушливість, зосередження уваги на чомусь незначному: бігає як старша дружка (КСЗК, с. 50); носить як Мартин з балалайкою (КСЗК, с. 12); крутиться як бабське веретено (КСЗК, с. 21); товктися як Марко по пеклу (Уд., II, с. 228); мотається як вор по ярмарку (КСЗК, с. 31); діла як у Фоньки на овечнику (КСЗК, с. 112).*

На думку Л. Г. Авксентьева, об'єднуючись у синонімічні ряди, ФО по-різному виявляють синонімічність своєї семантики. Це зумовлено тим, що до синонімічного ряду можуть потрапляти і фразеологізми-синоніми і фразеологізми-варіанти [6, с. 83]. Наприклад, оцінюючи надмірну мовленнєву діяльність, можна сказати: *плеще як Нагумиха (КСЗК, с. 138); язиком меле як баба рязанська; торохтить як Гаврилів млин (КСЗК, с. 140); бубонить як баба на морозі (КСЗК, с. 10); сіє словами як Мар'ян половою (КСЗК, с. 139); балакає як Омелькова мати перед смертю (КСЗК, с. 133);*

говорить як стара дідова підвода (КСЗК, с. 135). Недоречні, необдумані слова в комунікативних актах провокують неясність думки, пусті і нецікаві розмови: *зверзе як Маня Захаркова* (КСЗК, с. 10). Повільність мовлення асоціюється з поважно виконуваною працею бабусі: *мне язиком неначе баба лемішку в макітрі тре* (ССНП, с. 10). Властиве, переважно жінкам, беззмістовне спілкування на високих тонах передає ГМФН: *пащекує як баба на возі* (ССНП, с. 11).

ГМФН відзначаються широким оцінним діапазоном, проте в центрі уваги залишаються переважно негативні характеристики, як-от:

– дивакуватість: *як Альоша з водокачки* (КСЗК, с. 9); *без царя (царка) в голові* (ФСУМ, с. 755); *з Кіндратиком у голові* (ФСУМ, с. 375);

– небажання працювати: *лінивий як Омелько* (КСЗК, с. 27); *виліз як Левко на плечі* (КСЗК, с. 28); *нічого не роби, тільки Пилипа жени* (УПП, с. 73);

– надмірний зріст: *довгий як Хвесьчин язик* (КСЗК, с. 9); *високий як Манька Лемішкова* (КСЗК, с. 94); *мов пирятинська верства; як півтора (два) Івани* (ССНП, с. 21);

– невміння зі смаком одягатися: *прибралась як бура на сабаш* (ССНП, с. 20); *вдягнув носки ніби один татів, а другий мамин* (КСЗК, с. 17); *вбралася як Настя в постолі; вдівся як Попандопало* (КСЗК, с. 89); *вдягнувся як Феська* (КСЗК, с. 90); *розхристаний як Мишко Маринін* (КСЗК, с. 91);

– залежність професійних навичок, характеру діяльності нового покоління від своїх коренів; моральна характеристика осіб: *яка неня, така й доня* (УПП, с. 144); *який талан матці, такий і дитяці* (ЗУЕ, с. 355); *нема чого дивувати – така була її мати* (УКВ, с. 158); *дурна мати – дурні діти* (Ном., с. 328); *який дуб, такий тин; який батько, такий син; по татку й дитячко* (УКВ, с. 158); *батько рибалка, то і діти у воду дивляться* (УКВ, с. 160); *и мий батько такий мався, и я в его вдався* (Ном., с. 163); *од доброго коріння добрий и пагонець одійде; од доброго батька – добра й дитина* (Ном., с. 328); *який батько, такі й діти* (Ном., с. 327); *які самі, такі й сини*

(УКВ, с. 158); *яке сім'ячко, таке й зіллячко; яблуко від яблуні далеко не відкочується* (Уд., II, с. 271);

– відсутність родинних стосунків: *через вулицю бондар* (ФСУМ, с. 119); *родина як дід бабі рідна тітка* (КСЗК, с. 82); *ми родина: твій ненько дім підпалив, а мій ся коло нього грів* (ЗУЕ, с. 293); *мій дід з твоєю бабою на сорокопуди ходили та й Бога о здоров'ї для неї молили* (ЗУЕ, с. 186); *коваль бабі рідний швець* (СФС, с. 31);

– дуже віддалену або сумнівну спорідненість: *його мама й моя в одній воді хустки прали, родич у десятому (восьмому, сьомому) коліні* (СФС, с. 31); *сьома (десята) вода на киселі* (СФС, с. 34); *нашим воротам двоюрідний сарай* (ЗУЕ, с. 293); *чорт козі дядько* (ЗУЕ, с. 294).

Отже, синонімічний ряд, як зауважує Л. Г. Авксентьев, у широкому розумінні цього слова становить собою мікросистему в синонімічній системі і в загальній системі мови, породжену можливістю по-різному називати одні й ті ж явища об'єктивної дійсності [6, с. 83]. Синонімічні відношення в українській фразеології відображають національно специфічний план вираження, номінацію протилежних чи споріднених гендерно маркованих явищ. У синонімічних фразеологічних рядах відбивається досвід народу, своєрідність його оцінок такого важливого чинника, як антропосфера. Ключовими ознаками, на основі яких здійснюється оцінювання людини, є: зовнішність, поведінка, риси характеру, здібності, зв'язок поколінь, родинні стосунки тощо.

ГМФН, поєднані в синонімічні ряди, демонструють різноплановість характеристик чоловіків та жінок. Їхня відмінність дала поштовх до виникнення низки фразеологізмів, що характеризують такі ключові параметри, як зовнішність: *як Адам і Єва; як Дунька; як Стецько* (УПП, с. 56); вік: *дівчина на порі* (КСЗК, с. 80); *у сини годиться; у батьки годиться* (ФСУМ, с. 154); *не буде з баби дівки* (ССНП, с. 20); соціальний стан: *господаря і собака знає* (УПП, с. 267); *господаря пізнають по воротах* (ЗУЕ, с. 149); *батьків син* (ФСКМ, с. 646); *стати людиною* (КСЗК, с. 43).

Синонімічні ряди ГМФН містять не тільки назви осіб чоловічої та жіночої статі – *син природи* (ФСУМ, с. 647); *блаженний муж* (ССНП, с. 12); а й власні назви – *баба Яга* (КСЗК, с. 155); *цар Горох (Хміль)* (ССНП, с. 130); *баба Палажка і баба Параска* (ФСУМ, с. 15); соматичні найменування – *світла голова; твереза голова; дубова голова; капустияна голова* (ССНП, с. 160); *чорнильна душа; добра душа* (КСЗК, с. 156); *тільки шкіра та кістки* (КСЗК, с. 167); речоморфізми – *народився в сорочці* (КСЗК, с. 14); *немає третьої клепки в голові* (ССНП, с. 160); рослинний світ – *як калина; як тополя; як квіточка* (КСЗК, с. 78); *як дуб* (КСЗК, с. 79); *як перекошиполе* (КСЗК, с. 80); тваринний світ – *як собака* (ССНП, с. 50); *як вовк* (ССНП, с. 51); *як в колесі білка; як віл* (ССНП, с. 50).

Фактичний матеріал переконує, що концептосферу ЧОЛОВІК – ЖІНКА в українській фразеології вербалізовано за допомогою низки субконцептів, які відрізняються своїми параметрами, денотативною локалізацією і відбивають національні риси мовної картини світу, яка репрезентує український менталітет. Національні особливості виявляються у специфічній, образній концептуалізації ЖІНОЧОГО та ЧОЛОВІЧОГО, з урахуванням функції як споріднених елементів, так і семантично віддалених.

Словник фразеологічних синонімів М. П. Коломійця та Є. С. Регушевського фіксує різну кількість гендерно маркованих фразеологічних одиниць у певному синонімічному ряді, що свідчить про домінування окремих характеристик особи, актуальність виділення окремих її рис на основі народного досвіду. Простежується розширення концептосфери ЧОЛОВІК – ЖІНКА через залучення метафоризованих одиниць сакральної сфери (*як богиня, як ангел*), міфологічних лексем (*як русалка, як Бог*), рослинного і тваринного світів (*як калина, як маків цвіт*), тощо. ГМФН ґрунтуються на центральних узуальних метафоричних чи метонімічних принципах, що зумовлено активністю їхнього функціонування в низці концептосфер на різних рівнях – лексичному і фразеологічному.

Деякі ГМФН мають здатність узагальнювати певні риси, характеристики осіб, уживатися стосовно обох статей, наприклад: *жовтодзьобе горобеня; битий жук; стріляний горобець (Миколі ще можна вибачити його промах, він у нас ще пухнасте курча, а ти... ти ж уже битий жук (І. Брагінець).*

3.3. Антонімічні зв'язки в системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови

Дослідники традиційно зараховують антонімію ФО до мовних універсалій, які розкривають багатство та своєрідність виразових засобів української мови, особливості етнічних рис, неповторність колориту, спільність і відмінність складників у фразеології слов'янських мов. Проте важливо зазначити, що вказаний аспект лексико-фразеологічних системних взаємин на сьогодні залишається значно менше вивченим, хоч і відіграє неабияке значення в загальнотеоретичному і практично-лексикографічному плані [202, с. 232]. М. Ф. Алефіренко справедливо вказує, що семантичні парадигми утворюють лише ті фрази, які перебувають на одній стадії розвитку фразеологічної абстракції, компоненти яких абстрагувалися від своїх прямих лексичних і граматичних значень [9, с. 11]. Ф. П. Медведєв відзначав, що структурна модель ФО, побудованих на сполучуваності антонімічних понять (явищ або образів) значно сприяє посиленню виразності, а явище антитези дослідник називає однією з характерних рис українського мовлення [136, с. 69]. Під фразеологічними антонімами розуміємо як мінімум дві ФО, що в процесі зіставлення взаємовиключають одна одну за значенням і характеризують явища і предмети дійсності з різних, але суміжних боків [202, с. 231].

Л. Г. Авксентьєв констатує, що протилежність значення між фразеологізмами склалася в результаті десемантизації їх компонентного складу. Учений вважає, що фразеологічні антоніми виникають не як

заперечення того чи іншого предмета, його ознаки чи дії, а як результат пізнання цього предмета з протилежного боку, визначення протилежної якості, дії, характеристики [6, с. 95].

В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко виділяють структурно однотипні і неоднотипні (різноструктурні) ФО [241, с. 114]. Автори вважають, що антонімічність може бути і «внутрішньою», тобто такою, що передбачає опозицію «фразеологізм – слово», основою її моделі є зіставлення контрастних за семантикою явищ, протилежність буквального змісту й загальної семантики виразу [241, с. 118].

Для ГМФН властивою є енантіосемія («прихована антонімія»), що переважно вживається для іронічної характеристики зображуваного, зазвичай пов'язана з буквальним значенням, що вступає в опозицію з асоціаціями, викликаними переносним фразеологічним значенням [241, с. 118]. Опозиційні пари – концепти ЧОЛОВІК, ЖІНКА – не залишаються поза увагою народної мудрості, зокрема вербалізовані такі з них:

«Чоловік – жінка»: *чистий як чоловік без жінки* (КСЗК, с. 72); *розумна жона як два мішки муки, а третій пиона* (КСЗК, с. 9).

«Мати – батько»: *стара мати потрібна в хаті як віник* (КСЗК, с. 19); *виграв як тато справу* (ССНП, с. 149).

«Баба – дід»: *поможє як бабі кадило* (КСЗК, с. 18); *пливе як дідова сокира* (КСЗК, с. 131).

«Невістка – зять»: *слухає як невістка свекрушину раду* (КСЗК, с. 45); *годить як зять теці* (КСЗК, с. 44).

«Свекруха – свекор»: *збирається як свекор пелюшки прать* (ССНП, с. 131); *добра єк свекруха* (КСЗК, с. 35).

«Господиня – господар»: *хазяйка (хазяїн) на всю губу* (УПП, с. 267) та ін.

Досить поширеними є ряд структурно-семантичних моделей, які ілюструють:

- відсутність потреби в чомусь: *потрібний як матросу спідниця* (КСЗК, с. 19); *треба як Горшко вище, а Моршко нижче* (КСЗК, с. 20); *потрібне як попові гармонь* (ССНП, с. 35);
- непривабливу зовнішність: *симпатна як жаба болотна; симпатична як свиня загранична* (КСЗК, с. 86); *гарна як Баба Йожка* (КСЗК, с. 82) та ін. Саме такі характеристики рівномірно стосуються як дівчат: *дівка як із собачого хвоста сито* (КСЗК, с. 83); *красива як вівця сива* (КСЗК, с. 84); *гарна як кікімора болотна* (КСЗК, с. 82), так і хлопців: *гарний як верблюд; красивий як в мого кума свиня* (КСЗК, с. 82); *хороший як Микитина свитка навиворіт* (КСЗК, с. 87). Порівняння з жінками – традиційно вкрай негативне для чоловіків: *хлоп як жаба, а дужий як баба* (КСЗК, с. 87);
- недостатню силу, міць окремих чоловіків: *сильний як Рембо у засушеному вигляді; крепкий як Панькові штани* (КСЗК, с. 108);
- некомпетентність, скромні розумові здібності: *розуміється як Мартин на балалайці* (КСЗК, с. 15); *розбирається як циган у вівцях* (ФСУМ, с. 757); *розуму як у лисого Тереня волосся на голові* (КСЗК, с. 16); *розумний як Соломонів патинок* (Ном., с. 293);
- недоброзичливе ставлення, грубість: *любить як пси діда у вузькій вулиці* (ССНП, с. 46); *любить як свекруха невістку* (КСЗК, с. 23); *добра ек мачуха; добра ек свекруха* (КСЗК, с. 35);
- нещирю відмову: *не хоче як дід сороківки; цурається як дід п'ятака* (ССНП, с. 47); *не хоче як дід калача, а дівка заміж* (ССНП, с. 46); *цурається як циган сала* (ССНП, с. 159);
- невідповідність загальноприйнятому еталону: *як з москаля козак* (ССНП, с. 72); *як з жида чумак* (ССНП, с. 55); *вуса як у свині брова* (КСЗК, с. 82);
- відсутність родинних стосунків: *родич як Іван козі дядько; рідний як Петро Василю двоюрідний Федір* (КСЗК, с. 92);

- недостатнє споживання їжі: *наївся як Іван раком (як Панько тіста)* (КСЗК, с. 123); *наївся як циган пісного* (ССНП, с. 159);
- поразку, невдалі заробітки: *виграв як дід на яйцях* (КСЗК, с. 112); *виграв як Дудяк на костелі* (Ном., с. 468): *Був колись, кажуть, пан Дудяк, що на всі гроші, які мав, вирішив поставити коцьол, щоб з нього мати зиск та ще й зажити власної слави, проте недобудована споруда згоріла; **Заробив як баба на голках*** (КСЗК, с. 114);
- невміння господарювати: *хазяїн як із розбитого горшка борщ* (КСЗК, с. 86); *майстер як з теляти стрижча (однорічне лоша)* (ССНП, с. 87);
- релігійні переконання: *набожний – як жид подорожній* (Ном., с. 45); *набожний як дідівський писок* (ССНП, с. 116); *побожний як святого Юра кінь* (ССНП, с. 168);
- відсутність коштів: *грошей як у цигана свиней* (ССНП, с. 42); *багатий як циган на блохи* (ССНП, с. 158);
- без смаку одягнену, неохайну людину: *гарно як Насті в постолах* (ССНП, с. 99); *чистий як жидівський портфель* (ССНП, с. 55);
- боягузтво: *сміливий як святий Петро* (ССНП, с. 115); *жахається як жид Христа* (ССНП, с. 55) та ін.

Антонімічні відношення можуть простежуватися всередині стійкої словосполуки, коли протиставляються несумісні явища: *борода як у владики, а сумління як у шибеника* (ССНП, с. 18) або відбувається руйнація всесвітнього закону про гармонію, коли все гарне зовні не є безперечно довершеним зсередини: *гарна як телиця, а розумна як ягниця; високий як лоза, а дурний як коза* (КСЗК, с. 10).

Отже, дослідження антонімічних відношень у системі ГМФН дає можливість пізнати багатовимірний щодо емотивно-аксіологічних характеристик та інтерпретацій народний погляд на фрагменти національної картини світу, сутність якого часто розкривається через вербалізацію протилежних якостей, оцінок, дій, характеристик.

3. 4. Варіантність у системі гендерно маркованих фразеологічних номінацій української мови

Ф. П. Медведєв справедливо відзначав, що фразеологічні варіанти широко вживаються в мові, збагачуючи її виразові засоби, зокрема її емотивно-оцінний фонд [136, с. 68]. Питання варіантності не нове в мовознавстві, воно досліджене на різних мовних рівнях й обґрунтоване в працях таких відомих дослідників фразеології української мови як Л. Г. Скрипник, Л. С. Паламарчук, Ф. П. Медведєв, Н. Д. Бабич, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко та ін. Проте, як зазначає Л. Г. Авксентьєв, питання про фразеологічні варіанти не знайшло у мовознавчій літературі одностайного визнання. Цей факт учений пояснює відсутністю чіткої межі між фразеологічними синонімами і варіантами [6, с. 85]. Відмічено, що з плином часу компоненти стійкої словосполуки зазнають певних змін на фонетичному, морфемному, словотворчому, лексико-семантичному та синтаксичному рівнях, зумовлюють різноманітність фразеологічних варіантів.

Л. Г. Скрипник під фразеологічними варіантами розуміє наявні в мовній системі, утвержені традицією різновиди ФО, які мають те саме значення (для образних – внутрішній образ), але різняться між собою одним чи кількома (іноді всіма) компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури. Авторка зазначає, що варіація лексем у складі фразеологізмів не є сумбурною, виділяючи лексичні та граматичні варіанти, дослідниця називає також комбіновані, що породжують лексико-граматичні та змішані [202, с. 122].

На таблицях 3.1. та 3.2. схематично відображено асоціативне поле ГМФН з поняттям «врода», оскільки явище варіантності допомагає досить повно вербалізувати зазначені гіпосеми концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології.

Фактичний матеріал переконує, що для жіночої статі більш характерним є урівноважений стиль життя, увага до зовнішнього вигляду, тоді як сильна стать перебуває в самому центрі соціального життя, його динамічних змінах. Такі протилежні тенденції є цілком природними, адже жінки віками виховують дітей, а чоловіки матеріально забезпечують їхнє буття, тому одні красиві в активній професійній діяльності, інші – у природному спілкуванні зі своїми нащадками.

Таблиця 3.1.

релігійні джерела <i>гарна як Бог приказав (КСЗК, с. 78)</i>				
елементи античності <i>гарна як богиня (КСЗК, с. 78)</i>				
Квіти	Дерева	Явища природи	Небесні світила	Пори року
Як				
<i>(квітка; рута); рожса у травні; півонія; мелька (мельочка); маківка в лузі; квітка в полі; квітка перша на весні (КСЗК, с. 78)</i>	<i>яблуня в цвіту (калина); найкрасніша калина (КСЗК, с. 78)</i>	<i>майова роса (КСЗК, с. 78)</i>	<i>зоря на небі; (зіронька); вмите сонечко (КСЗК, с. 78)</i>	<i>весна; весняночка (КСЗК, с. 78)</i>

Відомі постаті сучасності завдяки своїй популярності можуть визначатися як еталони людської краси певного відрізка часу: *гарний як Бельмондо; гарна як Руслана Писанка* (КСЗК, с. 82). Неабияке значення в духовному просторі українців посідає художня творчість, яку ілюструють, зокрема такі варіанти фразем: *гарна як картинка; гарна як пава мальована* (КСЗК, с. 78) та ін. Експресивний потенціал ГМФН набирає особливої ваги, коли йдеться про велике свято, наприклад: *гарна як писанка в свято* (КСЗК, с. 78); *гарний як хата перед Паскою* (КСЗК, с. 79).

Писанкарство в Україні було поширене в усіх без винятку регіонах. За допомогою бджолиного воску і писала на яйця наносилися вигадливі сюжети різноколірних відтінків. Процес вимагав безліч повторів. Цим мистецтвом могли оволодіти тільки особливо кмітливі, майстровиті дівчата й жінки [205, с. 33]. Інші – готували крашанки та мальованки, проте всі без винятку намагалися якомога краще прибрати власну оселю, докладаючи зусиль, творчості, що і засвідчує різноманіття згадуваних ГМФН.

Таблиця № 3. 2.

небесні світила					
<i>гарний як молодик (сонечко, місяць ясний)</i> (КСЗК, с. 79)					
релігійні елементи					
<i>гарний як ангел; як святий; як рай; як образок</i> (КСЗК, с. 79)					
процесуальні ознаки, матеріальні характеристики					
<i>як покупаний; як у барвінку купаний; як нова копійка</i> (КСЗК, с. 79); <i>як із води вимитий; як уляв його з воску</i> (КСЗК, с. 81)					
Дерева	Стихії	Птахи	Пори року	Явища природи	Смакові характеристики

Як					
без; бузок (КСЗК, с. 78)	вогонь; істра (КСЗК, с. 79)	лебідь; сокіл ясний (КСЗК, с. 79)	травень (КСЗК, с. 79)	райдуга (КСЗК, с. 79)	мед з маком (КСЗК, с. 79)

Формальні трансформації, на відміну від лексичного варіювання (*вискочити (вистрибнути) як (мов, ніби і т. ін.) Пилип з конопель*: зневажл. Недоречно, недоладно або невчасно зробити, сказати що-небудь чи виступити з чимсь (ФСУМ, с. 85); *«Копії і фотографії документів та портретів, що я надсилав, мені повернуто з припискою: «Не можуть бути використані». А чому? Що я – вискочив, як Пилип з конопель?»* (Л. Смілянський), не викликають сумнівів у фразеологів. Учені традиційно виділяють:

– морфологічні: *як свекор пелюшки (пелюшок) прати*: з неохотою; повільно, дуже довго (ФСУМ, с. 630); *Хома невірний (невірячий)*: той, кого важко переконати повірити у що-небудь; людина, яка сумнівається у всьому (ФСУМ, с. 752);

– словотвірні: *світити (посвітити) косою* – діувати, бути неодруженою (ФСУМ, с. 636); *сивіти (сидіти) посивіти (засидітися) в дівках (дівкою, в перестарках і т. ін.)*. Довго не виходити заміж або зовсім не бути заміжною (ФСУМ, с. 644); *дівчачий хвіст (хвостик)*, фам. хлопець, який полюбляє дівчат та їхнє товариство (ФСУМ, с. 743);

– фонетичні: *Юдине (Іудине) плем'я, зневажл., лайл. зрадник* (ФСУМ, с. 518); *Халіф (Каліф) на час*, ірон. людина, що захопила владу або наділена нею на короткий час (ФСУМ, с. 740);

– синтаксичні: *мотати на вус – мотаю собі на вуса* та ін. Деякі дослідники вказують на існування змішаного типу варіювання, що поєднує різні види варіативності [241, с. 112]. Порівняймо,

наприклад, морфолого-фонетичні: *бути вдома (удома) й замужем*: користуватися одночасно всіма вигодами (ФСУМ, с. 48);

Взаємозамінними компонентами фразеологізмів бувають власні назви людей, найчастіше – імена: *не вмер Данило (Гаврило) та болячка задавила; вискочив, як Пилип (Сень) з конопель; а ти Марку (Грицьку, Мишку) грай; от тобі Гандзю (Гапко) книш!*; *про тебе й Кулина (Марина) говорила* (УПП, с. 85) і под.

Давня, як уважають, польська приказка про невдале баришування шляхтича Заболоцького, відома також росіянам і білорусам, виступає на Україні в кількох варіантах: «Заробив (виграв) як Заболоцький (Заблотний, Яблонський, Жабротський, Бродський) на милі» Такої ж варіації імен зазнав близький за семантикою гендерно маркований народний вислів: *заробив як Хома (Андріян, Лейба) на качалках: одну продав, а десять на плечах баби побили* (УПП, с. 81). Нерідко трапляється явище доповнення загальновідомих фразеологізмів місцевими елементами: *кум королю, сват Терещенку*.

Деяким фразеологізмам притаманний паралелізм у вираженні означень: *муки Тантала – танталові муки; печать Каїна – каїнова печать* (СУМ, т. VI, с. 347).

У мовній системі співіснують розгорнені і скорочені, або елітовані, редуковані, різновиди ФО: «*[материне] молоко на губах [коло губів] не [обсохло] висохло* (ФСУМ, с. 105); «*Почала з того, що Залужний, мовляв, молодий, безвусий, а вже бюрократ, що в нього ще **молоко на губах не обсохло**, а він вигадує якусь свою «педагогіку» та «методику»* (П. Загребельний).

Серед актуальних питань теорії фразеології проблема стійкості і варіантності ФО є центральною [202, с. 148]. Варіантність ГМФН дозволяє простежити не лише різноманітний спектр виразових засобів і способів вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології, а й з'ясувати ментальні основи розглянутих стійких сполучень слів, народних порівнянь.

3.5. Гендерно марковані фразеологічні номінації у системі художнього тексту

Художня література завжди залишалася незаперечним фундатором національної самосвідомості. Сьогодні суспільна думка все частіше цікавиться національною історією, самобутністю етнографії, адже без цих складників неможливе існування ерудованої, всебічно обізнаної особистості. Самовираження митців слова здійснюється за допомогою урізноманітнення мовностилістичних засобів, що є показником розвитку всіх рівнів мови, її досконалості. Чільне місце в збагаченні експресивних засобів національної мови посідає фразеологія.

Значна кількість дослідників констатує своєрідність стилістичного та семантичного функціонування ГМФН із загальними та власними назвами в художніх творах української літератури. Теоретичне обґрунтування реалізації цього питання здійснили Л. Г. Авксентьєв, М. Т. Демський, І. В. Дубинський, Г. П. Їжакевич, В. С. Калашник, А. П. Коваль, В. М. Мокієнко, М. О. Рудяков, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченко та ін.

Стійкі словосполучення, що містять чоловічі або жіночі власні імена, функціонуючи в тексті, слугують засобом конкретизації, додаткової характеристики персонажів, кращому змалюванню ситуації, точнішому вираженню авторської позиції. О. І. Єфімов підкреслював, що фразеологізмам належить провідна роль у спектрі мовних засобів художньої виражальності, оскільки вони мають виразне експресивно-емоційне забарвлення, глибокі оцінні можливості [82, с. 280].

На сьогодні в мовознавстві недостатньо висвітлена суперечлива природа ГМФН як мовних знаків вторинної номінації та складників художніх текстів. Учені підкреслюють, що стійкі словосполучення і контекст перебувають у постійній взаємодії та взаємозалежності. «Єдність у змісті фразеологічних одиниць номінативних і емоційно-оцінних елементів дає можливість письменнику використовувати ФО для передачі як логічного змісту думки,

так і уявлення про щось, а через останнє – і для вираження емоційного ставлення до предмета думки», – зазначає М. М. Шанський [252, с. 75].

Кожен контекст зумовлює дієвість ФО як доміанти образного мовлення, що репрезентується переважанням провідної функції – експресивної, яка виявляється в посиленні впливу висловлюваного на емоції та почуття читачів. ФО забезпечують мовленнєву характеристику персонажів, виявляють їхню кмітливість, нерідко гумористичний погляд на життя.

На особливу увагу заслуговують різні індивідуально-авторські видозміни фразем у художньому тексті.

Індивідуально-авторське використання модифікованих ФО простежуємо в творчості багатьох письменників: І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Л. Глібова, І. Карпенка-Карого, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, І. Франка, Б. Грінченка, А. Головка, Остапа Вишні, О. Довженка, М. Стельмаха, Олеся Гончара, Є. Гуцала та ін.

Наукова література багата розвідками про різноманітні способи модифікацій стійких словосполук, які протиставлені цілісним узуальним формам ФО. Трансформації забезпечують відповідний стилістичний ефект, експресивізують контексти.

В. Д. Ужченко виділяє три основні різновиди стилістичного використання модифікації фразеологізмів. Це передусім прийоми, пов'язані зі зміною компонентного складу (розширення, скорочення і заміна компонента іншим словом) [239, с. 88]. До другої групи В. Д. Ужченко зараховує прийоми, пов'язані з контекстним обігруванням фразеологізму чи його компонентів. Третю групу репрезентують прийоми, пов'язані із загальним образом фразеологізму [239, с. 96].

Авторські ускладнення узуального фразеологізму посилюють його експресивність, увиразнюють стійку словосполуку. Увагу дослідників привертають, зокрема, короткі форми, які є відповідниками до повних.

Учені послідовно підкреслюють ситуативність усічених форм, адже вони виразно ілюструють динамічність живого мовлення, що є характерним для діалогів, наприклад:

«– Ціную твоє діло, але і в свою кашу наплювати не дам. Коли хочеш знати, тут льотчик теж мусить бути класу не тюхтійського. Тут у тебе ні штурмана, ні радиста, сам за всіх – і швець, і жнець» (Олесь Гончар).

Читачі легко простежують емоційний стан героїв, мають можливість краще зрозуміти й оцінити справжні життєві позиції обох учасників діалогу. Читач подумки додає: *і на дуду грець!* Так реалізувався авторський задум – активізувати свідомість читача, звернувши увагу на загальновідому незакінчену словосполуку.

Значущість аналізованих ФО підкреслюється ще й тим, що вони віддзеркалюють концептуально протилежні опозиції – чоловічу та жіночу.

Надзвичайно відповідальним для будь-якого письменника є момент особистісного усвідомлення сутності природи фразеологізму та модифікацій конкретних зворотів, адже саме від цього залежатиме сила впливу на почуття читача, майстерність письменника залишатися самим собою, на що, наприклад, вказує В. Дончик, характеризує творчість Є. Гуцала: «Мабуть, тільки Є. Гуцало в нашій літературі міг відтворити отой безмір приказок, прислів'їв, повір'їв, загадок, давніх і найновіших фразеологізмів і новотворів, настільки оригінально переплавлених, огранених, вживлених в авторську розповідь, що для цього йому, здавалося, треба було перелаштувати саму свою художню свідомість, саме художнє мислення – тобто знову ж таки бути цілковито новим, залишаючись самим собою» [78, с. 13].

Використання різноманітних прийомів модифікації ФО привертає до себе увагу, а наявність гендерного компонента загострює сприймання, забезпечує можливість зіставити культурно-національні еталони.

3.6. Відображення народнопоетичної стихії у фразеологізованих контекстах художніх творів

Фразеологізоване народне слово давно стало важливим чинником поетизації літературної мови. Адже, як підкреслює В. С. Калашник, «емоційність народнопоетичних сталих сполук, наявність у них узагальнено-переносного значення, художньої семантики зумовлює використання їх... як одного з найважливіших образно-зображальних засобів» [95, с. 121].

Зрештою, неважко переконатися, звернувшись до фразеологічного словника, як іноді два-три слова здатні заступати цілі речення, виступати характеристичними номінаціями певних ознак людей і явищ. Так, наприклад, про людину доброзичливу, відверту, серйозну кажуть «щира душа»; про людину, яка таїть у собі здійснення лихих, аморальних учинків, – «темна душа», про обездолену людину, яка не має ніяких перспектив у житті, – «пропаща душа» тощо.

Народнопоетична стихія, вербалізована в численних фразеологізованих сполуках, знаходить активний вияв у мові художньої літератури, зокрема в творчості українських письменників.

Проза М. Стельмаха, що є загальноновизнаним досягненням української літератури, значною мірою віддзеркалює все багатство лексичного складу української народної мови, зокрема її фразеологічної стихії.

Уживання ГМФН у романах М. Стельмаха має свої функціональні особливості. Так, уже сама назва твору «Хліб і сіль» є народним фразеологізмом, що означає найважливіше, найсвятіше в житті людини.

У романі «Велика рідня» досить влучно вжито фразеологізм народнорозмовного походження «*Бісів Юхим з води вийде сухим*». Народне прислів'я передає захоплення кмітливістю героя. Фразеологізм забезпечує дотепну, промовисту народну характеристику персонажа [35, с. 370].

Негативно український народ ставиться до слабкодухих, фіксуючи таке явище своєрідно побудованою стійкою словосполученням із власним ім'ям

«таке-сяке Тодося», що має, звичайно, зневажливе забарвлення, розкриває негативні риси вдачі, поведінки людини, убогість душі тощо. Такий ефект досягається за допомогою прийому граматичної невідповідності: до чоловічого імені Тодось, що є зменшувально-пестливим варіантом імені «Федосій», додається займенник середнього роду «таке-сяке», що сам по собі несе семантичне навантаження чогось неважливого, недоречного, неякісного, зробленого нашвидкуруч. Стійка словосполука *«таке-сяке Тодося»* має свої синоніми в українській фразеології, наприклад, прислів'я *«сякий-такий Пантелій, а на душі й веселій»*, що має значення: хоча й не дуже достойний чоловік, але все одно краще з ним бути, ніж бути самотньою.

Проте в романі М. Стельмаха «Хліб і сіль» фразема «не якесь там таке-сяке Тодося» виконує важливу функцію створення відповідного заперечення негативної оцінки задля утвердження позитивної характеристики образу-корелята, порівняймо: *«Навдивовижу всьому селу, другого дня на добрих конях приїжджає агітатор, і не якесь там таке-сяке Тодося, а справжній вчений чоловік, що живе в Петербурзі і пише книжки про землю»* (35, с. 371).

Давні часи позначають просторічні народні фразеологізми на зразок: *«за царя Горошка, коли людей було трошки»*, *«за царя Опенька, як земля була тоненька»*.

ФО такого зразка вживає М. Стельмах: *«Все-таки в найглибших потайниках душі старого [діда Дуная] за останні дні нема, нема та й проскочить іскорка надії: схаменуться пани перед мужицькими вже перетлілими паперами, як, на диво і щастя, збереглися з часів Палія»* (35, с. 386). Образ Семена Палія, що підняв 1700 року народно-козацьке повстання проти польської шляхти за звільнення українських земель від польського панування, зберігався в народній пам'яті упродовж довгих століть і став уособленням часів, коли земля України в черговий раз була звільнена від шляхти, і селяни, й козаки дістали змогу розпоряджатися ґрунтами. Фразеологізм *«часи Палія»* асоціюється в діда Дуная, персонажа

роману, з часами вольниці, незалежності, старий пам'ятає, якою ціною були виборені дорогоцінні документи, що свідчать про право селян володіти землею.

Імена псевдоцарів трапляються у творчості Є. Гуцала. Вони вжиті як ілюстрації давності подій або факту неможливості існування певних речей: *«Але ж у Ганки й льоду на Водохреща не вициганиш... Хіба що за царя Тимка, як стане земля тонка»* (8, т. 3, с. 162); *«Ну, водились вила-згрілі в тебе за царя Тимка, як була земля тонка»* (8, т. 4, с. 566).

Загалом у творчості Є. Гуцала, а особливо в романі-трилогії «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет», виразно представлена народнопоетична стихія фразеологічного багатства української мови, де часто в гротесковій формі автор порушує соціальні, етичні проблеми сучасного життя.

Сконденсований досвід різноманітних спостережень влучно передають використані Є. Гуцалом народні ФО, наприклад: скромні або достатні розумові здібності персонажів, розчарування або захват інтелектуальним потенціалом: *«– Чи ти в мене маленький? Чи в тебе стільки розуму, як у лисого Тереня волосся на голові?»* (8, т. 1, с. 104); *«– Гарний гусак пером, а наш Хома умом! – похвалив голова колгоспу»* (8, т. 4, с. 548). У романі «Парад планет» довгі та хитрі Мартошині залицяння мимоволі переходять у її підсвідомість та сни: *«Довго Хима юлила, поки хлопця обдурила... На весілі погуляєм»* (8, т. 4, с. 490). Намагаючись якнайкраще вдягти свого позиченого Хому, у романі «Позичений чоловік» Одарка турбується, щоб її зусилля інші не розцінили як дивакуваті чи недоречні, адже вискочити гірше, ніж загальновідомий Пилип з конопель, може лише Кузьма з маку: *«– Отож! І я не хочу, щоб ти перед людей вискакував, як Кузьма з маку»* (8, т. 3, с. 200). Порівняймо з романом «Парад планет», де Мафусаїл прирівнюється оточуючими до відомого в народі невинного вискочки Ярьоми: *«– Ярьома, Ярьома, посидь лучче дома, – додала й свій глечик на капусту доярка Христя Борозенна»* (8, т. 4, с. 587).

Надмірні комунікативні вияви Мартохи та Одарки природні: *«Правду кажуть, що Леська та Хвеська хоч якого дзвона перегудуть, а Мартоха та Одарка можуть перебамкати всі дзвони Київської Лаври»* (8, т. 3, с. 188). Проте їхнє мовчання могло спровокувати лише досить вагомі причини, як-от вроджене бажання жінки мати красиві та оригінальні речі, наприклад, хустку: *«А як відомо, великої треба хусти, щоб зав'язати Матросі усти! Чому ж вона держала язик за зубами, наче їй нічого не кортіло, чому ж раптом губа її стала заперта, наче почеплено залізний замок пудів на два?»* (8, т. 4, с. 88). Недостатні господарські навички жінок чи невміння чоловіків заробляти піддаються жорстокому народному осуду: *«Воно й правда, що з Варочки хазяйка – як із кізяка батіг»* (8, т. 3, с. 62); *«Не варто, либонь, і справді бути отим Хомою, що мріяв заробити на качалках: одну продав, а дев'ять на плечах баби побили! – А ще кажуть: заробив, як Хома на вовні!»* (8, т. 3, с. 303). Жартівливі характеристики учасників весільного обряду, а згодом і стосунки між чоловіком і жінкою розкриває іноді недосконале народне правосуддя: *«– Авжеж, воно б добре, та нікуди не годиться. Як у нас вийшло? Вийшло так: іде гнида за Демида, світилкою жаба, сваха черепаха!»* (8, т. 3, с. 210); *«– Бутум-бас, бутум-бас, а хто буде свині пас... Біла Хима Євдокима, пішла позивати: присудили Євдокиму ще Хими прохати!»* (8, т. 4, с. 521).

Стійкість людських характерів, непідвладність їхніх змін за будь-яких зовнішніх обставин, добре передає Є. Гуцало за допомогою таких фразеологізованих висловів, як-от: *«Мастили Хому смолою, а Хома все зоставався Хомою»* (8, т. 4, с. 160); *«– Знати звіра по тропі, а Хому по ході! – чулося захоплене від криниці»* (8, т. 4, с. 561).

Отже, відображення народнопоетичної стихії у фразеологізованих контекстах художніх творів є важливим чинником творення образних характеристик героїв, динамізації різних смислових, композиційних планів оповіді, що спостерігаємо, зокрема, на прикладі аналізованих текстів М. Стельмаха та Є. Гуцала.

3.7. Гендерно марковані фразеологічні номінації з компонентом-антропонімом у художньому дискурсі

Майстерність індивідуально-авторського стилю письменника значною мірою виявляється в процесі використання фразеологізмів із власними назвами.

Перебуваючи у складі стійкої словосполуки, оніми здатні виконувати різноманітні стилістичні функції, зокрема:

- 1) передавати колоритний образ окремо взятої епохи;
- 2) вказувати на спектр вияву характерів;
- 3) створювати атмосферу незвичності, загадковості;
- 4) визначати взаємостосунки героя з іншими персонажами;
- 5) називати соціальні статуси;
- 6) виступати підґрунтям цілісності художнього тексту;
- 7) диктувати подальший фабульний рух та ін.

Слід також зауважити, що вживання в художньому тексті ФО з оцінним компонентом безпосередньо залежить від сформованого авторського замислу, певного жанру та образної системи твору.

Функціонування в текстах ФО із власними іменами, характерними для певних етапів історичного розвитку, дозволяють краще відтворити конкретну епоху, оживити образи за допомогою промовистих паралелізмів, пов'язаних з певним періодом життя суспільства.

Так, у романі Олеся Гончара «Собор» Микола Баглай постає непересічною особистістю, його вчинки оцінюються як подвижницькі, завдяки сміливо проведеній паралелі з античним мислителем, першим афінським філософом Сократом. Підсилює цю думку і вислів – *«сократівська голова»*, який передає високі моральні якості вже іншого персонажа – Олекси: *Олекса-механік саме проходить мимо них, сумно похиливши свою сократівську голову...* (6, т. 7, с. 61).

Змальовуючи образ прихильника козацької історії, М. Стельмах використовує ФО «езопівська мова»: *«У світлиці, морщачи надбрів'я, Тадей Станіславович запалює свічі і схиляється над своїм щоденником. Здається, вчорашній запис треба більше прикрити езопівською мовою, хоча б для того, щоб у снах менше ввижалися постаті в синіх мундирах»* [35, с. 14]. Ключовим словом фразеологізму «езопівська мова» є ім'я відомого античного байкаря Езопа, що був рабом, але мав гнучкий розум і безперечний літературний талант такої сили, що став творцем великої кількості байкарських «мандрівних сюжетів». Езопа вважають батьком байки як жанру, а тому вираз «езопівська мова», утворений шляхом поєднання іменника «мова» та присвійного прикметника «езопівська», має значення: алегоричним способом висловлювати думки.

Використаний автором фразеологізм може викликати асоціації, пов'язані з інтелектуальним та моральним багатством персонажа, його пріоритетами.

Олесь Гончар звертається до образу Прометей, звеличуючи працю металургів, які силою свого духу досягають того, чого не вдалося Прометейю античності: *«...То ж Титан. Розірвав кайдани, що ними був прикутий до скелі, і топче орла, який його терзав... Титан Праці розкутий, Прометей труда..»* (6, т. 7, с. 52). Створюючи нові ФО (*Титан праці розкутий, Прометей труда*), письменник таким чином означає статус своїх героїв у суспільстві: не просто Прометей, а Прометей труда, *Титан праці розкутий*, такий, що творить подвиг щодня на робочому місці.

Органічно близьким до згадуваних виразів із роману Олесь Гончара «Собор» – *Титан праці розкутий, Прометей труда, батько Прометей* – є й ім'я *Бога-Отця Саваофа* в цьому ж творі. Із цим небуденним образом порівнює письменник одного з найвеличніших персонажів роману – Ізота Лободу, людину, душевну цілісність і цінність якої порівнюють із монолітом без жодної тріщинки, без найменшого недоліку: *Простоволосий, сивий, як Саваоф, сидить старий металург біля воріт свого раю. Саваоф у виляляй*

робі заводській (6, т. 7, с. 217). Інші контексти передають величність образу старого металурга, його фізичну міць, велич статури, красу. Поряд з урочистістю оповіді простежується щемливий відтінок печалі, душевні муки старого, який так і не дочекався біля воріт свого раю блудного сина.

М. Стельмах наголошує на непримиренності позиції героя роману «Хліб і сіль» Романа Волошина, уживаючи фразеологізм із біблійної тематики *«і святого Миколая проти господарів настренчить»*. Ім'я найулюбленішого селянського святого Миколая-чудотворця вживається на позначення рис спокійної людини, дуже врівноваженої, навіть трохи полохливої вдачі, є синонімом до поняття «святоша». Отже, цей вислів використано для увиразнення такої риси характеру Романа Волошина, як дар переконання. Словосполука розкриває силу впливу персонажа на інших, його моральну позицію, значущість особистості.

У художніх текстах відбувається накладання особливостей поведінки реальних персонажів у зв'язку з відомими характеристиками: *«– Хома ти невірний! – скрикнула Мартоха. – Та що про мене в Яблунівці плескатимуть?»* (8, т. 3, с. 173). *«Знаю, як укоськати боягуза, котрий усякого куца боїться і перед кожним труситься, мов Кайн»* (8, т. 3, с. 181).

Про незаперечну красу та силу античних богів ідеться в різних контекстах Гуцалових творів: *«Натхненний і урочистий, невпізнанно помолоділий, наче юний бог Гермес, робот Леонардо Явтухович Датунашвілі тримав у руках щит велетенської черепахи, до якої прикріплено три вербові гілки, а до гілок – солодкозвучні струни»* (8, т. 4, с. 599); *«Не вдаватимусь до специфіки всього спектру цих спостережень і суджень, до їхньої об'єктивності, на жаль: Сізіфова це праця, камінь скочувався й скочується»* (8, т. 5, с. 400);

Символом жіночої краси в античній і загалом світовій традиції є образ Олени Прекрасної, до якого, зокрема, звертається Олесь Гончар: *«...Колись за жєницину точилися війни. То було достойно. А зараз – за що воюють! Буває – за речі, варті презирства... Мені до душі звичай еллінів. Оце*

вона, мамо, **моя Єлена Прекрасна!** Оце та, що зробила вашого сина щасливим... Ніхто інший не міг би дати йому вищої радості, ніж вона. Ніхто, ніяка – з усіх жінок на землі!..» (6, т. 7, с. 198). Вислів «моя Єлена Прекрасна» означає, на відміну від виразу «Єлена Прекрасна», не просто «надзвичайно красива та кохана жінка», а та єдина, що створена для нього самою долею, «жінка, з якою він може досягнути успіхів і бути щасливим».

Зовсім по-іншому ставиться до жінок Ромця Орляченко. Коли два студенти вступають у дискусію про те, як потрібно ставитися до дівчини, жінки, Ромця насмішкувато кидає: «Я забув, що для тебе **наші Марусі** – то **краща половина людства. Мадонни, недоторканки...**» (6, т. 7, с. 71). Вислів «наші Марусі» вжито в значенні збірного іменника – «жіноцтво», який має дещо зневажливе, іронічне забарвлення, на відміну від виразу «моя Єлена Прекрасна». Авторські словосполучення антонімізуються контекстом, передають протилежні погляди юнаків.

У романі Олеся Гончара згадується ще одна представниця античності – Сивілла. У грецькій міфології це така собі старенька бабуся-пророк, яка віщувала людям лихо як Божу кару за гріхи. Цей образ використовує митець, змальовуючи сцену зустрічі Володьки Лободи зі своїм батьком, свідками якої стали всі жителі профілакторію для ветеранів: «*Особливо пекла поглядом одна якась Сивілла розкудлана, схожа на відьму*» (6, т.7, с. 125).

Поряд з іменами античних та біблійних персонажів, які використовує Олесь Гончар у складі нових ГМФН, у романі «Собор» ужито також ім'я славного українського вченого, археолога, етнографа, дослідника історії козацтва Дмитра Яворницького. Ім'я видатного вченого стає в романі символом народної совісті, будівничого, патріота, для якого скарби народної пам'яті, героїчної минувшини дорожчі за всі багатства світу: «*Не густо в житті зустрінеш таких Яворницьких! Воскрешає славу минулих віків, задля неї живе, всьому світу поклав розповісти про лицарів козацької республіки. Томи про ту козащину понаписував, всі перекази про запорозьких чаклунів-характерників позбирав і сам став як характерник. Нічого, кажуть, не*

боїться, ні бога, ні сатани, ні самої смерті. І самою поставою, кремезністю, вусами – **живий запорожець!**» (6, т. 7, с. 177). Поряд Олесь Гончар використовує ще одне ім'я відомої постаті античності – Герострата: *«Іч, найшовся який Герострат із хутора Голопутиного... Йому хоч і спалити собор... А ти його будував?»* (6, т. 7, с. 179). Герострат – мешканець Ефеса, який спалив храм Артеміди у своєму рідному місті в 356 р. до н. е. для того, щоб, як він зізнався під час катування, його ім'я пам'ятали нащадки. Цей промовистий вираз влучно характеризує персонажа, який хотів запалити козацький собор як свічку свободи степам. Отже, два новостворені вирази *«такі Яворницькі»* та *«Герострат із хутора Голопутиного»* в контексті роману репрезентують антитезу, підсилюють емотивно-оцінні значеннєві плани фразеологізмів-антонімів. Вираз *«такі Яворницькі»* характеризує будівників, подвижників, що працюють на благо українського народу, його майбутнього, а *«Герострат із хутора Голопутиного»* передає негативну семантику, втілену в образі руйнівника прекрасного, нищителя мистецтва з метою увічнення власного імені. Знижений оцінний план забезпечує просторічно-зневажливий вираз *«із хутора Голопутиного»*. Автор переконує: так і увічнюється кожен по-своєму, відповідно до справжньої величі духу і моральної наповненості. Один – відданістю народові, а інший – руйнуванням того, що створив його народ.

Важливу фразеотворчу роль у «Соборі» Олесь Гончар виконує відонімний прикметник «потьомкінський». Вірунька в розмові зі своїм «активним» кумом саркастично запитує, хвилюючись за долю собору: *«Коли ти, Володько, оте своє потьомкінське риштовання обновиш? – кивнула на собор»* (6, т. 7, с. 61). Прикметник «потьомкінський» є складником ФО, що має значення «окозамилювання», «введення в оману», коли стан справ бутафорськими засобами намагаються подати набагато кращим, ніж це є насправді. Цю ФО можна кваліфікувати як трансформацію (модифікацію) вислову «потьомкінські села», пов'язаного з прізвищем князя Г. О. Потьомкіна та діями спритного царедворця, спрямованими на

реалізацію свого бажання – показати Катерині II під час її першої подорожі до Криму в 1787 році «процвітання» нових земель, нещодавно приєднаних до Росії [17, с. 380-381]. Словосполука «*потьомкінське риштування*» розкриває справжнє ставлення Лободи до собору, кар'єризм «зачіплянського генія», для якого священна пам'ятка козацького зодчества є лише сходинкою на службовій драбині.

Таким чином, стійкі словосполуки, основою яких є власні імена, відіграють важливу роль у створенні відповідного характеристичного континууму художнього твору, нерідко набувають нового звучання, нових відтінків під впливом контексту, що допомагає краще розкрити змістову та ідейну палітру конкретного тексту, надати йому піднесеності, урочистості або забезпечити іронічний план оповіді.

Висновки до третього розділу

Суспільна позиція чоловіків та жінок, особливості їхніх стосунків зі світом, своєрідність виконуваних ролей стають базою для формування ГМФН, що відбивають не лише особливості фрагментів реального життя, а й національну мовну картину світу – вербалізовані колективні знання етносу про певні норми, аксіологічні стереотипи, вірування, обряди і традиції.

Ідеографічна система ГМФН, синонімічні, антонімічні, варіантні відношення в ній репрезентують синтез етнокультурної специфіки і універсальних, загальнолюдських стереотипів.

Найвищою ланкою в ідеографічній організації фразеологізмів є фразеосемантичні поля, які об'єднують численні фразеосемантичні групи. Як показують спостереження над досліджуваним матеріалом, одним із таких найбільш функціонально активних є фразеосемантичне поле «людина» з такими структурно-смісловими компонентами, як «родинні зв'язки», «вік», «зовнішні ознаки», «внутрішні риси», «розумові здібності», «соціальний статус», «побутова сфера», «взаємостосунки», «життя», «смерть».

Поєднуючись у синонімічні ряди та антонімічні пари, досліджувані словосполуки демонструють різнопланові характеристики чоловіків та жінок, розкривають особливості їхнього зовнішнього вигляду, поведінки, рис характеру тощо. Відбувається розширення концептосфери ЧОЛОВІК, ЖІНКА через залучення метафоризованих одиниць, зокрема: елементів сакральної сфери, міфологічних лексем, номенів рослинного і тваринного світів, назв на позначення особливостей явищ природи.

Гендерно марковані фразеологічні сполуки в художніх контекстах зазнають модифікацій, їм властива варіативність як на семантичному (значеннєвому), так і структурному рівнях – фонетичному, морфемному, словотвірному, синтаксичному.

Своєрідністю семантико-стилістичного функціонування позначені ГМФН у тих художніх текстах, які формують емотивно-оцінні плани оповіді і забезпечують вербалізацію певних життєвих ситуацій, станів, дій, характеристик персонажів тощо. Саме в художніх просторах нерідко відбуваються індивідуально-авторські модифікації тих чи інших ФО. Як показують спостереження над мовотворчістю М. Стельмаха, Олеся Гончара, Є. Гуцала та інших українських письменників, у контекстах з ФО надзвичайно виразно виявляється народнопоетична стихія оповіді, що є важливою ланкою образно-композиційного творення тексту, характеристичних описів персонажів, довілля. Неабиякою активністю та стилістичним потенціалом у художніх текстах позначені ГМФН з онімним компонентом.

Аналіз гендерних концептів ФО, здійснений на основі художніх текстів, дозволяє простежити способи вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА, з'ясувати підґрунтя складників українських фразеологізмів, їхню основу (сакральні джерела, античні, загальнонародні феномени).

У мовотворчості того чи іншого письменника фразеологізми-новотвори можна кваліфікувати як загальноконтекстуальні синоніми, наприклад, у «Соборі» Олеся Гончара такими словосполуками є *«Батько*

Прометей», «*такі Яворницькі*», «*Титан праці розкутий*», «*Прометей труда*», «*Саваоф у виляній роби заводській*». У романі вони набувають значення «творці», «будівничі», «подвижники», репрезентують творчість письменника як явище самобутнє, глибоко індивідуальне.

ГМФН, що містять власні імена, наприклад, античні, у художніх текстах нерідко зазнають модифікації, по-іншому осмислюють реалії минулих епох, проєктують їх на український культурологічний ґрунт. Так, Прометей у згаданому романі Олеся Гончара постає як *батько*, людина надзвичайно працелюбна, віддана своєму покликанню. Олена Прекрасна – українська дівчина, що має рідкісну і неповторну зовнішність та внутрішню красу. Інтелектуальний потенціал українців прирівнюється до сократівського.

Функціонування в художньому тексті ФО з онімним (відонімним) компонентом репрезентує майстерність авторів у komponуванні образів, характеристик персонажів, що входять до складу ГМФН, виступаючи засобами або позитивних характеристик персонажів (*Прометей труда, моя Олена Прекрасна* та ін.), або забезпечуючи формування негативних оцінок (*Герострат із хутора Голупиного, потьомкінське риштування* та ін.).

Національно-культурні традиції українців знайшли своє відображення у творчості багатьох авторів значною мірою завдяки стереотипізації жіночої-чоловічої соціальної та мовленнєвої поведінки. Використовуючи аналізовані стійкі словосполуки, письменники забезпечують емоційність динамічних переживань художніх персонажів, увиразнюють їхні емотивно-оцінні та образні характеристики.

Негативні емотивно-аксіологічні висновки в художніх текстах можуть бути виражені за допомогою ГМФН зі складниками, що вербалізують позитивний аксіологічний план (*потрібний, рівний, прямий, швидкий, гарний* та ін.), проте другий компонент ФО виявляє логічну несумісність з першим, забезпечуючи негативні характеристики персонажів. ГМФН такого типу

можна кваліфікувати як енантіосемічні словосполуки з ознаками фразеологізованої імпліцитності.

ВИСНОВКИ

Актуальність проблем антропологічної лінгвістики зумовлює необхідність зосередження уваги на концептуально протилежних картинах світу, в основу яких покладено поняття «гендер». Мовознавчі студії демонструють цікаві процеси формування гендерно маркованих фразеологічних значень, дають змогу простежити динамічні процеси в системі ГМФН, що є особливою проекцією своєрідних соціокультурних, етнічних взаємозв'язків.

Концепт *стать*, що репрезентує багатовимірне, різноаспектне відображення фрагментів матеріальної і духовної дійсності, займає центральне місце в гендерній мовній картині світу. Апелятиви на позначення родинних стосунків (*батько, мати, син, дочка, баба, дід*) виявляють найбільші фразотворчі потенції, вони переважають у лексичному складі фразеологічних структур, порівняно часто демонструють систему своїх словотвірних демінутивних-меліоративних варіантів.

Сучасна лінгвістика прагне внести елементи духовності до наукових досліджень, усе частіше звертаючись до антропоцентризму, що стає її основоположним парадигмальним вектором. Мовна картина світу відображає загальнолюдський універсум, спроектований на специфіку національного мовного явища, антропоцентрична зорієнтованість якого є вагомим складником лінгвістичних концепцій, вихідною точкою для будь-якого дослідження.

Гендерна мовна картина світу – це багатовимірне, різноаспектне відображення фрагментів дійсності. Центральне місце в ній, безперечно, належить людині, яка протягом усього свого життя несе в собі та передає нащадкам норми і традиції певного соціуму.

Гендерно марковані фразеологічні номінації фіксують оцінні та емоційні висновки мовців щодо обох статей. Фразеологічними номінаціями «ЧОЛОВІК» – «ЖІНКА» можуть бути зрідка прямі найменування (ФО на

зразок *жіноча половина, жіночий рід, чоловічий рід*), а переважно образно-символічні: 1) перифрази: *Євине плем'я* (жінка); 2) компаративні фразеологічні звороти: *дівчина як калина (як рожа, як ягідка)*; 3) ФО, побудовані на метафоричній (*безпросвітній туман, параграф безсловесний* (бюрократ), метонімічній (*світла голова, капустана голова*) основах; 4) оксиморонні (*живий трун*) та енантіосемічні (*правий як кочерга (як вуж у калачику); швидкий як віл у плузі*) сполуки; 5) лайливі та каламбурні звороти (*враг його матір знає, про мене й Семене*).

Суспільна позиція чоловіків та жінок, особливості їхніх стосунків зі світом, своєрідність виконуваних ролей стають базою для формування ГМФН, що відбивають не лише особливості фрагментів реального життя, а й національну мовну картину світу – вербалізовані колективні знання етносу про певні норми, аксіологічні стереотипи, вірування, обряди і традиції.

Фразеологічний склад мови фіксує народний досвід, особливості національних образів, що формуються та експлікуються за допомогою стійких словосполук. ФО з гендерним компонентом відтворюють найрізноманітніші явища в житті українців, їхні чесноти і вади. Завдяки виразній емотивності, оцінності, різноманітній тематиці й функціональній активності гендерно марковані ФО охоплюють майже всі сфери життєдіяльності людини.

Статус чоловіка та жінки в суспільстві, особливості їхніх стосунків, своєрідність виконуваних ролей, спроектованих крізь призму соціального середовища, народних звичаїв і традицій у «сферу» народної мудрості, надзвичайно виразно простежується через систему фразеологічних номінацій із компонентами, що вказують на стать.

Вербалізація аналізованих концептів має національну специфіку, що зумовлена особливостями колективної етнічної свідомості носіїв мови, спроектованої на об'єктивацію статей через призму соціально-аксіологічних, емотивно-оцінних, морально-етичних вимірів. До сфери вербалізації статі в українській фразеології залучені лексеми майже з усіх ідеографічних полів,

що репрезентують фрагменти реальної дійсності, виявляють колективну свідомість етносу, загальнокультурні, соціально-групові еталони та стереотипи.

Дослідження ГМФН на широкому фактичному матеріалі дозволило окреслити універсальні та етнокультурні складники концептосфери ЧОЛОВІК, ЖІНКА, виявити семантико-структурні та функціональні особливості ФО, що виконують важливу роль у вербалізації й осмисленні цієї концептосфери. Концепти ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології функціонують як трикомпонентні структури, що поєднують елементи лексико-семантичного, соціолінгвального й лінгвопоетичного рівнів.

Вербалізатори концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА інтегрують універсальні та етнокультурні складники. До перших належать біологічні особливості, а до других – суспільні і специфічні, індивідуальні висновки, погляди на стать, сформовані епохою та етнокультурною спільнотою. Аналіз виявив існування якісних та кількісних відмінностей у вербальних характеристиках осіб чоловічої та жіночої статі в українській фразеології. Слова-компоненти *батько, мати, син, дочка, баба* виявляють найбільші фразотворчі потенції, вони переважають у лексичному складі фразеологічних компонентів, порівняно часто демонструють систему своїх словотвірних демінутивно-меліоративних варіантів, що можна пояснити специфікою національного менталітету.

Опис концептуальної опозиції «маскулінність» – «фемінність» передбачає використання мовних знаків, репрезентованих вербалізаторами, що вказують на вік та родинні зв'язки, на соціальні статуси та ролі чоловіків і жінок, ГМФН, що являють собою флоро- та зооморфні метафори і стійкі порівняння. Вербалізація гендерної концептосфери у фразеології здійснюється шляхом поповнення номінативного та образного інвентаря передусім лексичними одиницями, внаслідок чого виникає необхідність вивчення взаємозв'язку теорії фразеологічної номінації та гендерної концептуалізації.

Вербалізація концептуальної опозиції «маскуліність» – «фемінінність» передбачає використання мовних знаків трьох рівнів: лексико-семантичного (вербалізатори, що вказують на вік та родинні стосунки), соціолінгвального (вербалізатори, що вказують на соціальні статуси та ролі чоловіків і жінок), лінгвопоетичного (вербалізатори – флоро- та зооморфні метафори і порівняння). Вербалізація гендерної концептосфери у фразеології здійснюється шляхом поповнення номінативного та образного інвентаря передусім лексичними одиницями, внаслідок чого виникає необхідність вивчення взаємозв'язку теорії фразеологічної номінації та гендерної концептуалізації. Важливо було встановити, з якими іншими концептуальними сферами асоціативно зближується аналізований концепт, наприклад: ЖІНКА – ПРИРОДА, ЖІНКА – ТВАРИНА тощо та які риси, властивості, ознаки концепту лежать в основі фразеологічного найменування.

Виявлення ядерних та периферійних вербалізаторів концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА дозволяє зробити певні висновки щодо українських стереотипів, емотивних оцінок протилежних статей, народних поглядів на їхні ролі в сім'ї та суспільстві. Інтерес викликають периферійні вербалізатори, які не є характерними для сучасного дискурсу і містять конотативні значеннєві плани, актуальні для минулих епох. Вони зафіксовані в колективній свідомості як виразні репрезентанти аналізованих концептів (залежна роль жінки в шлюбі; професії, якими володіли тільки чоловіки або тільки жінки; материнство як найважливіша роль жінки тощо).

Гендерно марковані фразеологічні номінації зазнають постійного позалінгвального впливу, що позначається на складі та структурі ФО (народження нових чи відхід на периферію окремих стійких виразів, втрата окремих їхніх компонентів), на звуженні чи розширенні значеннєвих планів, на функціональних можливостях, частотності вживання, стилістичному потенціалові тощо.

Основою для розвитку фразеологічних значень зазвичай виступають такі гендерно марковані лексичні одиниці, що забезпечують формування

експліцитних чи імпліцитних емотивно-оцінних значеннєвих планів ГМФН: 1) один із членів опозиційної пари концептів «ЧОЛОВІК», «ЖІНКА»; 2) складники зіставно-порівняльних конструкцій, що містять опосередковану вказівку на стать; 3) лексичні компоненти на позначення фольклорних чи казкових героїв; 4) метафоризовані лексичні одиниці.

Дослідження семантики фразеологізмів із загальними і власними назвами свідчить про те, що в таких стійких словосполучах надзвичайно актуалізованою стає емотивно-аксіологічна, експресивна функція вербалізаторів концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА, що виконують важливу роль у творенні образних значеннєвих планів ГМФН. Аналізовані концепти належать до власне етнічних культурних концептів, тому серед їхніх вербалізаторів виокремлюються специфічні образи-характеристики, образи-оцінки, що сприймаються як засоби лінгвопоетичного втілення національних концептів в українській мовній картині світу. У складі фразеологізмів гендерно марковані загальні і власні назви-компоненти суттєво послаблюють свої номінативно-видільні функції, актуалізуючи емотивно-оцінні значеннєві плани.

Позитивнооцінні вербалізатори концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА відбивають притаманне українському етносу схвальне ставлення до наявності у чоловіка чи жінки типових чоловічих чи жіночих рис. Ядром вербалізаторів концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА є ФО, що вказують на родинні зв'язки, вік, зовнішні ознаки, внутрішні риси характеру, розумові здібності, а до периферії – на соціальний статус, взаємостосунки, почуттєві сфери.

ФО із загальними і власними назвами людини являють собою давній і різноманітний у конотативному аспекті клас фразеологічного фонду української мови. Такі гендерні компоненти увиразнюють і збагачують значення ФО, надають їм експресивного забарвлення, виразного аксіологічного спрямування. Репрезентантами концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА у фразеологічних номінаціях зрідка виступають прямі найменування статей, а переважно образно-символічні (перифрази, компаративні стійкі звороти,

фразеологічні номінації, побудовані на метафоричній чи метонімічній основі, оксиморонні та енантіосемічні структури, каламбурні та лайливі вислови.

Фразеосемантичні групи фразеологізмів перебувають у тісному зв'язку зі всіма фрагментами національної картини світу, спектром матеріального й духовного життя етносу, з особливостями його менталітету, системою загальнолюдських цінностей. Значеннєвий план однієї ГМФН може містити компоненти, запозичені з різних концептосфер: *свічки можна сукаати* (конфесійна і професійна сфери) – про покірну людину. Семантика таких ФО не містить експліцитного вияву статі, безпосередньої вказівки на суб'єкт (на маскуліно- чи феміносферу), проте образ суб'єкта усвідомлюється автоматично. У його основі – народні асоціації. Деякі ГМФН мають здатність узагальнювати певні риси, характеристики осіб, уживатися стосовно обох статей (*жовтодзьобе горобеня, стріляний горобець, битий жук* тощо).

Аналіз ГМФН на рівні синонімії, антонімії виявив взаємодію антропосфери із зоо-, флоро-, речо-, міфосферою, які дозволяють з'ясувати фонову інформацію в межах ФО.

Фразеосемантичні поля, що є найвищою ланкою в ідеографічній організації ГМФН, об'єднують у своєму складі численні фразеосемантичні групи. Як свідчить досліджуваний матеріал, одним із таких найбільш функціонально активних є фразеосемантичне поле «людина» зі структурно-смысловими компонентами «родинні зв'язки», «вік», «зовнішні ознаки», «внутрішні риси», «розумові здібності», «соціальний статус», «побутова сфера», «взаємостосунки», «життя», «смерть».

Трансформовані ГМФН активно функціонують у різних жанрах літератури, газетної публіцистики, забезпечуючи виразність, емоційність, вплив на реципієнтів. Лексичні одиниці, що потрапляють до фразеологізованих контекстів, набувають нових значеннєвих відтінків, не втрачаючи зв'язків з узуальними, вихідними фразеологізмами. Це й забезпечує певний стилістичний ефект. Зіставлення в одному контексті

відомого, традиційного, звичного з новим, оказіональним, незвичним завжди передбачає стилістичний ефект, реалізацію індивідуально-авторських інтенцій, викликає в читача підвищений інтерес до сприйняття і декодування таких утворень.

У системі художнього твору ГМФН виконуть важливу образно-композиційну, текстотвірну функцію, вербалізують гендерну концептосферу на основі загальнонародних, сакральних, античних джерел та таких концептосфер, як флоро- та зооморфна. До активних вербалізаторів гендерних концептів належать номени, вживані в складі ГМФН і репрезентовані назвами представників світу тварин, птахів, комах, назвами рослин, професій (переважно минулих часів), осіб певного роду діяльності, неживих предметів, назв одягу, частин тіла тощо.

Своєрідністю семантико-стилістичного функціонування позначені ГМФН у тих художніх текстах, які формують емотивно-оцінні плани оповіді і забезпечують вербалізацію певних життєвих ситуацій, станів, дій, характеристик персонажів тощо. Саме в художніх просторах нерідко відбуваються індивідуально-авторські модифікації тих чи інших ФО. Як показують спостереження над мовотворчістю М. Стельмаха, Олеся Гончара, Є. Гуцала та інших українських письменників, у контекстах з ФО надзвичайно виразно виявляється народнопоетична стихія оповіді, що є важливою ланкою образно-композиційного творення тексту, характеристичних описів героїв, докільля. Неабиякою активністю та стилістичним потенціалом у художніх текстах позначені ГМФН з онімним компонентом.

Стійкі гендерно марковані словосполуки, функціонуючи в тексті, слугують засобом конкретизації, додаткової характеристики персонажів, сприяють кращому змалюванню ситуації, точнішому вираженню авторської позиції.

Запропонований у дисертаційній праці підхід до вивчення гендерної концептосфери, засобів і рівнів вербалізації концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА

може бути використаним для дослідження інших одиниць антропоцентричних концептосфер. Перспективним видається аналіз типових концептів в ідіолектах окремих майстрів слова, дослідження художніх текстів щодо наявності чи відсутності впливу статі автора тексту на вибір гендерно маркованих лексичних та фразеологічних номінацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 1380 полезнейших советов батюшки своим прихожанам. – Калуга, 2001. – 318 с.
2. Абрамова Ю. В. Ругулятивний потенціал британських прислів'їв як засобів мовного втілення концептів *чоловік* та *жінка*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. В. Абрамова. – Х., 2007. – 20 с.
3. Агеев В. С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов / В. С. Агеев // Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 152-158.
4. Авксентьев Л. Г. Особливості семантики фразеологічних одиниць / Л. Г. Авксентьев // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 3. – С. 29-32.
5. Авксентьев Л. Г. Семантична структура фразеологічних одиниць / Л. Г. Авксентьев // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 43-46.
6. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. /Л. Г. Авксентьев. – Х.: Вища школа. – 1988. – 134 с.
7. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні / Б. М. Ажнюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 136 с.
8. Алефіренко М. Ф. Проблеми фразеологічного рівня мови / М. Ф. Алефіренко // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 42-43.
9. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Х.: Вища школа. – 1987. – 133 с.
10. Алехина А. И. Фразеологическая единица и слово: к. исслед. фразеол. системы / А. И. Алехина. – Минск: Изд.-во БГУ, 1979. – 152 с.
11. Андреева Г. М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 378 с.
12. Архангельська А. М. Маскулінність та фемінність як соціокультурні категорії на тлі слов'янського антропонімікону / А. М. Архангельська //

Мовознавство. – 2006. – № 1. – С.83-92.

13. Архангельська А. М. «Чоловік» у слов'янських мовах: моногр. / А. М. Архангельська. – Рівне: Рівненський ін-т слов'янознавства Київського славістичного ун-ту, 2007. – 448 с.
14. Атлас української мови: В 3 т. – К.: Наук. думка, 1988. – Т. 2. – 520 с.
15. Бабич Н. Д. Фразеологічна омонімія і полісемантизм / Н. Д. Бабич // Українське мовознавство. – 1984. – № 12. – С. 25-32.
16. Бажан В. О тайне пола. Книга для супругов и молодежи / В. О. Бажан. – М., 2006. – 384 с.
17. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А. М. Бабкин. – Л. : Наука, 1970. – 262 с.
18. Бабкин А. М. Фразеология и лексикография (задачи русского фразеологического словаря) / А. М. Бабкин // Проблемы фразеологии. – М.; Л., 1964. – С. 7-36.
19. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті / Н. Ф. Баландіна. – К.: АСМІ, 2002. – 331с.
20. Бардина Н. В. Языковая гармонизация сознания / Н. В. Бардина. – Одесса: Астропринт, 1997. – 271 с.
21. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови / Я. А. Баран. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 175 с.
22. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15. / Я. А. Баран; Ін-т укр. мови НАН України. – К., 1999. – 32 с.
23. Бацевич Ф. С. Концепт // Українська мова: Енциклопедія / Ф. С. Бацевич. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
24. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
25. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології / С. П. Бевзенко // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 15-19.
26. Белова А. Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-

дискурсивной парадигмы / А. Д. Белова // Культура народов Причерноморья: Науч. журнал. – Симферополь: Межвузовский центр “Крым”, 2002. – № 29. – С. 17-23.

27. Белова А. Д. Прикладна лінгвістика на початку ХХІ століття /

А. Д. Белова / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К.: ЛОГОС, 2003. – № 9. – С.17-22.

28. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / О. Л. Бессонова. – Донецьк, 2002. – 463 с.

29. Білецький-Носенко П. Словник української мови / [Підгот. до друку В. В. Німчук]. – К. : Наук. думка, 1966. – 423 с.

30. Білокінь С. У пошуках української душі / Сергій Білокінь // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.

31. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с.

32. Бобух Н. Антоніми та фразеологізми з семантикою протилежних компонентів / Надія Бобух // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 62-67.

33. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К., 1998. – 475 с.

34. Богуславская Г. П. Языковая картина мира и культура народа. Язык и культура. Четвертая международная конференция. Материалы (Часть II) / Г. П. Богуславская. – К., 1996. – 289 с.

35. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн дэ Куртэнэ. – М.: Наука, 1963. – Т. II. – 391 с.

36. Бойко В. Н. Фразеологические единицы с анималистическим компонентом в современном украинском литературном языке: автореф. дис.... канд. філол. наук / В. Н. Бойко; – К., 1989. – 22 с.

37. Бойко Н. І. Народження нових фразеологізмів / Н. І. Бойко // Українська

мова і література в школі. – 1984. – № 1. – С. 59-63.

38. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні: [Навч. посібник для студентів філол. спец] / Н. І. Бойко. – Ніжин: РВВ НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. – 217 с.

39. Бойко Н. І., Обийкіна С. П. Експресивні дієприкметники в поемі І. Котляревського «Енеїда» / Н. І. Бойко, С. П. Обийкіна // Дивослово. – 2000. – № 5. – С. 14-17.

40. Болтівець С. Іван Огієнко: мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу / Сергій Болтівець // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 23-27.

41. Большая энциклопедия. Жизнь и здоровье женщины. М.: Издательский дом «АНС», 2006. – 1120 с.

42. Брутян Г. А. Язык и картина мира / Г. А. Брутян // Философские науки: науч. журнал. – М., 1971. – № 1. – С. 6-8.

43. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К., 1955. – 248 с.

44. Вайсбер Й. Л. Язык и философия / Й. Л. Вайсбер // Вопросы языкознания. – 1993. – № 2. – С. 45-53.

45. Вакуров В. Н. Основы стилистики фразеологических единиц / В. Н. Вакуров. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 175 с.

46. Вежбицкая А. Язык, культура, познание / Вежбицкая А. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.

47. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3-29.

48. Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.

49. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М., 1969. – 322 с.

50. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в

- русском языке / В. В. Виноградов. – М.-Л.: АН СССР, 1983. – 126 с.
51. Вілкова О. Ю. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. Ю. Вілкова. – К., 2005. – 18 с.
52. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIIIст. / Монографія / Т.П. Вільчинська. — Тернопіль: Джура, 2008. — 424 с.
53. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый» термин / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация: Сб. науч. трудов. – М., 2003. – Вып. 24. – С. 5-12.
54. Воронина О. А. Теоретико-методологические основы гендерных исследований / О. А. Воронина // Теория и методология гендерных исследований: Курс лекций/ Под общ. ред. О. А. Ворониной. – М.: МЦГИ – МВШСЭН – МФФ, 2001. – С. 13-106.
55. Гавриш М. Н. Особливості формування змін фразеологізмів при контамінаційному фразотворенні / М. Н. Гавриш // Мовознавство. – 1998. – № 4. – С. 45-50.
56. Гамзюк Н. В. Эмотивность фразеологической системы немецкого языка / опыт исследования в синхронии и диахронии / Спец. 10.02.04. / Н. В. Гамзюк; Киевский национальный лингвистический университет – германские языки. Автореферат дис. на соискание науч. степени доктора филол. наук. – К., 2001. – 32 с.
57. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
58. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство: [редактори: Ліліана Гентош, Оксана Кісь]. –Л. : ВНТЛ-Класика, 2003. – 254с.
59. Гнатюк І. С. Явище подвійної актуалізації фразеологізму / І. С. Гнатюк // Мовознавство. – 1986. – № 2. – С. 75-78.
60. Горбакевич К. Є. Про вживання терміна «фразеологія» / К. Є Горбакевич

// Українська мова і література в школі. – 1962. – № 1. – С. 5-10.

61. Горні К. Страх перед жінкою. Спостереження щодо специфіки страху чоловіків і жінок перед протилежною статтю / К. Горні // Ї. – 2003. – № 27. – С. 24-36.

62. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності / П. П. Горностай // Основи теорії гендеру: [навч. посіб.] / за ред. В. П. Агеєва. – К.: К.І.С., 2004. – С. 132-156.

63. Горностай П. П. Гендерні студії: освітні перспективи / П. П. Горностай. – К.: ПЦ «Фоліант», 2003. – С. 5-21.

64. Горошко Е. И. Языковое сознание: гендерная парадигма / Е. И. Горошко. – М.; Х., 2003. – 437 с.

65. Грабовська І. Українська перспектива: від «супостата» до «справжнього чоловіка-батька»? / Ірина Грабовська // Сучасність. – 2005. – № 9. – С. 64-69.

66. Гриценко П. Ідіолект і текст / Павло Гриценко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка / НАН України, Інститут української мови. – К., 2007. – С. 16 – 43;

67. Гумбольд В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольд. – М.: Прогресс, 1985. – 450 с.

68. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.

69. Гундорова Т. Реконструкція і гендер / Тамара Гундорова // Філософська думка. – 2001. – № 1. – С. 81-90.

70. Давиденко Л. Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київ. держ. пед. ін-т ім. М. П. Драгоманова / Л. Б. Давиденко. – К., 1992. – 159 с.

71. Даниленко Л. І. Чеські фразеологізми з компонентами-назвами квітів та їх народна інтерпретація / Л. І. Даниленко // Мовознавство. – 1995. – № 6. – С. 62-68.

72. Демський М. Т. Граматичні особливості української дієслівної фразеології / М. Т. Демський // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 24-32.
73. Демський М. Т. Лексичні та граматичні особливості українських іменникових фразеологізмів / М. Т. Демський // Мовознавство. – 1984. – № 7. – С. 35-41.
74. Демський М. Т. Системні зв'язки в сфері фраземіки / М. Т. Демський // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 14-21.
75. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. / М. О. Демчук. – К., 1988. – 170 с
76. Дмитриева М. Н. Гендерная терминология: национальное vs интернациональное / М. Н. Дмитриева // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49. Т. 1. – С. 131-135.
77. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 48-57.
78. Дончик В. Подвижничество (До 60-ліття від дня народження Євгена Гуцала) / Володимир Дончик // Дивослово. – 1997. – № 1. – С. 12 –14.
79. Дудоладова О. В. Динамика языковой репрезентации гендера в английском публицистическом дискурсе (вторая половина XX в.-начало XXI в.): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / О. В. Дудоладова. – Х., 2003. – 198 с.
80. Дубчак О. П. Концептуальна опозиція «свій» – «чужий» в українській мовній картині світу / 10.02.01 / Київ. держ. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова / О. П. Дубчак. – К., 2009. – 292 с.
81. Дядечко Л. П. Крылатые слова нашего времени. / Л. П. Дядечко – М.: [НТ Пресс], 2008. – 797 с.
82. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи А. И. Ефимов. – [2-е изд., доп. и перераб]. М.: [Изд-во Моск. ун-та], 1961. – 519 с.
83. Ефремов К., Ефремова Н. Мужчина и женщина: Путь выживания... и возврат к предкам / К. Ефремов, Н. Ефремова // Лицейское и гимназ.

образование. – 2004. – № 9. – С. 95-101.

84. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу /

С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2009. – № 3-4. С. 94-103.

85. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 222 с.

86. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук /

В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – с. 23-35.

87. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та її мовного відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я: Науч. журнал. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым», 2002. – № 31. – С. 51-53.

88. Жовтобрюх М. А. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Лексика і фразеологія. Фонетика: [Посібник для студентів-заочників] /

М. А. Жовтобрюх. – К. : Рад. школа, 1961. – 132 с.

89. Жуков В. П. Русская фразеология / В. П. Жуков. – М.: Высш. шк., 1986. – 310 с.

90. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов / В. П. Жуков. – М.: Просвещение. – 1978. – 160 с.

91. Забіяка В. Біблійні крилаті вислови / Володимир Забіяка // Дивослово. – 1995. – № 7. – С. 28-32.

92. Зайченко Н. Б. Адъективно-субстантивные фразеологические единицы с анимальным компонентом / Н. Б. Зайченко // Русский язык. – 1985. – № 10. – С. 41-46.

93. Зыкова И. В. Гендерный компонент в структуре и семантике фразеологических единиц современного английского языка. Дис.... канд. филол. наук. – М., 2002. – 219 с.

94. Івченко А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали етимологія / Анатолій Івченко. – Х.: Фоліо, 1999. – 304 с.

95. Калашник В. С. Фразеотворення в українській поетичній мові радянського періоду. – Харків: Вища школа, 1985. – 174 с.
96. Каменская О. Л. Гендергетика – наука будущего / О. Л. Каменская // Гендер как интрига познания. – М.: Рудомино, 2002. – С. 13-19.
97. Карпенко Ю. Літературна ономастика / Юрій Карпенко. – Одеса: Астропринт, 2008.– 328 с.
98. Кирилина А. В. Возможности гендерного подхода в антропоориентированном изучении языка и коммуникации / А. В. Кирилина // Кавказоведение. – 2002. – № 2. – М., – С. 138.
99. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты / А. В. Кирилина. – М.: Изд-во института социологии РАН, 1999. – 180 с.
100. Кирилина А. В. Исследование гендера в лингвистических научных дисциплинах / А. В. Кирилина // Гендерное образование в системе высшей и средней школы: состояние и перспективы: Материалы международной научной конференции, Иваново, 24-25 июня 2003 г. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 2003. – С. 131-138.
101. Кириллова Н. Н. О денотате фразеологической семантики / Н. Н. Кириллова // Вопросы языкознания. – 1986. – № 1. – С.82-90.
102. Кікоть А. Українка: риси до портрета / Анатолій Кікоть // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2008. – № 7. – С. 2 – 4
103. Ковалев В. П. Выразительные средства художественной речи / В. П. Ковалев. – К.: Радянська школа, 1985. – 136 с.
104. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – [3-є вид. доп. і перероб]. – К.: Вища школа, 1987. – 351 с.
105. Коваль В. И. Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики: монография / В. И. Коваль. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2007. – 217 с.
106. Коваль В. П. Слово про Олесья Гончара / В. П. Коваль – К.: Радянський письменник. – 1988. – 647 с.
107. Колесник Г. М. У творчій майстерні О. Гончара / Г. М. Колесник //

- Культура слова. – К.: Наукова думка, 1977. – Вип. 12. – С. 20-29.
108. Коломієць Л. І. З життя фраземи / Л. І. Коломієць // Мовознавство. – 1973. – № 5. – С. 71-74.
109. Коломієць Л. І., Майборода А. В. З історії одного фразеологізму / Л. І. Коломієць, А. В. Майборода // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 15-18.
110. Коломієць М. П. Фразеологічні синоніми української мови / М. П. Коломієць // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 35-40.
111. Компанцева Л. Ф. Гендерные основы Интернет-коммуникации в постсоветском пространстве / Л. Ф. Компанцева. – Луганск : Альма-матер, 2006. – 392 с.
112. Кон И. С. Психология половых различий / И. С. Кон // Вопр. психологии. – 1981. – № 2. – С. 47-57.
113. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / В. І. Кононенко – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
114. Кононенко В. І. Українська народна фраземіка: трансформації образу / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 1993. – № 5. – С. 21-27.
115. Конопленко Є. Г. Функціонування фразеологізмів, співвідносних з прислівником / Є. Г. Конопленко // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 1. – С. 41-43.
116. Копыленко М. М., Попова З. Д. Очерки по общей фразеологии: Проблемы, методы, опыты / М. М. Копыленко, З. Д. Попова. – Воронеж: [Изд-во Воронеж. ун-та], 1978. – 43 с.
117. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. / Т. А. Космеда; Харківський державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди – Х., 2001. – 32 с.
118. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 12-22.
119. Кравець Л. В. Метафорична репрезентація національної культури в

- українській поезії ХХ ст. // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т».– Тернопіль, 2006. – С. 371-377.
120. Краснобаєва-Чорна Жанна. Термінополе концепт / Жанна Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 67-79.
121. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина]; [под общей ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
122. Крючкова Т. Б. К вопросу о дифференциации языка по полу говорящего / Т. Б. Крючкова // Восточное языкознание. – М.: Наука, 1976. – С. 152-156.
123. Культура і побут населення України. – К.: Либідь, 1991. – 232 с.
124. Кунин А. В. Внутренняя форма фразеологических единиц / А. В. Кунин // Слово в грамматике и словаре. – М.: Наука, 1984. – С. 183-188.
125. Кунин. А. В. Основные понятия фразеологии как лингвистической дисциплины / А. В. кунин. – М, «Высшая школа» 1964 – 201 с.
126. Куцик О. А. Слова-символи як образно-смісловий центр формування фразеологізмів (на матеріалі української та російської мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук (10.02.01; 10.02.02) / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. / О. А. Куцик– К., 1997. – 22 с.
127. Ларін Б. О. Про народну фразеологію / Б. О. Ларін // Українська мова в школі. – 1959. – С. 29-36.
128. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 36-41.
129. Лященко О. І. Особливості реалізації антропоцентричності в англійських казках. Спеціальність 10.02. 04. – германські мови: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / Олександр Іванович Лященко; – К., 1996. – 22 с.
130. Майерс Д. Социальная психология / Дэвид Майерс [Перев. с англ.]. – СПб.: Питер. – 2000. – 688 с.
131. Малышевская Д. Ч. Базовые концепты культуры в свете гендерного

- підхода (на прикладі опозиції «Мужчина / Жінка») /
Д. Ч. Малышевська // Фразеологія в контексті культури, 1999. – С. 180-184.
132. Мартинюк А. П. О реалізації принципу ввічливості в мові жінок і чоловіків / А. П. Мартинюк // Вест. Харківск. ун-та. – 1988. – № 322. – С. 56-60.
133. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К., 1990. – 48 с.
134. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі / Любов Мацько. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 608 с.
135. Медведєв Ф. П. Скарби української фразеології / Ф. П. Медведєв // Мовознавство. – 1967. – № 5. – С. 69-73.
136. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо / Ф. П. Медведєв. – Х.: Вища школа. – 1977. – 232 с.
137. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. В. Мельник; Донецький національний університет – Донецьк, 2001. – 18 с.
138. Миллер Е. Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Е. Н. Миллер. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1990. – 221 с.
139. Мізін К. І. Психолінгвістичний експеримент чи соціолінгвістичний моніторинг? Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології (на матеріалі компаративної фразеології) / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2006. – № 1. – С. 67-79.
140. Мойсієнко А. К. Мова, як світ світів. Поетика текстових структур / А. К. Мойсієнко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – 280 с.
141. Мокієнко В. М. Значення української пареміології для історико-етимологічного аналізу слов'янських прислів'їв і приказок / В. М. Мокієнко // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 9-20
142. Мокієнко В. М. Історико-етимологічний аналіз фразеології та етимологія лексики / В. М. Мокієнко // Мовознавство. – 1990. – № 5. – С. 3-

11.

143. Мокієнко В. М. Лексичне і фразеологічне значення / В. М. Мокієнко // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С. 10-21.

144. Мокієнко В. М. Ні кола ні двора / В. М. Мокієнко // Українська мова і література в школі. – 1985. – № 8. – С. 69-71.

145. Мокієнко В. М. Ні роду ні племені / В. М. Мокієнко // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 10. – С. 63-65.

146. Мокиенко В. М. Образы русской речи: Ист.-этимол. и этнолингвист. очерки фразеологии / В. М. Мокиенко. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 277 с.,

147. Мокієнко В. М. Спроба системного етимологічного аналізу українських фразеологізмів / В. М. Мокієнко // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 26-36.

148. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. – Л.: Наука, 1977. – 284 с.

149. Москаленко Н. А. З історії дослідження української фразеології /

Н. А. Москаленко // Українська мова і література в школі. – 1967. – № 10. – С. 22-26.

150. Муқан Г. М. Структура і синтаксична роль фразеологізмів /

Г. М. Муқан // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 5. – С. 13-20.

151. Навроцька І. В. Слова і фраземи російської мови на позначення інтелектуальних якостей людини (ономасіологічний та семасіологічний аспекти): автореф. дис... канд. філол. наук (10.02.02) / І. В. Навроцька; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 1998. – 16 с.

152. Назаренко Л. Ю. До питання про видозміни форми фразеологічних одиниць / Л. Ю. Назаренко // Мовознавство. – 1989. – № 4. – С. 59-63

153. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Питання фразеології / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко // Мовознавство. – 1968. – № 2. – С. 42-45.

154. Оникович Г. Фразеологізми як національно-культурний компонент українознавства / Григорій Оникович // Дивослово. – 1994. – № 9. – С. 12-16.

155. Осипов П. Крилаті вислови в їх історичному розвитку / Петро Осипов // Українська література в загальноосвітній школі. – 2006. – № 4 С. 3-5.
156. Осіпова Т. Ф. Етнічна ментальність у мові українських паремій / Т. Ф. Осіпова // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2008. – № 33. – С. 21-24.
157. Остапович О. Я. Фразеологізовані образи-символи з країнознавчою семантикою у мовних взаємовпливах Австрії і України / О. Я. Остапович // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 46-49.
158. Очерки по лексике и фразеологии. Сб. статей. / [Ред. кол.: Л. Г. Барлас / отв. ред. / и др.] / Ростов-на-Дону, 1976. – 113 с.
159. Папіш В. Стилiстичний аспект вивчення усталених виразiв (на прикладах з творiв I. Чендея) / Вiталiй Папіш // Дивослово. – 1999. – № 7. – С. 13-16.
160. Пасiк Н. М. Власнi назви як етнокультурний компонент українських фразеологiзмiв та паремiй / Н. М. Пасiк // Мова i культура: Матерiали VI мiжнар. наук. конф.: [У 5 т. – К., 1998. – Т. 3]: Нацiональнi мови i культури в iх специфiцi i взаємодiї. – С. 84-89.
161. Пащенко В. М. Сучасна українська лiтературна мова: лексикологiя, фразеологiя, лексикографiя: навчально-методичний посiбник для студ. фiлологiчного факультету / В. М. Пащенко, Н. I. Бойко; Нiжинський державний унiверситет iменi Миколи Гоголя. – Нiжин: НДУ, 2005. – 140 с.
162. Пiвторак Г. Українцi: звiдки ми i наша мова / Григорiй Пiвторак. – К.: Наук. думка, 1993. – 199 с.
163. Пiщикова К. В. Стратегiї доминування в аргументативному дискурсі: гендерний аналіз (на матерiалi англiйської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фiлол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / К. В. Пiщикова. – Х., 2003. – 19 с.
164. Плісовська Е., Ліновицька М. Сучасне суспільство: роль чоловіка і жінки / Е. Плісовська, М. Ліновицька // Філософська і соціологічна думка. –

1995. – № 1-2. – С. 40-46.
165. Плющ М. Я., Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська літературна мова: Підручник. – К., 1994. – 414 с.
166. Подюков И. А. Народная фразеология в зеркале народной культуры / И. А. Подюков. – Пермь, 1991. – 127 с.
167. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика: учебное издание / З. Д. Попова, И. А. Стернин. Воронежский гос. ун-т. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
168. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др.; АН СССР. Ин-т языкознания / [отв. ред. Б. А. Серебренников]. – М.: Наука, 1988. – С. 8 – 69.
169. Потапов В. В. Попытка пересмотра гендерного признака в английском языке / В. В. Потапов // Гендер как интрига познания. – М.: Рудомино, 2000. – С. 151 – 167.
170. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 616 с.
171. Проблемы образования фразеологических единиц. Респ. сб. / [Ред. кол.: В. Л. Архангельский / отв. ред. / и др.] / Тула 1976, – 126 с.
172. Райхштейн А. Д. Немецкие устойчивые фразы / А. Д. Райхштейн. – 1971., – 183 с.
173. Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Я. В. Пузиренко. – К., 2005. – 21 с.
174. Редін П. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові / Петро Редін // Мовознавство. – 1994. – № 4-5. – С. 2-10.
175. Рогач О. Відетнонімні фразеологізми / Оксана Рогач // Дивослово. –

1997. – № 4. – С. 15-17.
176. Рогач О. Етнос. Мова. Фразеологізм / Оксана Рогач // Дивослово. – 1998. – № 9. – С. 14-15.
177. Рудяков Н. А. Стилистический анализ художественного произведения / Н. А. Рудяков. - К.: Вища школа, 1977. – 136 с.
178. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 3-13.
179. Русанівський В. М. Співвідношення функціональних і експресивних стилів мови / В. М. Русанівський // Слово і труд. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 73-81.
180. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка. – 1988. – 236 с.
181. Самойленко Є. Порівняльні дослідження впливу психологічної статі на самооцінку юнаків та дівчат / Євген Самойленко // Психологія і суспільство. – 2005. – № 1. – С. 87-91.
182. Сафронова О. В. Біблійні власні назви у складі ад'єктивних компаративних фразеологічних одиниць / О. В. Сафронова // Мовознавство. – 1997. – № 4-5. – С. 52-57.
183. Сафронова О. В. Структура і семантика фразеологічних одиниць із ономастичним компонентом біблійного походження у сучасній англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук (10.02.04) / О. В. Сафронова; Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 1997. – 19 с.
184. Свердан Т. Народна фразеологія та екологічна свідомість українців / Т. Свердан // Дивослово. – 1999. – № 10. – С. 16-18.
185. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія / Олена Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
186. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

187. Селіванова О. О. Концептуальний аналіз / О. О. Селіванова // Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – С. 261-264.
188. Семантическая структура слова и фразеологизма: [Сб. статей Ред. гос. пед. ин-т; Редкол.: Л. В. Шевелева отв. Ред. И др]. – Рязань. 1978. – 116 с.
189. Семиколенова Е. И. Гендерные исследования как новый вектор современной лингвистики / Е. И. Семиколенова, А. Г. Шилина // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 44. – С. 152–157.
190. Семиколенова О. І., Шмліна А. Г. Гендерний аспект сучасної мовної політики (міжнародний досвід і українська перспектива) / О. І. Семиколенова, А. Г. Шмліна // Мовознавство. – 2006. – № 4. – С. 32-40.
191. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эмиль Сепир. – М.: «Прогресс – Универс», 1993. – 123 с.
192. Синельникова Л. Н. Гендерные признаки языковой картины мира / Л. Н. Синельникова // Динамизм социальный процессов в постсоветском обществе. Материалы международного семинара. Филологические науки. – Луганськ-Цюрих-Женева, 2001 – Вып. II. – Ч. I. – С. 142–157.
193. Синиця І. О. Фразеологічний словник усного мовлення учнів / І. О. Синиця // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 10. – С. 59-64.
194. Сінчак О. П. Зовнішній вигляд української жінки як об'єкт фразеологічної репрезентації (гендерний аспект) / О. П. Сінчак // Учен. зап. таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского: Сер. «Филология». – Симферополь, 2005. – Т. 18 (57). № 1. – С. 208-211.
195. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / Монографія / Марія Скаб. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
196. Скрипник Л. Г. Видозміни форм фразеологічних одиниць / Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1969. – № 4. – С. 38-43.
197. Скрипник Л. Г. Власні назви в українській народній фразеології /

- Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 54-66.
198. Скрипник Л. Г. Из таємниць фразеології: ні кола ні двора /
- Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1968. – № 1. – С. 56-57.
199. Скрипник Л. Г. Розвиток полісемії у фразеологічній системі української мови / Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1972. – № 3. – С. 3-12.
200. Скрипник Л. Г. Синонімія у фразеології / Л. Г. Скрипник // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 6. – С. 25-35.
201. Скрипник Л. Г. Фольклорні елементи в українській фразеології /
- Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1971. – № 2. – С. 58-66.
202. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови /Л. Г. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1973. – 278 с.
203. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К.: Наукова думка, 1986. – 308 с.
204. Скубашевська О. С. Лексика і фразеологія античного походження в англійській та українській мовах: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17. / О. С. Скубашевська; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2000. – 20 с.
205. Скуратівський В. Т. Місяцелік: Укр. нар. Календар /
- В. Т. Скуратівський. – К.: Мистецтво, 1992. – 208 с.
206. Слухай Н. В. Етноконцепти і міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології / Н. В. Слухай. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – 167 с.
207. Снитко Е. С., Левинская Е. Е. Внутренняя форма эмотивно-оценочных единиц в современном русском языке // Русское языкознание. – 1992. – № 24. – С. 57-62
208. Слово і фразеологізм у словнику. – К.: Наукова думка, 1980. – 248 с.
209. Сологуб Н. М. Мовний світ Олесея Гончара / Н. М. Сологуб. – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.
210. Сорока Т. В. Концепт в представлении современной лингвистики. – /

- Т. В. Сорока // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал) / Т. В. Сорока. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т. IV. Ч. 1. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – 340 с.
211. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / [За ред. В. Г. Городяненка]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 544 с.
212. Спринчак Я. О. Етимологічний аналіз фразеологічних виразів / Я. О. Спринчак // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 5. – С. 33-38.
213. Ставицька Л. О. Гендерна лінгвістика: українська перспектива / Л. О. Ставицька // Українська мова. – 2004. – № 3. – С. 58–66
214. Ставицька Л. Гендерні стереотипи в сучасній мовній свідомості: За даними асоціативного експерименту зі словами мати, батько: Мовознавство / Леся Ставицька // Дивослово. – 2005. – № 5. – С. 47-51. – № 6. – С. 45-50.
215. Ставицька Л. О. «Чоловік (мужчина)» у концептосфері української фразеології / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 118-129.
216. Ставицька Л. О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень в Україні / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 2008. – № 2-3. – С. 236-246.
217. Ставицька Л. О. Мова і стать / Л. О. Ставицька // Критика. – 2003. – Число 6. – С. 29-34.
218. Стельмахович М. Г. Лексико-фразеологічні усні вправи / М. Г. Стельмахович // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 7. – С. 73-77.
219. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.
220. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Г. Ф. Ступінська. – Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.
221. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту *ЖІНКА* в

- українській мові: дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Т. М. Сукаленко. – К., 2009. – 313 с.
222. Супрун А. П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (На матеріалі поетичних творів М. Рильського): автореф. дис... канд. філол. наук (10.02.01) / А. П. Супрун; Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1999. – 19 с.
223. Східноукраїнська фразеологія: Моногр. / В. Д. Ужченко; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 362 с.
224. Тазетдинова Р. Р. Структура языкового концепта и место национально-культурного компонента в ней / Р. Р. Тазетдитнова //Русский язык за рубежом. – 2006. – № 2. – С. 75-79.
225. Тараненко О. О. Номінації осіб жіночої статі і тендерний рух (у сучасних європейських мовах) / О. О. Тараненко // Проблеми зіставної семантики. – К., 2005. – С. 15-21.
226. Тараненко О. О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерий рух / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 3-26.
227. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. - 143 с.
228. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 228 с.
229. Телия В. Н. Что такое фразеология / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1966. – 86 с.
230. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.19./ В. Н. Телия – М., 1981. – 48 с.
231. Телия В. Н. Функционально-параметрическая модель значения идиом / В. Н. Телия // Лексикографическая разработка фразеологизмов для словарей

- различных типов и для машинного фонда русского языка. Материалы к методической школе-семинару. – М., 1988. – с. 18-35.
232. Терехова Д. І. Про мовну картину світу та образ світу / Д. І. Терехова // Проблеми семантики, слова, речення та тексту: Зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 224-228.
233. Лещук Т. Й. Типологія термінологічних підсистем. Іншомовні запозичення, фразеологія, семантичні термінотворення, лексикографія / Т. Й. Лещук. – Л. : Видавн. центр Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка, 1999. – 212 с.
234. Тодор О. Г. Порівняльні фраземи у психолінгвістичному сприйнятті / О. Г. Тодор // Мовознавство. – 1994. – № 2-3. – С. 64-69.
235. Тюхтин В. С. О природе образа (психическое отражение в свете идеи кибернетики) / В. С. Тюхтин. – М.: Высшая шк., 1963. – 123 с.
236. Удовиченко Г. М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів / Г. М. Удовиченко // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 2. – С. 20-24.
237. Удовиченко Г. М. Прогресивна і регресивна деривація в системі фразеологізмів / Г. М. Удовиченко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 20-24.
238. Ужченко В. Д. Весільні фразеологізми / В. Д. Ужченко // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 5. – С. 86-88.
239. Ужченко В. Д. Вивчення фразеології в середній школі: [Посібник для вчителя] / В. Д. Ужченко. – К.: Рад. шк., 1990. – 175 с.
240. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму / В. Д. Ужченко. – К.: Рад. шк., 1988. – 278 с.
241. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: [Навч. посіб.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
242. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

243. Українська фразеологія: морально-психологічний аспект характеристики людини: [Навч.-метод. посіб.] / Л. П. Петренко; Сум. держ. пед ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 1999. – 56 с.
244. Фразеологическая номинация в статике и динамике / Ред. кол.: А. В. Кунин / Отв. ред./ и др. – М., 1988. – 180 с.
245. Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. – К.: Наук. думка, 1985. – 167 с.
246. Фролов П. Віват, Андрогін! / «Справжній чоловік» та «ідеальна жінка» з точки зору гендерних ролей / Петро Фролов // Завуч. – 2000. – № 33, листопад. – С. 14.
247. Харченко Л. Г. Представления о гендерных ролях в современном украинском обществе как фактор формирования современных гендерных стереотипов / Л. Г. Харченко // Соціальна педагогіка. – 2005. – № 4. – С. 57-61.
248. Хоменко В. І. Українська фольклорна фразеологія / В. І. Хоменко. – В зб. : Питання фразеології східнослов'янських мов. К., 1972, , с. 145-146.
249. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К.: Вища школа, 1984. – 165 с.
250. Чабаненко В. А. Стилiстичне увиразнення фразеологізмiв / В. А. Чабаненко // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 9. – С. 60-62.
251. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка / И. И. Чернышева. – М. : Междунар. отношения, 1977. – 168 с.
252. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. – [3-е изд., исправл. и доп] / Н. М. Шанский. – М.: Высшая школа, 1985. – 231 с.
253. Шевченко А. Феномен Євгена Гуцала / Андрій Шевченко // Дивослово. – 2003. – № 3. – с. 22 – 23.
254. Шевченко Л. Ю. Роль метефори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць / Л. Ю. Шевченко // Українська мова і література в школі. – 1985. –

№ 10. – С. 26-31.

255. Шилина А. Г. Лингвистический анализ феминистских текстов / А. Г. Шилина // Культура народов Причерноморья. – 1998. – №3. – С. 278 – 283.

256. Шиліна А. Г. Лінгвогендерна інтерпретація лексичного та граматичного потенціалу наукового стилю сучасної російської мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10. 02. 02 «російська мова» / А. Г. Шиліна; Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського – Сімферополь, 2002. – 20 с.

257. Шмелев Д. Н. Слово и образ. – М.: Наука, 1964. – 120 с.

258. Щербакова Н. В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Щербакові. – К., 2002. – 18 с.

259. Юрченко О. С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови (кінець XVIII – поч. XIX ст.) / Д. Н. Шмелев. – Х.: Вища шк., 1984. – 208 с.

260. Юрчук Л. А. Теоретичні засади реєстру фразеологічного словника української мови / Л. А. Юрчук // Мовознавство. – 1983. – № 5. – С. 23-32.

261. Яворницький Д. І. Словник української мови / Д. І. Яворницький. – Катеринослав: Слово, 1920. – 411 с.

262. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К., 2000. – С. 246-253.

263. Языковая номинация: Общие вопросы. – М., Наука, 1977. – 359 с.

264. Яранцев Р. И. Словарь-справочник по русской фразеологии: Ок. 800 фразеологизмов. – [2-е изд., стереотипное] / Р. И. Яранцев. – М.: Русский язык, 1985. – 304 с.

265. Bimber B. Measuring the Gender Gap on the Internet / B. Bimber // Social Science Quaterly. – 2000. – Vol. 81, № 3. – P. 868 – 876.

266. Cameron D. Feminism and Linguistic Theori / D. Cameron. – London:

Macmillian, 1992. – 247 p.

267. Cameron D. Theoretical Debates in Feminist Linguistics: Questions of Sex and Gender / D. Cameron // *Applied Linguistics*. – 2005. – № 26. – P. 482 – 502.

268. Jespersen O. The Woman / O. Jespersen // *Language: Its nature, Development and Origin*. – L., 1964. – P. 237 – 254.

269. Lakoff R. Language and Woman's Place / R. Lakoff. – N. Y.: Harper Colophon, 1975. – 83 p.

270. Lois X. Gender Markers as «Rigit Determiners» of the Itzaj Maja World / X. Lois // *International journal of American Linguistics*. – 1998. – Vol. 64, № 3. – P. 224 – 282.

271. Stokoe E. H. Analising gender and language / E. H. Stokoe // *Journal of Sociolinguistics*. – 2005. – № 9. – P. 118 – 133.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і доп.) [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Вишня Остап. Твори: у 2 т. / Остап Вишня; [ред. Ф. Маківчук]. – К.: Держ. видавництво худ. літератури, 1956. – Т. 1. – 1956. – 464 с.; Т. 2. – 1956. – 412 с.
3. Вовчок Марко. Твори: в 3 т. / Марко Вовчок; [вст. ст. Н. Крутикова; прим. О. Білявська]. – К.: Дніпро, 1975. – Т. 1: Повісті та оповідання. – 1975. – 637 с.
4. Воля О. Афоризми і думки / Олександр Воля. – К.: ВД «Калита», 2005. – 992 с.
5. Глібов Л. Твори: в 2 т. / Леонід Глібов; [гол. редкол. Є. Кирилюк; упоряд. і прим.: О. Мишанич, В. Смілянська, Н. Клименко; вст. ст. П. Колесник]. – К.: Наукова думка, 1974. – Т. 1: Байки; поезії; твори для дітей. – 1974. – 512 с.
6. Гончар О. Т. Твори: [В 7-и т.]. Т. 7: Собор: [Роман]; Твоя зоря: [Роман / Приміт. В. Ковалю]. – К.: Дніпро, 1988. – 656 с.
7. Грінченко Б. Твори: в 2 т / Борис Грінченко; [гол. редкол. І. Дзевєрін]. – К.: Наукова думка, 1990-1991. – (Серія «Бібліотека української літератури»). Т. 1: Поетичні твори; оповідання; повісті. – 1990. – 633 с. Т. 2: Повісті; драматичні твори. – 1991. – 608 с.
8. Гуцало Є. [Твори в 5 т]. – Том 1. – К.: Дніпро, 1996. – 456 с.; Том 2. – К.: Дніпро, 1996. – 461 с.; Том 3. – К.: Дніпро, 1997. – 461 с.; Том 4. К.: Дніпро, 1997. – 686 с.; Том 5. – К.: Дніпро, 1997. – 461 с.
9. Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. / Галина Доброльожа. – Житомир: Волинь, 2003. – 160 с.
10. Довженко О. Зачарована Десна; оповідання; щоденник (1941-1956) / Олександр Довженко. – К.: Дніпро, 2001. – 512 с.

11. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
12. Загребельний П. Твори: в 6 т. / Павло Загребельний. – К.: Дніпро, 1979-1981. Т. 1. – 1979. – 575 с.; Т. 2. – 1979. – 574 с.; Т. 3. – 1980. – 680 с.; Т. 4. – 1980. – 581 с.; Т. 5. – 1981. – 616 с.; Т. 6. – 1981. – 560 с.
13. Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїд – [3-є вид., допов]. – К.: Довіра, 2006. – 349 с.
14. Карпенко-Карий І. Драматичні твори / Іван Карпенко-Карий; [гол. редкол. І. Дзеверін]. – К.: Наукова думка, 1989. – 610 с. – (Серія «Бібліотека української літератури»)
15. Квітка-Основ'яненко Г. Сватання на Гончарівці: повісті, п'єси / Григорій Квітка-Основ'яненко. – Х.: Фоліо, 2008. – 351 с. – (Серія «Українська класика»).
16. Кобилянська О. Вибрані твори / Ольга Кобилянська. – К.: Дніпро, 1977. – 688 с. – (Бібліотека української класики «Дніпро»).
17. Коваль А. П., Коптілов В. В. 1000 крилатих виразів української літературної мови / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 380-381.
18. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів. / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К.: Радянська школа, 1988. – 200 с.
19. Котляревський І. Енеїда: вибрані твори / Іван Котляревський. – Х.: Формат, 2008. – 416 с. – (Серія «Грамота»).
20. Коцюбинський М. Твори: в 3-х т. / Михайло Коцюбинський; [вст. ст.: Н. Жук, М. Грицюта; прим. В. Яременко]. – К.: Дніпро, 1979. – (Бібліотека української класики «Дніпро»). Т. 1: Оповідання; повісті (1891–1900). – 1979. – 318 с.; Т. 2: Оповідання (1901–1909). – 286 с.; Т. 3: Повісті; оповідання (1910–1912); статті; листи. – 1979. – 376 с.
21. Кропивницький М. Драматичні твори / Марко Кропивницький; [гол. редкол. І. Дзеверін]. – К.: Наукова думка, 1990. – 603 с. – (Серія «Бібліотека української літератури»).

22. Куліш П. Твори : в 2 т. / Пантелеймон Куліш; [ред. І. Дзевєрін; вст. ст., упоряд. і прим Є. Нахлік]. – К.: Наукова думка, 1998. – (Серія «Бібліотека української літератури»). Т. 1: Прозові твори; поетичні твори; переспіви та переклади. – 1998. – 750 с.; Т. 2: Поеми; драматичні твори. – 766 с.
23. Курганова Н. В. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки. / Н. В. Курганова. – Харків, 2007. – 320 с.
24. Мирний Панас. Зібрання творів: у 7 т. / Панас Мирний; [гол. ред. кол. М. Сиваченко]. – К.: Наукова думка, 1968. – Т.1 : Повісті та оповідання. – 1968. – 559 с.; Т.2: Хіба ревуть воли, як ясла повні? – 1969. – 451 с.; Т.3: Повія. – 1968. – 531 с.; Т.7: Поезія, публіцистика, епістолярій. – 1971. – 663 с.
25. Мудрість народна. Українські прислів'я та приказки. – К.: Держлітвидав, 1962. – 155 с.
26. Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря: Повісті, оповідання, нариси: Для серед. та шк. віку / Передм. та упоряд. М. С. Грицюти; Худож. М. Г. Богданець. / І. С. Нечуй-Левицький. – К.: Веселка, 1988. – 352 с.
27. Новий тлумачний словник української мови: У 3-х т. [Укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К.: Аконіт, 2007.
28. Олійник І.С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. [2-е вид., доп. та перероб]. / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко — К.: Рад.школа, 1978. – 446 с.
29. Симоненко В. Твори: в 2 т. / Василь Симоненко; [упоряд. Г. Білоус; передм. І. Дзюба; упоряд. О. Лищенко]. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – Т. 1: Поезії; проза. – 2004. – 423 с.; Т. 2: Статті; рецензії; нариси; виступи; листи; автографи; документи. – 2004. – 319с.
30. Словарь української мови: В 4-х т. [За ред. Б. Грінченка]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958.
31. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
32. Словник фразеологізмів української мови [Уклад.: В. М. Білоноженко та ін]. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.

33. Смілянський Л. І. Вибране [Текст]: роман, повість / Л. І. Смілянський. Вступ. ст. А. М. Новиченка. – К.: Український письменник, 2005. – 574 с.
34. Старицький М. Твори: в 6 т. / Михайло Старицький. – К.: Дніпро, 1989-1990. – Т. 3: Драматичні твори. – 1989. – 528 с.; Т. 4: Драматичні твори. – 1989. – 686 с.; Т. 5: Повісті. – 1990. – 702 с.
35. Стельмах М. Хліб і сіль: [роман] / Михайло Стельмах. – К.: Дніпро, 1964. – 670 с.
36. Стефаник В. Моє слово: новели, оповідання, автобіографічні та критичні матеріали, витяги з листів / Василь Стефаник; [упоряд., передм. і прим. Л. Дем'янівська]. – К.: Веселка, 2001. – 318с.
37. Тютюнник Г. Облога: Вибрані твори / Григорій Тютюнник; [передм., упоряд. і прим. В. Дончик]. – К.: Університетське видавництво Пульсари, 2005. – 832 с.
38. Удовиченко Г. Словник українських ідіом. Понад 2200 ідіом. / Григорій Удовиченко. – К.: Рад. письменник, 1968. – 461 с.
39. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. / Г. М. Удовиченко. – К.: Вища школа, 1984.
40. Українка Л. Твори: в 4 / Леся Українка; [упоряд. і прим. Н. Вишнеvsька]. – К.: Дніпро, 1981. – Т. 1: Поетичні твори. – 1981. – 541 с.; Т. 2: Драматичні твори. – 1981. – 528 с.
41. Українські приказки, прислів'я і таке інше. [Уклав М. Номис. Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
42. Українські прислів'я та приказки [Упорядник Т. М. Панасенко]. – Харків: Фоліо, 2006. – 351 с.
43. Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. [Укл. В. М. Білоноженко та ін]. – К.: Наукова думка, 1999.
44. Франко І. Вибрані твори / Іван Франко; [гол. ред. кол. І. Денисюк; упорядн. і передм. Р. Горак; післям. Т. Пастух]. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 1079с. – (Серія «Класики української літератури»).

45. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко; [вст. ст. і прим. Р. Полонський; худ. Е. Яхін]. – Харків – Шевченкове: Майдан – Ярина, 1996. – 736 с.
46. Шевчук В. Вибрані твори; роман-балада; оповідання / Валерій Шевчук. – К.: Дніпро, 1989. – 526 с.
47. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. / О. С. Юрченко, А. О. Івченко – Харків: Основа, 1993. – 176 с.
48. Яновський Ю. Оповідання; романи; п'єси / Юрій Яновський; [упоряд. і прим. М. Острик]. – К.: Наукова думка, 1984. – 578 с. – (Серія «Бібліотека української літератури»).

ДОДАТКИ

Додаток А

ПОКАЖЧИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ ГЕНДЕРНИМ КОМПОНЕНТОМ

ДІВЧИНА

1. Безприданниця – правдивиця, що є, те й є (приказка) (ЗУЕ, с. 31);
2. До весілля дівка гарна, а там хоч покинь (М. Номис) (ЗУЕ, с. 79);
3. Розчесати косу до вінця – втратити дівоцтво (ЗУЕ, с. 96);
4. Тепер вже пропав її віночок, коли ходила у садочок (приказка) (ЗУЕ, с. 973);
5. Один цвіт не робить вінка (прислів'я) (ЗУЕ, с. 97);
6. Як не любляться серця, не треба попа й вінця (приказка) (ЗУЕ, с. 96);
7. Гола й боса, а голова в вінку (приказка) (ЗУЕ, с. 97);
8. Гарна дівка, як засватана (М. Номис) (ЗУЕ, с. 186);
9. Молода, як ягода, червона, як калина, солодка як малина (ЗУЕ, с. 269);
10. Мальовані квіти не дають запаху (прислів'я) (ЗУЕ, с. 280);
11. Дівка без коси не має краси (ЗУЕ, с. 309);
12. Коса – дівоча краса (ЗУЕ, с. 309);
13. У кого коса товста, у того доля пуста (ЗУЕ, с. 309);
14. Коса коротка, а доля солодка (ЗУЕ, с. 309);
15. Красна молода, бо багата (ЗУЕ, с. 375);
16. У багаті молоді і горба не видно (ЗУЕ, с. 375);
17. Молода молодій не рівня (ЗУЕ, с. 375);
18. Волю втонути, як за нелюбом бути (ЗУЕ, с. 393);
19. Ліпше весь вік дівувати, як з нелюбом проживати (ЗУЕ, с. 393);
20. Краще вмерти, ніж з нелюбом жити (ЗУЕ, с. 393);
21. Хоче мене мати за нелюба дати (М. Номис) (ЗУЕ, с. 393);

22. Не можна нелюба любити, бо нещасна доля із нелюбом жити (приповідка) (ЗУЕ, с. 393);
23. А то коси, як ковбаси (ЗУЕ, с. 309);
24. Спляча красуня. Фольк (Ол., Сид., с. 176);
25. Тендітна статъ (Ол., Сид., с. 185);
26. Тендітна панночка (Ол., Сид., с. 185);
27. Тендітна істота (Ол., Сид., с. 185);
28. Вискочити заміж – швидко, несподівано, або дуже молодою одружитися. – *І чого я дурна вискочила рано заміж? – зітхнула Ганна (Автом., Щастя., 1959, 18) (СУМ, т. I, с. 486);*
29. Дама серця, заст., жарт. – кохана жінка. – *Я чую над нами подих середніх віків: от лицар грає на бандурі, дама його серця виходить на замкову високу башту (Н. – Лев., IV, 1956, 24) (СУМ, т. II, с. 210); дама серця. Коханка, кохана жінка (СУІ, с. 87); (СФС, с. 46); дама серця. В ролі означ., прис. – коханка, кохана жінка (Уд., т. I, с. 159);*
30. Вогонь дівка – вольова, весела, моторна дівчина. *Сміливість і витримка [в Марії], хоч зараз командиром призначай. Вогонь дівка і все тут (Кучер, Чорноморці, 1956, 441) (СУМ, т. II, с. 297);*
31. Мов (немов, наче і т. ін.) засватана дівка – несмілива, сором'язлива людина. – *Товаришу П'ятниця, чого ж ти стоїш, наче засватана дівка? (Кучер, Чорноморці, 1956, 344) (СУМ, т. II, с. 297);*
32. Стара дівка – те саме, що стара діва (СУМ, т. II, с. 297);
33. Заради прекрасних очей; за прекрасні очі – без винагороди, задарма; прекрасна статъ; прекрасна половина [роду людського] – жіноча – частина людства. – *Нічого не відказала [хазяйка], а тільки плюнула, так-таки й плюнула на вічний сором прекрасній половині роду людського... (Коцюб., I, 1955, 200) (СУМ, т. VII, с. 534);*
34. Принести у приполі – народити дитину без офіційного шлюбу. *Офіцерик потім кудись завіявсь..., а бідна попівна принесла оцього студента в приполі (Збан., Сеспель, 1961, 162) (СУМ, т. VII, с. 709);*

35. Скривати (ти) молоду, етн., заст. – одягати на голову молодої головний убір заміжньої жінки. *Ввесь батющин двір був сповнений народом, бо в той час заразом привели скривать усіх молодих з села (Н. – Лев., II, 1956, 182).* (СУМ, т. IX, с. 316);
36. Скриню дбати (СУМ, т. IX, с. 318);
37. Жіноча (дівоча) цікавість – властива жінкам, дівчатам увага, інтерес до всього нового, незнайомого. *Питає [лікарка] тихо, ледве чутно, наче соромлячись, наче підкреслюючи, що це не надмірна жіноча цікавість, а професійний обов'язок (Дмит., Обпалені., 1962, 131)* (СУМ, т. XII, с. 227);
38. Невелика / велика пані. Про особу, що не має великої суспільної ваги. *Невелике цабе, невелика цяця, невелика птиця, птах низького польоту. Черевичків таки вона не діждеться, невелика пані, - пообіцяв Мирон. (М. стельмах).* Про поважну особу, що має велику суспільну вагу. *Велике цабе, велика цяця, важлива птиця, птах високого польоту, велика риба, знатна птиця. Дума, як ражієвської дворні, так і велика пані. (Панас Мирний)* (СФА, с. 203);
39. Жіноча половина (СФС, с. 46);
40. Його мама і моя мама у одній воді хустки прали (СФС, с. 31);
41. Обов'язково одружіться! Якщо у вас буде гарна дружина, ви будете щасливим, якщо погана – ви станете філософом. Б. Шоу (УКВ, с. 69);
42. Чепурненька, як мазничка (УКВ, с. 141);
43. У всякої Домашки свої замашки, одна любить ложки та чашки, а інша – сережки та пряжки (УКВ, с. 162);
44. З гарною одружитися – є на кого подивитися (УКВ, с. 165);
45. Всі дівчата – голуб'ята, а де ж ті чортові баби беруться? (УКВ, с. 162);
46. Вилилася вода, як дівоча ласка (УКВ, с. 163);
47. Як до роботи – дитина, як заміж – дівка (УКВ, с. 163);
48. Лакома вівця до солі, коза до волі, а дівчина до нової любові (УКВ, с. 163);

49. То лінива дівка, як не метена долівка (УКВ, с. 163);
50. Заміж хоч зараз, а робить – не прибить (УКВ, с. 163);
51. Під вербою брови загубила та тепер виє (УКВ, с. 163);
52. Дівчина як тінь: ти за нею – вона від тебе, ти від неї – вона за тобою (УКВ, с. 165);
53. Буває, що і в дівки муж помирає (УКВ, с. 163);
54. Треба дівці халата, бо ніхто її не свата (УКВ, с. 163);
55. Вона за ним сохне, а він і не охне (УКВ, с. 165);
56. Через дурний розумочок дівка втратила віночок (УКВ, с. 163);
57. Сватає сім, а дівка буде не всім (УКВ, с. 166);
58. У засватаної дівки багато женихів (УКВ, с. 166);
59. Така погана, що й жаби б не їли (УКВ, с. 172);
60. Хороша, як свиня в порошу (УКВ, с. 172);
61. Красива, як свиня сива (УКВ, с. 172);
62. Така ладна, що як надвір вийде, то всі пси брешуть (УКВ, с. 172);
63. Ні мара, ні мана, роздивилась – сатана (УКВ, с. 172);
64. Здорова, як корова (УКВ, с. 173);
65. Стріляти за дівчатами (залицятися) (Уд., т. II, с. 209);
66. Мов засватана дівка (Уд., т. I, с. 196);
67. Мов дівка на виданні. В такому віці, коли можна виходити заміж (про дівчину). *На Даниловому хуторі оселилася родина викотців [втікачів від кріпацтва] з Правобережжя. Батько, мати, троє синів та дочка на виданні (Тулуб). 1. Ніяково, несміливо, сором'язливо. – А звісно, дочка, вся в матір... Чого стоїш, мов дівка на виданні? Соломія мовчки подавала чоловікові кумики (Цюпа). 2. Гордо, піднесено, з почуттям власної гідності. Данилко почував себе, мов засватана дівка, він брав уже по-справжньому участь у страйку (Панч.) (ФСУМ, с. 241);*
68. Готувати (дбати) рушники (скриню), заст. збиратися одружуватися з ким-небудь (про дівчину, жінку). – *Он до тебе восени прийдуть старости. Готуй рушники (Н.-Лев.) (ФСУМ, с. 161);*

69. Зав'язати косу (хустку), заст. 1. Вийти заміж, одружитися. *Не знати, що рік Дівчатам скаже... Може, не одна косу зав'яже...* (Рудан.); 2. Взяти заміж. *Не вернеться чорнобривий та й не привітає, не розплете довгу косу, хустку не зав'яже...* (Шевч.) (ФСУМ, с. 296);
70. Бути і вдома і заміж. Користуватися одночасно усіма вигодами. – *Він взагалі парубок справний... Тільки його якийсь гедзь укусив. Чули, в нашу бригаду йти не хоче?.. – Може, хоче бути дома й заміж?* (Хор.) (ФСУМ, с. 64);
71. Засидітися в дівках. / Сивіти (ФСУМ, с. 317);
72. Як (мов, ніби і т. ін.) [та] квіточка (квітка). Дуже гарна. *У хаті в неї, як у віночку; хліб випечений, як сонце; сама сидить як квіточка* (П. Куліш); *А дівчина, справді, як та квіточка* (Вовчок) (ФСУМ, с. 327);
73. До сивої (до сідої) коси. До старості. – *Я ждатиму Йвана хоч до сивої коси* (Л. Укр.) (ФСУМ, с. 391);
74. Синя панчоха, зневажл. суха, черства жінка, яка позбавлена жіночності, чарівності і цілком віддана науковим інтересам, книгам і т. ін. *Не любить Ліночка «синіх панчіх», хоч і самій, між нами кажучи, трьох десятків доходить* (Мам.) (ФСУМ, с. 607);
75. Сивіти (сидіти) посивіти (засидітися) в дівках (дівкою), в перестарках і т. ін. Довго не виходити заміж або зовсім не бути заміжньою; не перебувати в шлюбі. В дівках сиділа – плакала, заміж вийшла – вिति стала (Укр. присл.) (ФСУМ, с. 800);
76. Погана та дівка, що сама себе хвалить (УПП, с. 70);
77. Гарна, як квітка в полі (УПП, с. 219);
78. Біленька, як нитка (УПП, с. 219);
79. Дівка як ягідка (УПП, с. 220);
80. Дівчина, як у лузі калина (УПП, с. 220);
81. Чорнобрива, як ясочка (УПП, с. 220);
82. Гарна, як бондарівна (УПП, с. 220);
83. Гарна, як маківка (УПП, с. 220);

84. Краля така, що тільки «гм», та й годі (УПП, с. 220);
85. Красавиця, що з-під стола кусається. (гарна, але зла) (УПП, с. 220);
86. Дівка – як тополя (УПП, с. 220);
87. Дівка хороша: сережками завішана (УПП, с. 220);
88. Хоч на підшву глянь, так дівчина гарна (УПП, с. 220);
89. Коса, праник (УПП, с. 221);
90. Дівочий стид до порога: аби пересягнула, так і забула (УПП, с. 228);
91. Дівчатам сторожа не допоможе: як схоче щось ледаче зробити, то піде по тріски, та й наробить смішки (УПП, с. 228);
92. Поки дівка не віддасться, то і псові подасть; а скоро віддасться, то і собі не хоче (УПП, с. 234);
93. Сього цвіту по всьому світу (УПП, с. 230);
94. Дівка як верба: де посади, там прийметься (УПП, с. 230);
95. Стара пані і старе вино все добре, але не стара дівка (УПП, с. 230);
96. Личко дівку віддає (УПП, с. 230);
97. Добра дівка – як старости йдуть, тоді хату замітає (УПП, с. 233);
98. До весілля дівка гарна (мила), а там хоч покинь (УПП, с. 234);
99. Старий стару хвалить, що добрий борщ варить, а молодий свою гудить, що не зварить, а спаскудить (УПП, с. 235);
100. Де ти була, де я зріс, а нас чорт докупи зніс (УПП, с. 235);
101. Шість дівок – свої вечорниці (УПП, с. 244);
102. Кругленька, як цибулька (УПП, с. 221);
103. Межи двома парубками дівчина баламутка (ЗУЕ, с. 434).

ХЛОПЕЦЬ

1. Хороший парубок, хоч води напиться, та й досі не женився! (ЗУЕ, с. 434);
2. Борода сива, та душа красива (ЗУЕ, с. 50);
3. Борода не робить людину мудрою (ЗУЕ, с. 50);
4. Борода велика, а розуму мало (ЗУЕ, с. 50);

5. Борода виросла, та ума (а розуму) не винесла (М. Номис) (ЗУЕ, с. 50);
6. В бороді гречка цвіте, а в голові на зяб не орано (ЗУЕ, с. 50);
7. Казав вітчим, як мене не будеш слухать, то будеш нічим (ЗУЕ, с. 101);
8. У кого чорний вусок, тому риби шматок (ЗУЕ, с. 121);
9. Він собі все те на вус мотає (ЗУЕ, с.121); мотати на вус, кому в ролі прис. Добре запам'ятовувати; навчатися; брати до уваги (СУІ, с. 200); мотати на вус (Уд., т. I, с. 302);
10. Великий дуб, та дуплистий (прислів'я) (ЗУЕ, с. 204);
11. Кожний дубок хвалить свій чубок (прислів'я) (ЗУЕ, с. 204);
12. У доброго мужа жона, як ружа, а у злого баба, як жаба (ЗУЕ, с. 215);
13. Женився на скору руку та на довгу муку (приказка) (ЗУЕ, с. 218);
14. Козак хоч куди! (приказка) (ЗУЕ, с. 218);
15. Поганий парубок на вроду та гарний на вдачу (ЗУЕ, с. 218);
16. Межи двома парубками дівчина баламутка (ЗУЕ, с. 434);
17. Сват – не родина, а пасерб – не дитина (приказка) (ЗУЕ, с. 434);
18. Усякий кравець на свій аршин міряє (Ол., Сид., с. 201);
19. Кожний молодець на свій взірець (Ол., Сид., с. 201);
20. Свій хлопець (Ол., Сид., с. 169);
21. Ясний сокіл (Ол., Сид., с. 226);
22. Борода по коліна, а розуму, як у дитини (Ол., Сид., с. 32);
23. І в ус [собі] не дуги; і вусом не моргати (не моргнути, не вести, не повести) (Ол., Сид., с. 84); й у вус не дуги. *Сидітиме собі Сава в теплі та добрі й у вус не дуги (Чорнобривець, Пісні гір, 1958, стор 89), (СУІ, с. 162); й у вус не дуги / як на голках. Поводитися дуже спокійно, не реагувати ні на що. Й за вухом не свербить; ні кує, ні меле. Сидітиме тобі Сава в теплі та добрі й у вус не дуги (С. Чорнобривець) (СФА, с. 151); й у вус не дуги; і (ні) усом не моргнути; хоч би тобі вусом моргнув. Кужель і у вус не дув: посилав по одній-дві підводи в ліс, та й то тільки тоді, коли в школі не лишалось ні поліна дров (Збанацький, I, 1974, с.62) (СФС, с. 79); не моргнути вусом (Уд., т. II, с. 66);*

24. Вільний козак (Ол., Сид., с. 68);
25. Джентльменська угода (Ол., Сид., с. 52);
26. Добрий хлопець (Ол., Сид., с. 55);
27. Для (ради) милого друга і вола (і коня) з плуга (Ол., Сид., с. 55);
28. Терпи, козаче (козак), отаманом будеш (Ол., Сид., с. 185);
29. Терпи, козак, горе – будеш пити мед (Ол., Сид., с. 185);
30. Учений муж (Ол., Сид., с. 204);
31. Гарбуза дістати (з'їсти) (Ол., Сид., с. 41);
32. Щирий друг, вірний друг (Ол., Сид., с. 216);
33. Закласти за галстук у ролі прис. Багато випити горілки (СУІ, с. 120);
34. Наш дядько. Селянин, хазяїн (СУІ, с. 230);
35. Лицар без догани і (й) страху. В ролі прис; книжн. про людину великої мужності і високих моральних якостей (СУІ, с. 185);
36. Як один чоловік. У ролі вставного слова. – всі, одностайно, дружно. *Ще хвилинка – і враз, як один чоловік, ринула (купка чумаків) на розбишак, розірвала тую живу каблучку, зім'яла, кинулася в один, у другий бік, несучи скрізь жах і смерть (Коцюбинський, Твори, т. I, 1955, стор.185)* (СУІ, с. 409);
37. Наш дядько (Уд., т.ІІ, с. 47);
38. Вискочити як козак з маку (Уд., т. I, с. 97);
39. Терпи козаче (отаманом будеш). З мод. знач. – виражає заклик до самопожертви в ім'я чого-небудь (Уд., т. II, с. 225);
40. Лицар без догани й страху. В ролі прис.; книжн. – про людину великої мужності і високих моральних якостей (Уд., т. II, с. 225);
41. Як один чоловік. У ролі обставин. – всі, одностайно дружно (Уд., т. II, 279);
42. Закладати (заливати) за галстук (ФСУМ, с. 309);
43. За городом левада, де збиралась громада: жінка мужа продала за три копи без шага (УПП, с. 236);
44. Чоловік за поріг, а жінка за пиріг (УПП, с. 236);

45. Ой, добрії люди, будьте, другу жінку добудьте: ця як ворог зародилась (УПП, с. 237);
46. Сусіди, сусідоньки, не бачили моєї жінки? Моя жінка знакомита: підтикана ззаду свита, на ніженьку налягас, ще й на плечах горбок має (УПП, с. 237);
47. Муж крамар, а жона крамарка: він із двора, а у жінки ярмарка (УПП, с. 237);
48. Де муж старий, а жінка молода, там рідко згода (УПП, с. 237);
49. Хоч мужичок, як кулачок, – так мужня жона (УПП, с. 238);
50. Підкував дядька, підкуєш і татка (УПП, с. 77);
51. Хто любить попа, а хто попадю /... попадю, хто попову, а хто і наймичку (УПП, с. 126);
52. Коли ти дядько, то гляди порядку (УПП, с. 173);
53. Хлопець молодець, як барвінок (УПП, с. 220);
54. Сокіл – не парубок (УПП, с. 220);
55. Орел – не козак! (УПП, с. 220);
56. Стрункий, як ялинка (УПП, с. 220);
57. Ані з плечей, ані з очей (УПП, с. 221);
58. Повний, як огірочок (УПП, с. 221);
59. Хлоп – як дуб (УПП, с. 224);
60. Високий, як дуга (УПП, с. 221);
61. А що! На козаку нема знаку, нехай дівка дбає (УПП, с. 228);
62. Аби дубки. А берізки будуть (УПП, с. 320);
63. Куди голка, туди й нитка... куди чоловік, туди й жінка (УПП, с. 234);
64. Чорт тридцять пар ходаків стоптав, поки піп таку пару підібрав (УПП, с. 234);
65. Муж мені закон (УПП, с. 238);
66. За твоєю головою запропастила свій вік молодою (УПП, с. 238);
67. Коли б тому такий вік довгий, як у мене чоловік добрий: він мене ні б'є, ні лає – нічого мені не дає (не дбає) (УПП, с. 238);

68. Наказав мене Бог з таким чоловіком (УПП, с. 238);
69. Від милого пана не болить і рана (УПП, с. 238);
70. Він крутить нею, як чорт піском або водою (УПП, с. 238);
71. Дались мені ознаки чоловіка кулаки (УПП, с. 239);
72. Бий і лай та все дбай (УПП, с. 239);
73. Чоловікам на лопату Бог сили наклав, та ще й притоптав, а жінкам на вила, та й то струсив (УПП, с. 239);
74. Дістати облизня. Зазнавати невдачі в сватанні, жениханні, залицянні.
Синоніми: дістати відкоша (в 1 знач); дістати гарбуза; спіймати облизня (в 1 знач.) (ФСУМ, с. 249);
75. Серцем люби, а руками тряси (УПП, с. 236);
77. Липнути до жіночих спідниць (ФСУМ, с. 296).

МАТИ

1. Який талан матці, такий і дитятці (ЗУЕ, с. 355);
2. Без матері і сонце не гріє (ЗУЕ, с. 355);
3. Без матки нещасливі дітки (ЗУЕ, с. 355);
4. У кого є ненька, у того й голівка гладенька (ЗУЕ, с. 355);
5. Мати праведна – опіка й охорона камінна (ЗУЕ, с. 355);
6. Хто матір забуває, того Бог карає (ЗУЕ, с. 355);
7. Матері ані купити, ані заслужити (ЗУЕ, с. 356);
8. Найдорожча пісня, з якою мати колисала (ЗУЕ, с. 356);
9. Вродила мама, що не прийма і яма (УПП, с. 73);
10. Що мати навчить, того й батько не перевчить (ЗУЕ, с. 356);
11. Чого мама не дала, того не купиш і в пана (ЗУЕ, с. 356);
12. Чого мама научить, те й дочка знає (ЗУЕ, с. 356);
13. Материн гнів, як весняний сніг, рясно впаде, та скоро розтане (ЗУЕ, с. 356);
14. Мати однією рукою б'є, а другою гладить (ЗУЕ, с. 356);

15. Рідна мати високо розмахує, а помалу б'є (ЗУЕ, с. 356);
16. У дитини заболить пальчик, а у матері – серце (приказка) (ЗУЕ, с. 356);
17. Мати не рідна, батько вітчим, а я хто його знає чий (ЗУЕ, с. 101);
18. Вбирати з молоком матері (Ол., Сид., с. 27); всмоктувати (всмоктати) з молоком матері, що – звикати до чогось, засвоювати щось з дитинства. *Цілком природно звучать пісні сина коваля [І. Франка] який зріс серед сільської бідноти і з молоком матері всмоктав красу народного слова, народної мелодії (Рильський, III, 1955, 117) (СУМ, т. I, с. 768);*
19. Мамина (матусина) дочка (донька), ірон. (Ол., Сид., с. 102);
20. Мамин (матусин) синок, ірон (Ол., Сид., с. 102);
21. Повторення – мати навчання (Ол., Сид., с. 146);
22. Правда-матінка (Ол., Сид., с. 154);
23. Ік лихій матері. В ролі обст; розм. – до біса (СУІ, с. 156);
24. Матері його ковінька. В ролі вставн. сл. виг.; розм. – виражає почуття подиву, захоплення обурення, незадоволення. *Мало, справді мало, – зітхнув на повні груди дідуган. – Ек матері його ковінька, розмінять би вже й цілу сотню, а там не гріх і пошабашити (Волошин, Дні художника, 1958, стор. 65) (СУІ, с. 190);*
25. Хиря його матері. В ролі вставн. сл.; вульг. – виражає почуття задоволення, захоплення. *Та й гарні ж, хиря його матері, оті котики та кролики! – Зовсім тобі наче живі. Воно було б зовсім гарно, якби тільки не голі плечі в тих прототипи були намальовані, – говорила Онися (Нечуй-Левицький, твори, т III, 1956, стор. 207) (СУІ, с. 190);*
26. Матері твоїй хрін (СУІ, с. 190);
27. [Ой, ох] матінко [моя, рідна]! – уживається як вигук для вираження почуття страху, радості тощо. – *Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга. Ой, матінко, коли б там не огледілись іще за мене! (Вовчок, I, 1955, 110) (СУМ, т. IV, с. 650);*

28. Різати правду-матінку [в очі (у вічі)]. – *От тобі й родич Керенського, ріже правду-матінку в очі!* (Цюпа, *Через терни до зірок*, 1986, с. 104) (СФС, с. 28);
29. ... Бо хто матір забуває, того Бог карас. Т. Шевченко (УКВ, с. 68);
30. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати. В. Симоненко (УКВ, с. 68);
31. Все дороги й дороги, а до матері – стежечка... В. Коломієць (УКВ, с. 69);
32. За все, що маю, дякую тобі, за все, що маю і що буду мати... М. Луків (УКВ, с. 69);
33. Простити і забути може лише мати. Дружина може простити, але не забути. Сестра може забути, але не простити. Дочка і не забуде і не простить. І. Вільде (УКВ, с. 69);
34. Мене мати в голову не била (УКВ, с. 94);
35. Турбота-мати не дає спати (УКВ, с. 114);
36. Жінка плаче, діти плачуть, сам плачеш, а луччого не бачиш (УКВ, с. 115);
37. За гроші не купиш ні батька, ні матері, ні родини (УКВ, с. 120);
38. Нема чого дивувати – така була її мати (УКВ, с. 158);
39. Всякій матері свої діти милі (УКВ, с. 159);
40. Любо неньці, як дитина в честі (УКВ, с. 159);
41. Не та мати, що родила, а та, що вигодувала! (УКВ, с. 160);
42. Що можна мамці, того не можна ляльці (УКВ, с. 160);
43. За науку – цілуй батька і матір в руку (УКВ, с. 160);
44. Материні побої не болять (УКВ, с. 160);
45. Не слухав батька-матері нехай люди учать (УКВ, с. 160);
46. Хліб – батько, вода – мати (УКВ, с. 156);
47. Сон миліший батька-матері (УКВ, с. 157);
48. Ніч – матка: виспишся гладко (УКВ, с. 157);
49. Живої матері можна діждатись (УКВ, с. 169);
50. Материна молитва із дна моря виймає (УКВ, с. 169);
51. До людей – по розум, до матері – по серце (УКВ, с. 169);

52. Мати з малятами, як ластівка з ластів'ятами (УКВ, с. 170);
53. Доти ягнятка скачуть, доки матір бачать (УКВ, с. 170);
54. Слепе щеня і те до матері лізе (УКВ, с. 170);
55. На сонці тепло, а біля матері добре (УКВ, с. 170);
56. Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріж, то все болить (УКВ, с. 170);
57. Мати дітей пушить, а мачуха сушить (УКВ, с. 170);
58. Мати гладить по шерсті, а мачуха проти шерсті (УКВ, с. 170);
59. Мати голівку миє – пригладжує, а мачуха миє – прискубує (УКВ, с. 170);
60. Головонька наша бідна, що в нас матінка не рідна (УКВ, с. 170);
61. Трясця його матері (Уд., т. II, с. 232);
62. У чім мама народила (Уд., т. II, с. 239);
63. На губах мамине молоко обсохне (Уд., т. II, с. 15); Материне молоко не обсохло! (УПП, с. 226); Материне молоко на губах не висохло. Губи в молоці у кого. Хто-небудь дуже молодий, недосвідчений. *А ви, звідки молодці? У вас ще губи в молоці. Щоб кораблем державним керувати, – Навчіться носа утирати (Олесь)* (ФСУМ, с. 105); Молоко [материне] не [обсохло] на губах. (СУМ, т. IV, с. 578); [Ще материне (матернє)] молоко не обсохло [на губах (коло губів)]. *Молоко материне коло губів ще не обсохло, а вона[Наталя] вже й з паничами!* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 44) (СФС, с. 71); Молоко [материне] на губах не обсохло (Ол., Сид., с. 105);
64. Краще в матері на соломі, ніж з немилим на перині (УКВ, с. 165);
65. Так його мати зродила (уродила) (УПП, с. 76);
66. Хіба ж наша мати вже й кози не варта (УПП, с. 55);
67. Мордується, як Омелькова мати перед смертю (УПП, с. 173);
68. Одна мати роджає, та не один обичай дає (УПП, с. 206);
69. Дочку мати хвалила – поки з рук звалила (УПП, с. 70);
70. Що тато, то не мама (УПП, с. 245);
71. Куля мине, а материне слово не мине (УПП, с. 245);

72. Батькова і материна молитва із моря витягає, а прокльони в калюжі топлять (УПП, с. 245);
73. Шануй отця-матір, то буде тобі добре і будеш довго жити на землі (УПП, с. 245);
74. Все можна купити в місті, та отця і матері не дістанеш (УПП, с. 245);
75. Як мати рідненька, то і сорочка біленька (УПП, с. 245);
76. Нема в світі правди – тільки рідна мати (УПП, с. 245);
77. Матір не купити, ні заслужити (УПП, с. 245);
78. Що то вже одиначка: пестунка у матері (УПП, с. 244);
79. Цить, не плач! Дасть мати калач! (УПП, с. 241);
80. А матері твоїй індик печений. А матері твоїй книш (УПП, с. 84, 88);
81. Жінка для поради, теща для привіту, а матінка рідна лучче всього світу (УПП, с. 245);
82. Матері твоїй (їх) біс, лайл. уживається для вираження захоплення, замилювання і т. ін. *Танцюй, ковалихо, буде тобі; танцюй не журишь, матері твоїй біс (Укр. присл.)* (ФСУМ, с. 31);
83. Якої вражої матері (ФСУМ, с. 150);
84. Як мати родила (ФСУМ, с. 742);
85. За маминою спиною сидіти. У ролі прис. – не працювати, вести паразитичний спосіб життя. *Тамара мовчить, а жінка вичитує їй. – Ви ж нічого робити не вмієте. За маминою спиною сиділи (Хижняк, Тамара, 1959, стор. 64)* (СУІ, с. 123);
86. Люблю, мамцю, Петруся, та сказати боюся! (УКВ, с. 164);
87. Нема того краму, щоб купити маму (УКВ, с. 169);
88. Мама вірна порадиця (УКВ, с. 169);
89. Все купиш, лише тата й маму – ні (УКВ, с. 169);
90. Мама ні купиш, ні заслужиш (УКВ, с. 169);
91. Все є купити, тільки мами нема (УКВ, с. 169);
92. Гарбуз мамі, а татові диня! (УПП, с. 84);
93. Горілка не дівка, а мачуха не мама (УПП, с. 245);

94. Тоді мама дурна, коли дитина мала (УПП, с. 239);
95. Ми собі свояки: його мама і моя мама на одній воді хустки прали / Мій батько і його батько коло одної печі грілися (УПП, с. 245);
96. Яка неня, така доня (УПП, с. 244);
97. Нема в світі цвіту цвітнішого над маківочки; нема ж і роду ріднішого над матіночки (приказка) (ЗУЕ, с. 351); нема у світі цвіту гарнішого над маківочки; нема ж і роду ріднішого над матіночки (УПП, с. 245);
98. Мамин мізинчик (синок) (ФСУМ, с. 463);
99. Смоктати мамину цицю, ірон. бути дуже малим. – *А ти мене не вчи! – раптом скипів Оксен. – Ти ще мамину цицю смоктав, коли я ферму організував (Тют.)* (ФСУМ, с. 940);
100. Поки є ненька, то і головка гладенька (УПП, с. 245);
101. Дядько не батько, а тітка не матір (УПП, с. 245);
102. Дітки плачуть, а у мами серце болить (УПП, с. 240).

БАТЬКО

1. Живемо не батьками помремо не людьми (прислів'я) (ЗУЕ, с. 29);
2. Не байстрюкові гріх, а батькові (приказка) (ЗУЕ, с. 25);
3. Ми з тобою кривні, бо мій батько і твій батько коло одної печі грілися (ЗУЕ, с. 29);
4. Ми родина: твій ненько дім підпалив, а мій ся коло нього грів (ЗУЕ, с. 29);
5. Син мудрий потіха для батька (Біблія) (ЗУЕ, с. 29);
6. Не слухав тата послухаєш ката (приказка) (ЗУЕ, с. 29);
7. Хто батька-матір зневажає, той добра не знає (приказка) (ЗУЕ, с. 29);
8. Усе купиш – матері батька не купиш (приказка) (ЗУЕ, с. 29);
9. Від поганого сина батько сивіє (ЗУЕ, с. 537);
10. Дурному синові і батьківське багатство не в поміч (ЗУЕ, с. 537);
11. Як була я у батенька, то була я чубатенька, а як стала у свекрухи, то й мій чуб об'їли мухи (ЗУЕ, с. 525);

12. Слухай батька свого, – він тебе породив, і не гордуй, як постаріла мати твоя (Біблія) (ЗУЕ, с. 536);
13. Три друга: батько, мати та вірна жінка (ЗУЕ, с. 222);
14. Не навчив батько, не навчить і дядько (приказка) (ЗУЕ, с. 210);
15. Дядько – не батько, а тітка – не мати (М. Номис) (ЗУЕ, с. 210);
16. Який дід, такий його плід, який батько, такі й діти (М. Номис) (ЗУЕ, с. 186);
17. Батеньку (батечку) мій! (Ол., Сид., с. 17). Уживається для вираження здивування, захоплення. – *Нуте, я на вас хоч подивлюся. Батечку мій! А убір який!.. (Мирний)* (ФСУМ, с. 18);
18. На батьківських (Ол., Сид., с. 106); жарт. – пішки; власт. батькові, батькам (у 1 знач); пройнятий любов'ю ніжний (СУМ, т. I, с. 112);
19. Не купив батько шапки, хай вуха мерзнуть (Ол., Сид., с. 112) У батьки (у сини, у матері і т. ін.) годиться (Ол., Сид., с. 190);
20. На бісового батька. – *На бісового батька ти оце завітчала колючками драбину, неначе колоду до вінця! – гукнув він (Ковун) до жінки (Нечуй-Левицький, Микола Джеря, 1951, стор. 16)* (СУМ, т. II, с. 5). На [якого] бісового (чортового) батька, лайл. Навіщо для чого. (ФСУМ, с. 118); *Якого бісового батька (сина)*, лайл. Уживається для вираження обурення, незадоволення чиймись діями, вчинками. – *Якого це бісового батька ви стоїте, згорнувши руки, діла не робите! – Крикнув Кайдаш (Н.-Лев.)* (ФСУМ, с. 19);
21. Не лізь поперед батька в пекло. У ролі прис. – не вискакуй, не поспішай; поступися старшим. – *Знаєш що, Романе? Не будь дуже розумним і не лізь поперед батька в пекло!* (Минко, Ясні зорі, 1951, стор. 197) (СУІ, с. 240); (Ол., Сид., с. 122); (Уд., т. II, с. 62); Спішити поперед батька в пекло (СУМ, т. IX, с. 533); Не забігати поперед батька (Уд., т. II, с. 56); не поспішай поперед батька в пекло (Уд., т. II, с. 70); забігати поперед батька в пекло (ФСУМ, с. 299);

22. Чорт батька зна що – *Піде (Олексій Іванович в садок проходитьсь, до Федора заверне. – А ти, куме, що там дочці чорт батька зна що плещеш? (Панас Мирний, твори, т. IV, 1955, стор. 233) (СУІ, с. 390);*
23. Біс (біси, чорт) батька зна що (який і т. ін.) (СУМ, т. I, с. 113). До бісового батька;
24. Батько рибалка, то й діти у воду дивляться (УКВ, с. 160);
25. Буває, і від гарного отця родиться дурна вівця (УКВ, с. 158);
26. І мій батько таки мався, і я в його вдався (УКВ, с. 158);
27. По татку й дитятко (УКВ, с. 158);
28. Який дуб, такий тин; який батько, такий син (УКВ, с. 158);
29. Дав мені батько гроші на підошву та на дратву, а я попав у тіятру (УКВ, с. 143);
30. Збувся тато клопоту: жито змолотив і гроші пропив (УКВ, с. 143);
31. Збувся батько лиха: збувся грошей з міха (УКВ, с. 143);
32. Батько нехай їде орать – його коні знають, а я піду гулять – мене гості чекають (УКВ, с. 139);
33. Широка пика, як батьківське подвір'я (УКВ, с. 173);
34. На батьківських. У ролі обст.; жарг. – пішки (ФСУМ, с. 19);
35. Біси його батькові (обурення, сумнів) (Уд., т. II, с. 57);
36. Гуртом і батька бити добре (Уд., т. I, с. 81, 153) Викопаний батько (Уд., т. I, с. 91). Кий чортів батько (незгода, незадоволення). *[Шкана] А я чувала, та й не раз. Як про людей гукають всюди, Що люди розумніші нас... Кий чортів батько – брешуть люди. (Глібов, Вибр. тв., 1951, с. 29) (Уд., т. I, с. 263);*
37. Неначе батька рідного побачити. Кого, в ролі прис. – щиро зрадіти, побачивши (здебільшого старшу) доброзичливу людину. *Перегуда зустрів своїх ковалівців біля прокуратури і зрадів, наче батька рідного побачив (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 247) (Уд., т. I, с. 43);*
38. Не заправити як за рідного батька. *[Семен:]... Тільки кажи [Мордку], що тобі дати за «прошеніє»? А не заправив я? А не заправ як, за рідного*

- батька!* (*Коцюбинський, Тв., т. I, 1955, с. 115*) (Уд., т. II, с. 65); Заправив, як за батька (УПП, с. 278); як за рідного батька (тата), з сл. правити, гнути і т. ін. Занадто дорого;
39. Чорт батька знає (Уд., т. II с. 256);
40. Отець по-батьківськи поб'є, по-батьківськи й помилує (УПП, с. 245);
41. Діти батька не учать (не судять) (УПП, с. 245);
42. Шануй батька та Бога – буде тобі всюди дорога (УПП, с. 245);
43. Чи батьків синочок, чи мамин мазун (УПП, с. 243);
44. Батькова кобила худа у двір везе, а синова гладенька – з двора везе (УПП, с. 243);
45. Пропав батько з дурними синами (УПП, с. 243);
46. Батьків син! (УПП, с. 243); (ФСУМ, с. 19);
47. Як була я у батенька, то була чубатенька; а як пішла до свекрухи, то об'їли чуба мухи (УПП, с. 243);
48. Твій батько і хлів зачиняв, а ти не хочеш і хати причинити (УПП, с. 69);
49. Жаль батька, – та он несуть (УПП, с. 69);
50. Всього наживеш, і Кузьму батьком назвеш (УПП, с. 55);
51. Бог – батько, цісар – дядько (УПП, с. 6);
52. Бог – батько: як буде нас тримати, то буде й годувати (УПП, с. 6);
53. Копійка вашому батькові! Щоб ви в жито головою! (УПП, с. 84);
54. І батька рідного не жаліє (ФСУМ, с. 18);
55. Батька лисого, вам. Уживається для вираження заперечення (перев. з дієсловами). – *Еге! Бісового батька мене обдуриш (Хотк.)* (ФСУМ, с. 18);
56. До бісового (чортового, бісячого) батька, лайл. 1. Уживається для вираження зневаги, презирства, злоби до кого-небудь, обурення з якогось приводу. *Теперечки уже їм [німцям] скоро кінець, – казала кума з літок, – як не поморозяться тут до бісячого батька, то витовчуть їх наші (Загреб.).* 2. Кого, чого. Дуже багато, велика кількість кого, – чого-небудь. *Насунулось лиха до бісового батька (Укр. присл.)* (ФСУМ, с. 18);

57. Як на [свого (рідного)] батька, зі сл. кричати. Не стримуючи себе; безцеремонно, розв'язно. *Кричить, як на батька (Укр. присл.)* (ФСУМ, с. 18);
58. Як у батька за пазухою (ФСУМ, с. 19);
59. Батьківська стріха (ФСУМ, с. 19);
60. Отець – як Бог (УПП, с. 245).

БАБА

1. В старій злющій баби десять чортів сидить, та ще й на дванадцять сідала стоять (УПП, с. 235);
2. Ждала баба онукового книша та вилізла й душа (прислів'я) (ЗУЕ, с. 20);
3. Поки жива бабуся, я нікого не боюся (приказка) (ЗУЕ, с. 20); (УПП, с. 235);
4. Була колись баба дівкою, та давно (приказка) (ЗУЕ, с. 20);
5. Кортить бабі скоринки, та не вгризе (приказка) (ЗУЕ, с. 20);
6. Сердилась баба на діда, а дід того не відав (М. Номис) (ЗУЕ, с. 20);
7. Баба без діда – як борщ без хліба (приказка) (ЗУЕ, с. 20);
8. Чорт і баба одна рада (ЗУЕ, с. 20);
9. То така баба, що й дідька не треба (ЗУЕ, с. 20);
10. Де диявол нічого не вдіє, там бабу пошле (ЗУЕ, с. 20);
11. З бабою і дідько справу програв (ЗУЕ, с. 20);
12. У баби язик, як у чорта мітла (ЗУЕ, с. 20);
13. Що біс, що баба – одна у них мама (ЗУЕ, с. 20);
14. Не пхай бабі пальця в рот (І. Франко) (ЗУЕ, с. 20);
15. У баби язик як лопатень (М. Номис) (ЗУЕ, с. 20);
16. Баба з воза – кобилі легше (прислів'я) (ЗУЕ, с. 20);
17. Господи, благослови стару бабу на постолі, а молоду на кожанці (М. Номис) (ЗУЕ, с. 20);
18. Баба винувата, що дівка черевата (приказка) (ЗУЕ, с. 20);

19. Де багато баб, там дитя без пупа (М. Номис) (ЗУЕ, с. 21);
20. Баба в торбу візьме (приказка, якою лякають дітей) (ЗУЕ, с. 21);
21. Надвоє баба ворожила: або вмре, або буде жива (прислів'я) (ЗУЕ, с. 21);
22. Сто баб – сто лік (приказка) (ЗУЕ, с. 21);
23. Баба з чортом, як пес з хортом (ЗУЕ, с. 92);
24. Бабиного зятя троюрідна невістка (ЗУЕ, с. 390);
25. Кам'яна баба – кам'яний бовван давнього походження, що найчастіше трапляється в степу на могилах (СУМ, т. I, с. 75);
26. Бабине літо (теплі дні, павутина) (СУМ, т. I, с. 75); в ролі підм., дод., означ. – I. сухі теплі дні II. павутиння (Уд., т. I, с. 35); 1. теплі, сонячні дні на початку осені. Бабаине літо до Петра тільки (Укр. присл.). 2. Павутиння, що літає в повітрі в теплі осінні дні. *В'яже [вдова Марта] свої думки, мов осіннє сонце бабине літо по стерні* (Кос.), (ФСУМ, с. 442);
27. Наче гедзь укусив / наче бабка пошептала – повернути до нормального стану, заспокоїти. *Він то кричить, аж піна з рота котиться, то наче бабка пошептала* (В. Поліщук) (УПП, с. 360); (СФА, с. 196);
28. Коваль бабі рідний швець (СФС, с. 31);
29. Покіль будуть бариші, у баби не стане душі (УКВ, с. 123);
30. Сердилася баба на торг, а торг про те не знав (УКВ, с. 124);
31. Сердилася баба на діда, а дід того не відав (УКВ, с. 129);
32. Баба гірша за скаженого їжака: хоч не вкусить, так наляка (УКВ, с. 129);
33. Сама баба злизала, а на kota сказала (УКВ, с. 136);
34. Я йду, а мені бабуся сниться (УКВ, с. 139);
35. Се ще бабусин дурник (УКВ, с. 159);
36. Баба всіх жаліє, а бабу ніхто (УКВ, с. 169);
37. Розсипався б дід, якби баба його не підперезала (УКВ, с. 169);
38. Дід про хліб, а баба про фіялки (УКВ, с. 169);
39. Од мене, бабо, одкоснися, і не тільки наяву – і вві сні не снися (УКВ, с. 173);

40. Вража баба. В ролі прис., означ. – лиха, недоброзичлива жінка. *[Щасний:]... Інокентій у коморі сидить, а вона [мачуха], вража баба, в хаті закуску готує (Збанацький, Єдина, 1959, с. 133) (Уд., Т. I, с. 124);*
41. В тісної баби. В ролі обст. – I. дуже тісно. *Ну, та й напакували ж нас у сей вагон, нема де й голкою штрикнути. Тут награсьмо за ніч в тісної баби, – говорить хтось з кутка (Леся Українка, тв., т. 3, 1952, с. 569).*
 II. дитяча забава: хто сидить на кінці лавки, прагне витіснити тих, що сидять посередині, щоб зайняти їх місце (Уд., т. I, с. 130);
42. Не буде з баби дівки. З мод. знач. – про те, що назавжди втрачено, що не може бути повернено. *І сумно світиться обличчя мами. З-під жовтої хустинки... у труні. Було на весь непотріб дорогий Сміялась: – Ет, не буде з баби дівки! – А ця жовтенька ситцева хустинка з усіх гостинців полюбила її (Б. Олійник, Заклинання вогню, 1978, с. 79), (Уд., т. II, с. 49);*
43. Не мала баба клопоту. З мод. знач. – виражає негативне ставлення до того, що трапилось, або небажання зробити послугу кому-небудь. – *Утелющилися... самі заварили... І треба ж було! Не мала баба клопоту. – лаяв себе Лишва (Логвиненко, Рубікон, 1973, с. 83) (Уд., т. II, с. 64);*
44. Не pomoже бабі кадило (коли бабу сказило) з мод. знач. – про примхливу, вередливу жінку. *Горбатого, сказано, хіба могила справить. Не pomoже, я ж кажу, бабі кадило, коли вже бабу сказило (Гулак-Артемівський, тв., с. 363) (Уд., т. II, с. 69);*
45. Бабка надвоє ворожила. З мод. знач. – невідомо, чи здійсниться бажане (Уд., т. I, с. 35); баба надвоє ворожила (гадала). Невідомо, чи здійсниться щось, чи ні. – *Не витримав Гармаш. Адже гетьман він, а не хто інший?! – То, мосьть, як кажуть у вас, баба надвоє ворожила (Рибак). / Бабка (бабуся) надвоє ворожила (гадала) (ФСУМ, с. 15);*
46. Смішки з бабиної кішки. З мод. знач. – виражає чие-небудь незадоволення сміхом, гумористичним настроєм когось іншого. – *Смішки з бабиної кішки! – (не то образившись, не то в жарт одказала Параска (Мирний, Тв., т 4, 1955, с. 103) Уд., т. II, с. 209);*

47. Питався чорт баби: «Що о Бозі люди говорять?» – «Славлять, величають». – « А що о мені?» – «Якось вас дуже на зуби взяли!» (УПП, с. 9);
48. Баба сім миль з-за пекла (така зла), баба з пекла родом (УПП, с. 9);
49. Балакай, бабо, дещо: вона плахти тче (УПП, с. 69);
50. Проплакала баба увесь ліс, а по їй ні біс (УПП, с. 65);
51. Згадала баба поросся, що хорошеньке було, та й плакати стала (УПП, с. 349);
52. А! Ходіть, бабо, до гурту! Мені не треба! Я сама собі гурт! (УПП, с. 284);
53. Що громаді, те й бабі (УПП, с. 285);
54. Не мала баба клопоту та купила поросся! (УПП, с. 266);
55. Улізла баба у нерет: ні назад, ні наперед (УПП, с. 266);
56. З бабиного сина і дочки нічого людяного не буде (УПП, с. 244);
57. В баби язик, як лопата (УПП, с. 236);
58. Де баб сім, там торг зовсім(УПП, с. 236); (М. Номис) (ЗУЕ, с. 20);
59. Де дві баби та три жаби зберуться умісті, не перепруть їх і чоловіків двісті (УПП, с. 236);
60. З бабою і дідько справу програв (УПП, с. 236);
61. Де чорт не зможе, туди бабу пошле / там баба поможе (УПП, с. 236);
62. Баба і чорт, то собі рідня (УПП, с. 236);
63. Бабу і чорт не змудрує (УПП, с. 236);
64. Треба довго калатати, щоб бабу ошукати (УПП, с. 236);
65. Тепер баб по п'ять за цибулю (УПП, с. 235);
66. У жінки волос довгий, та ум короткий (УПП, с. 235);
67. Де дідько не посіє, там ся баба вродить (УПП, с. 235);
68. Вражі баби (УПП, с. 235);
69. Запідна баба (УПП, с. 235);
70. Баба тоді і хвора – як на печі! (УПП, с. 235);
71. Біда бабу породила, а біду чортова мати (УПП, с. 235);

72. В старій злющій баби десять чортів сидить, та ще й на дванадцять сідала (УПП, с. 235);
73. Поки баби, поти й ради (УПП, с. 235);
74. Не кланявся дід бабі – я не стану й жабі (найчастіше каже чоловік, як не хоче коритись жінці) (УПП, с. 239);
75. Твоя баба війтом! Не тепер, так в четвер (УПП, с. 126);
76. Нехай буде бабі плескано! (УПП, с. 126);
77. Сим-тим баба ляха здурила (УПП, с. 84);
78. Єгипетська мумія (про злих бабів); Єгипетська баба (УПП, с. 79);
79. Як сім баб пошептало (ФСУМ, с. 15);
80. Баба Палажка [і баба Параска]. 1. Язикатий, чванливий, пихатий. *Був час, коли Гітлер не мовчав перед німцями «мов скеля», він був охочий до самохвальби, як та баба Палажка (Козл.).* 2. Синонім баба базарна. Криклива, сварлива, груба людина. Синонім: баба Палажка (ФСУМ, с. 15) Бісова (клята) баба, лайл. Уживається для вираження здивування чи негативного ставлення до когось (ФСУМ, с. 15);
81. Згадала баба дівера. Немає потреби говорити про те, що давно минуло, забулося і не повернеться. *З темряви строго обізвався Євген Дибенко: – війна-війною, а два стоги переліжного сіна ні за що ні про що згноїли. Безбородько нахмурився: – Таки згадала баба дівера. Через вас, діду, про ці два стоги увесь світ і союзники знають (Стельмах),* (ФСУМ, с. 15);
82. Як баба дівкою була. Тоді то було, як баба була дівкою (Укр. присл.) (ФСУМ, с. 15);
83. Баба з воза – велика зрада: на возі легше, кобила рада (УПП, с. 140);
84. Всі дівчата – голуб'ята, а де ж ті чортові баби беруться? (УКВ, с. 162).

ДІД

1. Давно знайомі: їхні діди спали на одній соломі (ЗУЕ, с. 186);
2. Мій дід з твоєю бабою на сорокопуди ходили та й Бога о здоров'ї для неї молили (ЗУЕ, с. 186);

3. Годуй діда на печі, бо й сам там будеш (приказка) (ЗУЕ, с. 186);
4. Доки діда, доти й хліба (приказка) (ЗУЕ, с. 186); поки діда, поти й хліба (УПП, с. 238);
5. Гуляв, гуляв, аж дідом став (приказка) (ЗУЕ, с. 186);
6. В діда торбу вкрали (приказка) (ЗУЕ, с. 187);
7. Захотів у діда випросити хліба (приказка) (ЗУЕ, с. 187);
8. Як діди і батьки наші робили, так і ми будемо (М. Номис) (ЗУЕ, с. 187);
9. Діда (дідька) лисого – те саме, що чорта (дідька) лисого. [*Оксана:*] *Індивідуальних нас кожне забере, а в колгоспах – діда лисого (М. Куліш, П'єси, 1960, 165) (СУМ, т. IV, с. 489);*
10. Жуй, діду, воду, коли хліба нічим (УКВ, с. 153);
11. Який дід, такий його плід (УКВ, с. 158);
12. За дідів (Уд., т. I, с. 194); у ролі обст. – колись дуже давно (СУІ, с. 117);
13. З діда-прадіда (Уд., т. I, с. 221) 2. З діда-прадіда. 1. Споконвіку, одвічно; здавна, з найдавніших часів. *Образ птаха боривітра з діда-прадіда овіяний серед степовиків ореолом святості (Літ. Укр.);* 2. Спадковий, уроджений. *Багатурка була Марусина мати з діда-прадіда (П. Куліш) (ФСУМ, с. 241-242);*
14. Діди строють, а баби гноють (УПП, с. 267);
15. Нема діда, нема хліба; нема хліба, нема й отче нашу (УПП, с. 238);
16. У діди годиться / у сини годиться. *Василько побачив його, біжить із криком «Татусь», а він, виходить, в діди йому годиться (М. Стельмах). Юрія, який годився у сини своєму вчителеві, по сільському звичаю він називав на «ти» (М. Томчиній) (УПП, с. 544); (СФА, с. 290); (ФСУМ, с. 242);*
17. Поздоров, Боже, мого старого та й мене біля нього: сам рано встає – мене не будить до кужеля льотного (УПП, с. 238);
18. Біда мені без діда – хлещу борщик без хліба (УПП, с. 238);
19. Добре було при діду: щодня рибка к обіду (УПП, с. 238);

20. За дідів-прадідів, рідко. Дуже давно. *Промайнула воля, поламала ланцюги віковічні, на котрих ще з дідів-прадідів приковували до панів колись вільні хутори, села (Мирний) (ФСУМ, с. 242).*

СЕСТРА

1. Сестра від братового добра в землю вросла (ЗУЕ, с. 536);
2. Сестра з сестрою, як риба з водою (ЗУЕ, с. 536);
3. Сестра сестрі заздрить в красоті (ЗУЕ, с. 536);
4. Ваша сестра (Ол., Сид., с. 26); ваша сестра – ви, ти і подібні до вас, до тебе (СУМ, т. ІХ, с. 150); ваша сестра; наша сестра (ФСУМ, с. 800);
5. Не кажи, сестро, чоловікові усієї правди – кажи тільки по коліна (УПП, с. 238).

БРАТ

1. Брат братом, а мед за гроші (ЗУЕ, с. 53);
2. Хоть ми собі брати, але наші кишені не сестри (ЗУЕ, с. 53); хоч ми собі брати, але наші кишені не сестри (УПП, с. 257);
3. Кожний брат собі рад (ЗУЕ, с. 53);
4. Брат мій, а хліб їж свій (ЗУЕ, с. 53); брат мій, а хліб їж свій (УПП, с. 257);
5. Дім брата – не своя хата (ЗУЕ, с. 53); (УПП, с. 246);
6. Брат мій, а розум у нього свій (ЗУЕ, с. 53); (УПП, с. 246);
7. Ваш брат – ви й такі самі, як ви. *Багато вашого брата туди (на Амур) пішло; були люди із достатком, та й ті знищились, перевелись ні навіщо (Панас Мирний, твори, т. ІV, 1955. стор 325) (СУІ, с. 340);*
8. Самому чорту брат і сват. В ролі вставного слова – про кого-небудь, хто тримає себе незалежно; про того кому всі ні до чого (СУІ, с. 339);

9. За панібрата. З ким у ролі обст. – як рівний з рівним, як рівня, фамільярно. *Пішов Лашаков угору. Панюга панюгою, з губернатором за панібрата (Панас Мирний, твори, т. III, 1954, стор.283) (СУІ, с. 124);*
10. На брата – на кожного (СУІ, с. 203); на брата. В ролі обст. – кожній людині зокрема (Уд., т. II, с. 5);
11. Свій брат (СУМ, т. I, с. 277);
12. Братська могила – спільна могила в якій поховані ті; хто загинув на війні або в боротьбі за спільну справу (СУМ, т. I, с. 231). Брат у других (СУМ, т. I, с. 423);
13. Як брат з сестрою; як сестра з братом: 1) дуже дружно. *Чесною працею он скільки надбали! Чесно вони й проживуть його... у миру та в ладу, як брат з сестрою... (Мирний, I, 1949,177) 2) Жінка, яку єднають з ким-небудь спільні інтереси, прагнення спільне становище (СУМ, т. IX, с. 150);*
14. Наш брат / ваш брат. Я і до мене подібні; про людей однієї категорії. *Ловили нашого брата [дітей] переважно в сільськогосподарських культурах – в картоплі або в капусті. (О. Ковінька). Ви і до вас подібні; такі самі, як ви. Багато вашого брата [на Амур] пішло; були люди із достатком, та й ті знищились, перевелись... (Панас мирний) (СУМ, т. I, с. 277); наш брат (СУМ, т. I, с. 277); сам чорт не брат / не з хороброго десятка. Не з заячого пуху; не з полохливого десятка. Щоб жити, треба вміти вибирати. Бачиш: Петро вибрав собі наречену і тепер сам чорт йому не брат (П. Загребельний) (СФА, с. 265);*
15. При добрій годині – брати й побратими, а при лихій годині – немає й родини (УКВ, с. 169);
16. Брати – що коти: погризуться й помиряться (УКВ, с. 169);
17. Добре тому, у кого брат або сестра добрі, а ще добріше – як і сам не лихий (УКВ, с. 169);
18. Брат – не батько, сестра – не мати (УКВ, с. 169);

19. Голод не свій брат (Уд., т. I, с. 146);
20. Ні брат ні сват. У ролі прис. – доводиться ніким у споріднених зв'язках (Уд., т. II, с. 77);
21. Кум не кум, сват чи брат, – а в горох не лізь (УПП, с. 257);
22. Брат за брата – жити (УПП, с. 250);
23. Як брат братові не допоможе, то що вже чужі люди! (УПП, с. 247);
24. Брат собі драп, сестра собі несла (УПП, с. 246);
25. За панібрата. Як рівний з рівним; у близьких, дружніх стосунках. *Як чоловік дуже близький до секретаря, трохи не за панібрата, – він знав багато грішків і тихо-тихенько сіяв недобру славу між своїми просителями (Мирний) (ФСУМ, с. 607);*
26. Ні брат ні сват (Уд., т. II, с. 77).

ДОЧКА

1. Батьки берегли дочку до вінця, а чоловіку берегти її до кінця (ЗУЕ, с. 198);
2. Дочка, як ластівка: пощобече, пощобече та й полетить (приказка) (ЗУЕ, с. 198);
3. Чути в хаті дочку, як зозулю в садочку! (УКВ, с. 162);
4. Хороша дочка, як мати хвалить (УКВ, с. 163);
5. Роби, дочко, так не будем ликом кожуха шити (УПП, с. 244);
6. Сини принесуть, а дочки й угли рознесуть (УПП, с. 244);
7. Дочки – чужа користь (УПП, с. 244);
8. Дочки оставляють без сорочки (УПП, с. 244);
9. Дочку тримай вдома, ще й заплати кому, щоб взяв біду з дому (УПП, с. 244);
10. Дочку мати хвалила – поки з рук звалила (УПП, с. 70);
11. Годуй дочки, та й будеш ходити без сорочки (УПП, с. 244);
12. Співай, доню, тоненько у рідної неньки (ЗУЕ, с. 198);
13. Спи, доню, нехай тобі доля росте (ЗУЕ, с. 198);

14. Гуляй, доню, бо хто зна, що буде, як підеш у люди! (УКВ, 162);
15. У кого дочок сім, то і щастя всім, а у мене одна, і то щастя нема (УПП, с. 244);
16. Коли хочеш з доні молодиці, то держи у твердих рукавицях (УПП, с. 244);
17. До сім літ чеши, по семи літах стережи, – ще й заплати кому, щоб взяв лихо з дому (УПП, с. 244);
18. Спи доню, нехай тобі доля росте (УПП, с. 244).

СИН

1. Годуй сина для себе, а доньку для людей (ЗУЕ, с. 197);
2. Як дуба не нахилиш, так великого сина на добре не навчиш (прислів'я) (ЗУЕ, с. 204);
3. Син брата розумніший – радість, а брат брата – зависть (ЗУЕ, с. 537);
4. Злому синові не в честь наука (ЗУЕ, с. 537);
5. Ледащо син батьків гріх (ЗУЕ, с. 537);
6. Вчи на добре сина, то не буде псина (ЗУЕ, с. 537);
7. Син родиться на господарство, а донька на злидні (ЗУЕ, с. 537);
8. Один син – не син, два сини – пів сина, три сини – ото тільки син (прислів'я) (ЗУЕ, с. 538);
9. Син б'є жінку, а свекор дубця дає (ЗУЕ, с. 525);
10. Сина побивають, а невістці докоряють (ЗУЕ, с. 90);
11. Син нерозумний – то смуток для неньки його (Біблія) (ЗУЕ, с. 356);
12. Блудний син. книжн. – про людину, яка не підкоряється волі, традиціям колективу чи сім'ї. *Джонатан. Вона (мати) надіється, що ти не прийдеш, як блудний син... Ричард. Вона сказала так? Джонатан. Вона се говорила при громаді (Леся Українка, Твори, т. III, 1952, стор.105) (СУІ, с. 26);*
13. Син природи – про людину, яка не піддалася дії цивілізації, без культурних навиків, близька до природи. *Кров приливає гуцулові до тіла, і*

- святкують сини природи спільне свято з матір'ю посполу (Хотіс., II, 1966,24) (СУМ, т. IX, с. 179);*
14. Мамин синок, ірон. – те саме, що мамій. – *Хлопці всі залишаться [на цілині], – гомонів він, складаючи у стовпець простирадла. – А кручені паничі, мамині синки, що цвітасто повдягалися на дорогу, швидко полиняють. Повтікають через місяць (Хор., Ковила, 1960, 44) (СУМ, т. IV, с. 615);*
 15. Прийдеш до сина – кепська гостина; прийдеш до доньки – наберешся бідоньки; прийдеш до зятя – не твоя хата! (УКВ, с. 170);
 16. Які самі, такі й сини (УКВ, с. 158);
 17. Бісів син (Уд., т. I, с. 56);
 18. Сучий син. Вражий син (Уд., т. I, с. 57);
 19. Як син вродиться; то і хата радується (УПП, с. 243);
 20. То ж мій синок, моє здоров'я! (УПП, с. 243);
 21. Один син не син, два сини – півсина, три сини – ото тільки син (УПП, с. 243);
 22. Доброму синові не збирай. А ледачому не оставляй (УПП, с. 243);
 23. Не збирай синові худоби, збери йому розум (УПП, с. 243);
 24. Від дурного сина каяття не буде (УПП, с. 243);
 25. Боязливого сина мати плаче (УПП, с. 243);
 26. Рости сиону, хоч дурний, аби великий! (УПП, с. 243);
 27. Син мій, а розум у нього свій (УПП, с. 243);
 28. Нема втину вдовиному сиону (УПП, с. 243);
 29. Сини принесуть, а дочки й угли рознесуть (УПП, с. 244);
 30. Годуй синки – готуй сумки (УПП, с. 244);
 31. І у сина гірка година, а у доньки прибуде бідоньки (УПП, с. 244);
 32. Жени сина коли хоч, – коли можеш, віддай доч (у) (УПП, с. 244);
 33. З сином позмагайся та й на печі зіставайся, а з зятем позмагайся, та й із села вибирайся (УПП, с. 247).

ГОСПОДИНЯ

1. У хаті в неї, як у віночку: хліб випечений, як сонце; сама сидить, як квіточка (УПП, с. 267);
2. Сама собі хазяйка (господиня) – незалежна, самостійна людина. Хазяїн (господар) (СУМ, т. IX, с. 24);
3. Без хазяйки хата не метена (УПП, с. 267);
4. Хазяйка на всю губу (УПП, с. 267);
5. Хазяйка в дому Покрова всьому (УПП, с. 267);
6. Господиня в дому – Покрова всьому (ЗУЕ, с. 150);
7. Господиня, коли повна скриня (ЗУЕ, с. 150);
8. У доброї господині і півень несеться (ЗУЕ, с. 150);
9. Без господині хата, що день без сонця (ЗУЕ, с. 150);
10. Де багато господинь, там хата не метена (приказка) (ЗУЕ, с. 150);
11. Де багацько господинь, то ту хату хоч покинь (ЗУЕ, с. 150);
12. Дві господині в хаті не дадуть ради і кошеняті (ЗУЕ, с. 150);
13. Газдиня: три городи – одна диня (приповідка) (ЗУЕ, с. 150).

ХАЗЯЇН

1. Бути (ставати, стати, робитися і т. ін.) хазяїном становища (СУМ, т. XI, с. 9); господар становища (Уд., т. I, с. 149); господар (заст. пан і т. ін.) становища. Той, хто має можливість діяти, управляти чим-небудь і т. ін. на свій розсуд. *Вирвавшись з військами на простори Північної Таврії, упокоєний радістю перших перемог, він уже вірив тоді, що сам є господарем становища (Гончар) (ФСУМ, с. 161);*
2. Хазяйське око – пильний, господарський нагляд. *Пропадало добро без хазяйського ока (Коцюб., II, 1955, 83).* Хазяйським оком глянути, хазяйські руки (СУМ, т. XI, с. 9). Без господаря двір (товар) плаче, а без хазяйки (господині) – хата (Ол., Сид., с. 17);

3. Сам собі хазяїн (ФСУМ, с. 919);
4. Бути господарем свого слова (Ол., Сид., с. 24); хазяїн свого слова. Той, хто завжди здійснює те, що обіцяє. *На роботі він завжди був хазяїном свого слова* (ФСУМ, с. 919);
5. Господар слугі не викає (УПП, с. 275);
6. Господар – що свині попродав (УПП, с. 267);
7. Не то господар, що збере господарство, – то, що готове задержить (УПП, с. 267);
8. Без господаря і двір плаче, а без господині і хата (УПП, с. 267);
9. У доброго господаря і свинка господинька (УПП, с. 267);
10. Що то за господар, що свого добра не глядить (УПП, с. 267);
11. Без хазяїна чужі руки – кочерга (УПП, с. 267);
12. Добрий господар ізбере, а поганий розбере (УПП, с. 267);
13. Господар, як чиряк, де схоче, там і сяде (УПП, с. 267);
14. Господаря і Бог любить (УПП, с. 267);
15. Знає господин, хто чого годен (УПП, с. 267);
16. Господаря і собака знає (УПП, с. 267);
17. Дурний хазяїн каже: «На наш вік буде, а після нас хоч трава не росте» (УКВ, с. 144);
18. Добрий хазяїн рук не покладає (ЗУЕ, с. 615);
19. В дурного хазяїна і колесо з воза вкрадуть (ЗУЕ, с. 615);
20. Від хазяйського ока кінь добріє (ЗУЕ, с. 615);
21. Хазяйське око догляне більше, як чотири наймити (ЗУЕ, с. 615);
22. Хазяїна око товар живить (ЗУЕ, с. 615);
23. Без хазяїна й двір плаче (М. Номис) (ЗУЕ, с. 615);
24. Хазяїн на всю губу (М. Номис) (ЗУЕ, с. 615); господар на всю губу (ЗУЕ, с. 149); газда цілою губою (УПП, с. 267); господар на всю губу (Уд., т. I, с. 149);
25. Господаря видно по господарству (ЗУЕ, с. 149);
26. Господар з тебе кепський, як з собачого хвоста сито (ЗУЕ, с. 149);

27. За добрим господарем і худоба сумує (ЗУЕ, с. 149);
28. Справжній господар у руках носить ніж, а у шапці голку (ЗУЕ, с. 49);
29. Господаря пізнають по воротах (ЗУЕ, с. 149);
30. Де господар не ходить, там нивка не родить (прислів'я) (ЗУЕ, с. 149);
31. Без газди які жінці гаразди (УПП, с. 164);
32. Газду можна пізнати по дворі, а газдиню по коморі (приказка) (УПП, с. 164);
33. Газда умирає, а газдиня другого шукає (приказка) (УПП, с. 164);
34. Бог старий господар – має більше, ніж роздасть (УПП, с. 6).

МАЙСТЕР

1. І швець, і жнець і в душу грець (прислів'я) (ЗУЕ, с. 224);
2. Майстер свого діла (Ол., Сид., с. 201); майстер своєї справи; майстер на всі руки; і швець, і жнець, і на (в) дуду грець. *Батько її Сила Гаврилович – майстер на всі руки: і швець, і столяр, і скляр, всі корпуси на фермі склив (Гончар, 2, 1978, с. 77), (СФС, с. 68-69); майстра й діло боїться (Ол. Сид., с. 101); діло майстра боїться (Уд., т. I, с. 68); майстер на всі руки; майстер на всі руки (штуки, боки); і швець, і жнець, і на дуду грець (ФСУМ, с. 460); майстер на всі руки (на все, на всячину) (Ол., Сид., с. 101);*
3. Майстрова жила (Уд., т. I, с. 289);
4. Майстер до чужих кайстер (торб) (УПП, с. 294).

НЕВІСТКА

1. Хто ж винен, як не невістка (ЗУЕ, с. 390);
2. Кішку б'ють, а невістку докоряють (ЗУЕ, с. 390);
3. Невістка в хаті замість помела (ЗУЕ, с. 390);
4. Невістка – чужа кістка (ЗУЕ, с. 390);
5. Всі в сім'ї сплять, а невістці молоти велять (ЗУЕ, с. 390);

6. Як нема невістки, то нема на селі звістки, а як стала невістка, то стане на селі звістка (ЗУЕ, с. 390);
7. Невістка для свекрухи зла кістка (ЗУЕ, с. 390);
8. Ні в селі, ні в місті не вір невістці (ЗУЕ, с. 390); ані на селі, ані в місті не вір невістці (УПП, с. 236);
9. Невістка свекрусі догодити не годна (ЗУЕ, с. 390);
10. Не невістка, так невістчина плахта (М. Номис) (ЗУЕ, с. 390);
11. Наша невістка – що не дай, то тріска (УПП, с. 325);
12. Не невістка, так невістчина плахта (УПП, с. 76);
13. Сина побивають, а невістці докоряють (ЗУЕ, с. 90).

ЗЯТЬ

1. Білий сніг – то не сир, добрий зять, та не син (ЗУЕ, с. 256);
2. Зять не – дитина, невістка – не родина (ЗУЕ, с. 256);
3. Якби в мене зять такий, я б ноги мив та юшку пив (ЗУЕ, с. 256);
4. У мене зять, як у кого п'ять (ЗУЕ, с. 256);
5. Не дай боже зятів хліб їсти (ЗУЕ, с. 256);
6. Лучче у сина під столом, ніж у зятя за столом (ЗУЕ, с. 256);
7. Хочеш зятчка придбати – мусиш з хати утікати (ЗУЕ, с. 256);
8. Хто в зяті пристає, у того шкіра відстає (ЗУЕ, с. 256);
9. На тихому зятеві теща воду возить (ЗУЕ, с. 256);
10. Зять все хоче взять (приказка); зять хоче взять (ЗУЕ, с. 256);
11. Всі люди гарні коли зятя шукають (приказка) (ЗУЕ, с. 256);
12. Ні з пса солонини, ні з зятя дитини (М. Номис) (ЗУЕ, с. 256);
13. Тесть любить честь, а зять любить взять – а шурин очі жмурить, щоб не дати (УПП, с. 247);
14. Ні втять, ні взять, – лучче собака, ніж зять (УПП, с. 247);
15. Нема ворога, як зять (УПП, с. 247);
16. Ні з пса солонини, ні з зятя дитини (УПП, с. 247);

17. Стрийна-вуйна – біс не родина; зять і невістка – чорт не дитина (УПП, с. 245);
18. Доля приймака – доля собацька (ЗУЕ, с. 480);
19. Приймацький хліб – собацький (ЗУЕ, с. 480);
20. У приймах собака був та й хвоста збув (М. Номис), (ЗУЕ, с. 480);
21. Попхався в прийми – то лиха прийме (приказка) (ЗУЕ, с. 480);
22. У приймах приймаки і на віник кажуть «ви», а на козу «дядино» (приказка) (ЗУЕ, с. 480);
23. Приймаці – як собаці (ЗУЕ, с. 480).

УДОВА

1. Життя вдовине – совине (ЗУЕ, с. 67);
2. У вдови плакана доля (ЗУЕ, с. 67);
3. Удова – бідна голова (ЗУЕ, с. 67);
4. Вдовіти – горе терпіти (ЗУЕ, с. 67);
5. Хто вдову минає, той щастя не має (приказка) (ЗУЕ, с. 67);
6. Лепта вдовиці – порівняно невеликий, убогий вклад у що-небудь спільне. *Це б то, бачиш, лепта удовиці (Номис, 1864, № 4583)* (УПП, с. 117);
7. Ані дівка ані вдова. В ролі обст. – заміжня жінка, чоловік якої тривалий час перебуває десь в іншому місці (Уд., т. I, с. 29);
8. Солом'яна вдова. В ролі означ., прис. – жінка, яка тимчасово залишилась без чоловіка, або не живе з ним (Уд., Т. II, с. 210); *Анеля – солом'яна вдова, двоє дітей, скупа пенсія (Фр.)* (ФСУМ, с. 47);
9. Сова – удовина голова (УПП, с. 283);
10. У вдови хліб готовий, але не всякому здоровий (УПП, с. 283);
11. Живи вдова на подолі, та й плач свій вік або гіркій долі (УПП, с. 283);
12. У вдови, вовче, одне поросся, – іди й забери, щоб і того не було (УПП, с. 283).

УДІВЕЦЬ

1. Борщ без каші вдовець, а каша без борщу вдова (М. Номис) (ЗУЕ, с. 673);
2. Буду сива, як вівця, та не піду за вдівця (приказка) (ЗУЕ, с. 73);
3. Вдовець бере собі жінку, а дітям мачуху (приказка) (ЗУЕ, с. 67);
4. Ходи сива, як вівця, а не йди за вдівця (УПП, с. 283).

СВЕКРУХА

1. Навчи мене, моя мати, як свекрусі догоджати (ЗУЕ, с. 525);
2. Свекрусі невістка не вгодила, бо свекруха невістку незлюбила (ЗУЕ, с. 525);
3. Як була я у батенька, то була я чубатенька, а як стала у свекрухи, то й мій чуб об'їли мухи (ЗУЕ, с. 525);
4. Свекруха – то в'їдлива муха (ЗУЕ, с. 525);
5. У лихої свекрухи і ззаду очі (ЗУЕ, с. 525);
6. Рідна мати і б'є, та не болить, а свекруха словами б'є гірше, ніж кулаками (ЗУЕ, с. 525).

СВЕКОР

1. Свекор – не рідний батько (ЗУЕ, с. 525);
2. Свекор і свекруха одного духа (приказка) (ЗУЕ, с. 525);
3. Як свекор пелюшки (пелюшок) прати, з сл. збиратися, брати і т. ін. З неохотою, повільно; дуже довго. *Отак він діло в руки бере, як свекор пелюшки пере (Укр. присл.)* (ФСУМ, с. 781); збирається як свекор пелюшок прати (М. Номис), (ЗУЕ, с. 525); збирається, як свекор пелюшок (ки) прати (СУМ, т. IX, с. 67);

4. Син б'є жінку, а свекор дубця дає (ЗУЕ, с. 525).

ТЕЩА

1. Оце роззявив двері, як теща рот (ЗУЕ, с. 595);
2. Так м'яко спать, неначе теща постелила (ЗУЕ, с. 595);
3. Теща в хату – нема ладу (ЗУЕ, с. 595);
4. Жінка для совіту, теща для привіту, матінка рідна лучче всього світу (М. Номис) (ЗУЕ, с. 595);
5. Тещиною язика аршином не зміриш (ЗУЕ, с. 595);
6. Хто повідає: ні єдиного разу тещі не бив, той буде на тім світі зайців пасти (ЗУЕ, с. 595);
7. Кирпата свашка, жарт. – смерть. *А там, козаче, зирк! Нівідсіль, нівідтіль, – кирпата свашка, – гульк у хату!* (Г. – Арт., Байки., 1958, 126) (ФСУМ, с. 780);
8. Як переїжджа сваха, зі сл. гасати, бігати, їздити і т. ін. Людина, яка часто міняє місце проживання, перебування. – *Не гасай по селу та обійстях, як переїжджа сваха, не шибайся по хлівах, мов чорт по пеклу, бо голови позакручуєш нам* (Гуц.) (ФСУМ, с. 781).

ТЕСТЬ

1. Бійся тестя багатого, як чорта рогатого (ЗУЕ, с. 594);
2. Багатий тесть – зятю честь (ЗУЕ, с. 594);
3. Тесть любить честь, а зять любить взять (ЗУЕ, с. 594);
4. Як єсть, то єсть – лучче собака, ніж тесть (УПП, с. 247).

КУМА

1. Кума по хресті й по хвості (ЗУЕ, с. 92);

2. Або ви, кумо, їжте борщ, а я буду м'ясо, а ви борщ (ЗУЕ, с. 320);
3. Кума зійшла з ума і мене звела (приповідка) (ЗУЕ, с. 320);
4. Їхав до Хоми, а заїхав до куми (приказка) (ЗУЕ, с. 320);
5. Їла б кума, та ложки нема (ЗУЕ, с. 320);
6. Голодній кумі лиш хліб на умі (ЗУЕ, с. 320); голодній кумі (хліб на умі) (Уд., т. I, с. 146);
7. Знає кума – знає півсела (ЗУЕ, с. 320);
8. Ой щучечки задля кумочка, а карасі задля кумасі (приповідка) (ЗУЕ, с. 320).

КУМ

1. Кум королю. В ролі прис., обст. – про когось, хто має вигідне становище (Уд., т. I, с. 279); кум королю, зі сл. бути і т. ін. у виграшному становищі. – *Це ж сім десятин. Тоді я кум королю, – вголос міркує Євдоким Юренко (Стельмах)* (ФСУМ, с. 405);
2. Не тратьте, куме, сили (Уд., т. II, с. 74);
3. Кум королю і сват міністру – людина, що поводиться підкреслено незалежно, бундючно; (СУМ, т. IX, с. 66);
4. Кум із кумою повинні жити, як брат із сестрою (УПП, с. 250);
5. Не хочеш страти, – не сунься ні в куми, ні в свати! (УПП, с. 250);
6. Кум не кум, сват чи брат, – а в горох не лізь (УПП, с. 257);
7. Прийде кумець на обідець, а ложки не буде (М. Номис) (ЗУЕ, с. 319);
8. Ой щучечки задля кумочка, а карасі задля кумасі (приповідка) (УПП, с. 320);
9. Куме Андрію, не будьте свинею, коли вас люди величають (УКВ, с. 132).

ІМЕНА ЖІНОЧІ

1. За Тетяну сто кіп дав, бо Тетяну сподобав; за Марусю п'ятака, бо Маруся не така (УПП, с. 334);
2. Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка (ЗУЕ, с. 536);
3. Жук гуде – весілля йде: Степанида за Демида заміж іде (приказка) (ЗУЕ, с. 79);
4. Нема над рибу лину, м'ясо свинину, а дівку Марину (УПП, с. 197);
5. Натє і мій глек на капусту, щоб і я Гапка була (УПП, с. 166);
6. Чому Бог не створив Єви з ноги Адама? Щоб жінка по корчмах не бігала. Чому не з руки? Щоб мужа за чуб не держала. Чому не з голови? Щоб не була розумніша за мужа, – але з ребра, щоб його вірно любила і йому вірно служила (УПП, с. 236);
7. З богом Парасю (коли люди случаються) (Уд., т. I, с. 212);
8. Того добра годинка, в кого жінка Маринка (УПП, с. 235);
9. Рада б Ганна за пана, та пан не бере (УПП, с. 137);
10. Казала Настя, як удасться (Ол., Сид, с. 88);
11. Кожна Ганна по-своєму гарна (Ол., Сид., с. 92);
12. У костюмі Єви (Ол., Сид., с. 196);
13. Єлизаветинський шрифт – друкарський шрифт, що визначається деякою химерністю форм (СУМ, т. II, с. 428);
14. По Марусин поясок – по смужку, нанесену на поверхні чарки при її вінцях (ФСУМ, с. 465);
15. Розумна Парася на все здалася (УКВ, с. 94);
16. Удалося, як тій Солосі (УКВ, с. 116);
17. Не зівай, Химко, – на те ярмарок (УКВ, с. 125);
18. Леська та Хвеська хоч якого дзвона перегудуть (УКВ, с. 147);
19. Сиди, Тетяно, бо ще рано (УКВ, с. 139);
20. Стій, Векло, бо ще не смеркло (УКВ, с. 139);
21. Впізнайте Явдоху у місті, що в неї фартух у тісті (УКВ, с. 141);
22. Знати Килину, що пироги пекла: усі двері в тісті (УКВ, с. 142);
23. Усі Одарочки люблять подарочки (УКВ, с. 162);

24. Як Настя, то й буде щастя (УПП, с. 45);
25. Прилип, як до Гандзі Пилип (УПП, с. 74);
26. « Ти, Гандзю, сама знаєш, – нащо ж мене ще питаєш?» (УПП, с. 74);
27. Поїхала Гася, та й не вернулася (УПП, с. 123);
28. Ти мені не Тетяна, я тобі не Савка! (УПП, с. 121);
29. З Богом, Парасю, коли люди трапляються (УПП, с. 128);
30. З Богом, Марусю, по Морозцю! (УПП, с. 128);
31. Мені, Уляні, й тут видно, що пряду на рядно (УПП, с. 128);
32. Кортить Маринку, що не була на ринку (УПП, с. 129);
33. Піде Параска, як її ласка (УПП, с. 128);
34. У кожної Олени сережки зелені (УПП, с. 136);
35. Не кожна ж Ганна гарна (УПП, с. 137);
36. Не буде Галя, буде другая (УПП, с. 140);
37. Не тебе беру, Тацю, – тільки твою працю (УПП, с. 139);
38. Бігає, як Настя в конопельки (УПП, с. 173);
39. Який Хомка, така і його жонка (УПП, с. 207);
40. Хто про що, а я про Параску (УПП, с. 249);
41. Се Химка – хазяйка (УПП, с. 286);
42. Стій, Уляно, бо ще рано! (УПП, с. 317);
43. Спить, а Химині кури бачить (УПП, с. 301);
44. Носиться, як Катря в постолах (УПП, с. 333);
45. Била Хима Євдокима, пішла позивати; присудили Євдокиму ще Хими прохати (УПП, с. 335);
46. Танцювала Романиха з Романом, загубила штирі гроші з гаманом (УПП, с. 335);
47. З Богом, Парасю. Уживається для вираження незадоволення, несхвалення і т. ін. – *Не хочеш – я тебе не тримаю, з богом, Парасю. І сама потім прийдеш з плачем (Козл.)* (ФСУМ, с. 42);
48. У всякої Федорки свої одговори (УКВ, с. 139);
49. Уляна йде, колись та буде (УКВ, с. 139).

ІМЕНА ЧОЛОВІЧІ

1. Їхав до Хоми, а заїхав до куми (приказка) (ЗУЕ, с. 320);
2. Вона йому через вулицю бондар, в первих Юхим, кумовому молотникові зять (ЗУЕ, с. 256);
3. Їж, Мартине, мати ще підкине (УКВ, с. 140);
4. Гордіїв вузол, книжн. про складне переплетіння обставин; про заплутані питання (СУІ, с. 78); розрубувати (розрубати) гордіїв вузол; розплутати вузол (ла) з'ясувати певне питання (СУМ, т. I, с. 784); розрубувати гордіїв вузол – швидко і просто розв'язувати складне, заплутане питання. Гордій, – я, ч., розм. Гордовита людина (СУМ, т. II, с. 127);
5. На маленького Юрія, жарт. уживається для повного заперечення змісту дієслова; ніколи не... це буде на маленького Юрія (ФСУМ, с. 973);
6. Опанас воли пас, а дівчина бички: постривай, не втікай, куплю черевички! (УКВ, с. 163);
7. Зробив (або: Був) Хома, та й дома нема (УПП, с. 81);
8. За Марка не була сварка, за мисі взялися (УПП, с. 95);
9. Де Макар телят пасе – дуже далеко; невідомо де (СУМ, т. VI, с. 90); куди Макар телят не ганяв (Ол., Сид., с. 96); де Макар телят пасе (не пас) – далеко (СФС, с. 32); де Макар телят не пас (Уд., т. I, с. 161); куди Макар телят не ганяв; де Макар телят не пасе; де і перець не росте (ФСУМ, с. 460);
10. Дурного Кирила і Химка побила (ЗУЕ, с. 204);
11. Вже немає коси в Насті: Петро очіпком накрив (ЗУЕ, с. 309);
12. Хома не без ума, не б'є жінки, а тещу (приказка) (ЗУЕ, с. 595);
13. Василь бабі-сестра в перших (ЗУЕ, с. 536);
14. Як заставить по-курячому Сидір кудкудакає (УПП, с. 236);
15. Як (мов, ніби і т. ін.) [той] Марко (Сивко) у пеклі (по пеклу, по пеклі), зі сл. товктися, гасати і т. ін., ірон. невпинно, безугавно, не перестаючи; без

- потреби. *А вночі парубок не заснув жодної хвилини. Він товкся на своєму твердому ложі, як Марко в пеклі, виходив надвір, тинявся (Добр.)* (ФСУМ, с. 464); товчеться, як Марко по пеклу (по пеклі, в пеклі); товчеться, як Марко (Савка) по пеклі (УПП, с. 85);
16. Обійшовсь, як Сахно в церкві! (чогось задумався в церкві; чи здивувався і свиснув) (УПП, с. 206);
17. На бідного Макара всі шишки летять (Ол., Сид., с. 20);
18. Іван Безрідний (Без родич), Іван Забудько, Михайло Незгадайло (Ол., Сид., с. 45);
19. На безлюдді й Хома чоловік (Ол., Сид., с. 106);
20. Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці (Ол., Сид., с. 106);
21. На Микити та й ніколи (Ол., Сид., с. 112);
22. Ні сюди Микита, ні туди Микита (Ол., Сид., с. 130);
23. Платон мені друг, але істина (правда) дорожча. Платон мій друг, а істина – ще більший друг (Ол., Сид., с. 152);
24. По Савці свитка (Ол., Сид., с. 152);
25. Серце Данко (Ол., Сид., с. 170);
26. У всякого Мусія своя затія (Ол., Сид., с. 192);
27. Фільчина грамота(Ол., Сид., с. 204); Фільчина грамота – документ, що не має юридичної сили, неграмотно складений. Ці папери ми бачили в папці голови колгоспу. *Та все це схоже на фільчину грамоту, жоден з цих, з дозволу сказати, документів ніким не підписаний (Рад. Укр., 7. IV, 1961 – 2). Історичний лист посилення або який-небудь запис (СУМ, т. II, с. 156);*
28. Хома невірний (Ол., Сид., с. 207). Про людину, яка нікому не вірить (СУІ, с. 380); Хома невірний – про людину, яка сумнівається, не вірить у щонебудь (за Євангельською легендою про апостола Хому, який не вірив оповіданню про воскресіння Хреста) (СУМ, т. IV, с. 266);
29. Який Сава, така [йому] й слава (Ол., Сид., с. 222);
30. Від Адама [починати] (Ол., Сид., с. 34);

31. У костюмі Адама (Ол., Сид., с. 196);
32. Каїнова душа (Ол., Сид., с. 88);
33. Мов Кузьма з маку. *А нечиста сила! – Вилаявся Віктор і стиснув кулак. – Вискочив цей лісник, мов Кузьма з маку... (Автомонов, Коли розлучаються двоє, 1959, стор.342) (СУІ, с. 197);*
34. Про мене й Семене. *(Остан) –... Гей, ти, парубче, як тебе звати – Семеном, чи як? – про мене й Семене... – зітхнула Соломія і знялась з місця (Коцюбинський, твори, т. I, 1955, стор.344) (СУІ, с. 332);*
35. Де Сидір козам роги править (СУІ, с. 91);
36. Вискочити як Пилип з конопель (СУМ, т. IV, с. 263). Бовкнути (вискочити, вистрибнути) як (мов) Пилип з конопель. *Перше було мовчить-мовчить, та як бовкне, то мов, Пилип з конопель... (Старицький, 2, 1964, с. 461), (СФС, с. 29);*
37. Каїнова печать – тавро зради, злочину (СУМ, т. VI, с. 347);
38. Сізіфова праця (СУМ, т. VII, с. 523);
39. Прометеїв вогонь – незгасаюче внутрішнє прагнення в досягненні чогонебудь. *Людство ніколи не було байдужим до видатних наукових відкриттів і технічного прогресу. Людину вабить і лякає Прометеїв вогонь, що спочатку опік, а потім уже дав тепло (Вітч., 2, 1967, 146) (СУМ, т. VIII, с. 226);*
40. Адамове ребро (СУМ, т. VIII, с. 468);
41. У костюмі (в одежі) Адама; Єви; Адама і Єви (СФС, с. 29);
42. Товктися як Марко в (по) пеклі. Бути постійно зайнятим – (роботою, клопотами і т. ін.). – *А це й правду ви кажете: яке пак життя нашої сусіди Онисі Степанівни? Цілий вік товчеться коло роботи, як Марко по пеклі, – обізвалася Настя (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 304) (СФС, с. 17);*
43. Для нашого Федота не страшна робота (УКВ, с. 84);
44. Чого Івась не навчиться, того й Іван не буде знати (УКВ, с. 90);
45. Казав Наум – візьми на ум (УКВ, с. 94);
46. Совайся, Ничипоре, по гарячій сковороді (УКВ, с. 117);

47. Казав Хома, що в нього грошей нема (УКВ, с. 120);
48. Навряд, чи є в Кузьми гроші, хіба який чорт підкинув (УКВ, с. 120);
49. Купив Хома хорта, а Ярема чорта (УКВ, с. 125);
50. Не для Гриця паляниця (УКВ, с. 125);
51. Заробив, як Хома на качалках: одну продав, а дев'ять на плечах баби побили (УКВ, с. 125);
52. Оце виграв, як Хома на булках! (УКВ, с. 125);
53. На тобі, Даниле, що мені не миле (УКВ, с. 128);
54. Прилип, як до тіста сліпий Пилип (УКВ, с. 131);
55. Коли не Кирило, не пхай своє рило (УКВ, с. 132);
56. Засмієсь, Матвійку, дам копійку (УКВ, с. 149);
57. Не твоє діло, Самійло! Про те Гапка зна (УКВ, с. 132);
58. Не микайся, Грицю, на дурницю, бо дурниця боком вилізе (УКВ, с. 132);
59. Бісів Юхим – і з води вийде сухим! (УКВ, с. 136);
60. Не те в Кузьми на умі (УКВ, с. 136);
61. Дмитер хитер: з'їв курку та сказав, що полетіла (УКВ, с. 136);
62. Ростом за Івана, а розумом з болвана (УКВ, с. 137);
63. Мудрий Іван по шкоді: коня вкрали, тоді він стайню зачинив (УКВ, с. 138);
64. Який Яків, стільки й дяки!. (УКВ, с. 142);
65. Про мене, Семене, аби я Іван! (УКВ, с. 144);
66. Юрка одного впустили, а вся хата загорілася (УКВ, с. 159);
67. Ярьома, Ярьома, посидь краще дома (УКВ, с. 142);
68. Не нашого пера пташка у Івашка (УКВ, с. 162);
69. Чотири свічки спалила, поки Гриця умила, а п'ятий каганець – такий Грицько поганець! (УКВ, с. 141);
70. У нашого Омелька невеличка сімейка: тільки Сидірко та Нестірко, та дітей шестірко, та батько та мати, та нас три брати (УКВ, с. 162);
71. Від Адама. 1. В ролі обст.; книжн. – з передісторії, яка мало кого цікавить, дуже здалека, від самого початку. *З безперестанними охами,*

- сапанням та умліванням Прохориха розказувала. Вона почала від Адама (Коцюбинський, тв., т. 1, 1955, с 262).* 2. Починати від Адама. В ролі прис.; книжн., ірон. – розповідати про що-небудь дуже здалека, із самого початку, не з головного (Уд., т. II, с. 154);
72. Мов Кузьма з маку (Уд., т. I, с. 298);
73. Як звали мене Грицьком, носив я гроші мішком: як стали звати «пане Григорій», то став як гриб голий (УПП, с. 28);
74. Не буде з Івана пана, а з наймички господині (УПП, с. 34);
75. Казав Хома – цього нема (УПП, с. 43);
76. Заплач, Матвійку, дам копійку (УПП, с. 64);
77. Терпи, Грицю, хоч яка спека (УПП, с. 65);
78. Коли б не Опанас, не було б тут і нас (УПП, с. 69);
79. Тільки людей, що Хома в церкві (УПП, с. 70);
80. Умер Хома – й добра нема (УПП, с. 70);
81. Не видав Гриць ногавиць: то ся вбирає, то розбирає (УПП, с. 70);
82. Нічого не роби, тільки Пилипа жени (УПП, с. 73);
83. Без Гриця і вода не освятиться (УПП, с. 75);
84. Хоминий чай (фальш) (УПП, с. 81);
85. Хома купив, Хома й п'є, бо у Хоми гроші є (УПП, с. 81);
86. Вискочив, як Пилип з конопель (УПП, с. 85); вискочити (вистрибнути) як Пилип з конопель. Недоречно, недоладно або невчасно сказати що-небудь чи виступити з чимсь. *А на уроках він завжди про щось своє думає, а як спитають, завжди скаже не до речі, не до ладу, – як Пилип з конопель вистрибне (Ів.). / Вискочити як Кузьма з конопель. Євген Панасович почав, було, гарячкувати і мало не вискочив як Кузьма з конопель, щоб перейти ту облудну мову (Речм.)* (ФСУМ, с. 107);
87. Часами б'ють Хому за Яремину вину (УПП, с. 95);
88. Не всякому по Якову (УПП, с. 121);
89. Побачив Савчин дьоготь. Будемо і ми знати, почім Савчин дьоготь продається (УПП, с. 110);

90. Жінка Йвася боялася, під припічок сховалася (УПП, с. 110);
91. На тобі, Данило, що мені не мило (УПП, с. 123);
92. Наш Антін не тужить об тім (УПП, с. 128);
93. Вхопилась би й за Петра, тільки шкода, що нема (УПП, с. 128);
94. Дурному Гаврилці усе чорнобривці (УПП, с. 165);
95. Ні сюди Микита, ні туди Микита (УПП, с. 169);
96. Який Яків – стільки й дяки (УПП, с. 185);
97. Який Сава, така й слава (УПП, с. 285);
98. Кожний Івась має свій лас (УПП, с. 206);
99. Зібралися два Юри, та й обидва дурні (УПП, с. 207);
100. Той же Савка, та на других санках (УПП, с. 207);
101. Зійшовся Яким з таким (УПП, с. 207);
102. Як з Прокопом, так і без Прокопа (УПП, с. 208);
103. Не вмер Данило (Гаврило) – Болячка вдавила (галушка вдавила) (УПП, с. 208);
104. Ти йому про Тараса – він тобі півтораєста! (УПП, с. 222);
105. Зібрав чорт пару – Карпа і Варвару (УПП, с. 235);
106. Хто про Хому, а хто про Ярему (УПП, с. 249);
107. Не лакомся, Грицю, на дурницю (УПП, с. 287);
108. Якби хотів Хома, так би робив і дома (УПП, с. 288);
109. Грай, Петре, а все шумки (УПП, с. 334);
110. Як був собі Сава, та не їв він сала, а все паляниці, не любив він дівок, а все молодичі (УПП, с. 334);
111. Капуста не тлуста, а Матвій не гордий (УПП, с. 325);
112. Ой чук-брик, з рогом бик! А Хома із двома (УПП, с. 335);
113. Не кпити з Микити, бо Микита сам кеп (УПП, с. 338);
114. Антін козу веде, Антонова коза не йде (УПП, с. 339);
115. Ой гур, Марку по ярмарку (на дурне слово, або діло) (УПП, с. 347);
116. Гриць за волами, Гриць і за дровами (УПП, с. 247);
117. Не твоє діло, Самійло, про те Гапка знає (УПП, с. 253);

118. Усякий Веремій про себе розумій (УПП, с. 250);
119. На безриб'ю і рак риба, на безлюддю і Хома чоловік (УПП, с. 259);
120. Поки Василя, поти й весілля (УПП, с. 238);
121. Як Мартин до мила (ФСУМ, с. 129);
122. З Кіндратиком у голові. Хто-небудь психічно хворий. – *Грамотний чоловік і на глитая шию гне. А може, він теє... з Кіндратиком у голові (Речм.)* (ФСУМ, с. 375);
123. У мене Хома і добра нема (УПП, с. 238);
124. Як (мов, ніби і т. ін.) Марко на вовні, зі сл. заробити, підробити і т. ін. *Абсолютно нічого. Коли потяг [Петро] разів зо два цигарку, сплюнув і сказав невідомо до кого: – Заробив, як Марко на вовні (Кос.)* (ФСУМ, с. 464);
125. Як (мов, ніби і т. ін.) Марко з пасльону. Раптово, несподівано, недоречно і т. ін. *Відчиняються з гуркотом двері, з яких пробкою вилітає Круть. Вигляд украй розгублений... [Аркадій:] Мов Марко з пасльону... (Підс.)* (ФСУМ, с. 464);
126. Який дідько з Химка, така його жінка (УПП, с. 207);
127. Що буде, то (те) й буде [а ти, Марку, грай] (Ол., Сид., с. 216).

ЖІНКА (МОЛОДИЦЯ)

1. Жінці правди не кажи, чужої дитини не бери, з панами не братайся (УПП, с. 210);
2. Без жінки, як без рук (УПП, с. 235);
3. Добра жінка мужові свому вінець, а лиха – кінець (УПП, с. 235);
4. Смерть і жона від Бога призначена (УПП, с. 235);
5. Хоч жінка свинка, так грошей скринька (УПП, с. 235);
6. Як сорочка біла, то й жінка мила (УПП, с. 235);
7. Жінки як сороки (УПП, с. 236);
8. Жінка і кам'яну гору пересіче (УПП, с. 236);

9. А я свою жінку так побив, аж тіло почорніло – то давай плакати, поки аж побіліло (УПП, с. 237);
10. Коли жінку почав бити, то і будеш бити, а не починав, то не починай (УПП, с. 204);
11. Як чоловік жінки не б'є, то в неї утроба росте (УПП, с. 237);
12. Усе гаразд, усе добре, що жінка маленька: він поб'є і полає – вона веселенька (УПП, с. 237);
13. Боже, Боже, що та жінка може! (УПП, с. 235);
14. Ліпше чорта затримати, ніж ледачу жінку мати (УПП, с. 237);
15. Відпусти, Боже, гріха, в кого жінка лиха: і моя недобра (УПП, с. 237);
16. Нащо мені казна, коли жінка без ума (УПП, с. 237);
17. Не лихо журить і чужа сторінка, а невдала жінка (УПП, с. 237);
18. На що тому жінка молода, кого і стара за чуприну водить! (УПП, с. 237);
19. На злість моїй жінці нехай мене б'ють (УПП, с. 76);
20. Як нема на кого, то на жінку (УПП, с. 76);
21. Коли моя жінка така, то нехай свині борошно їдять (УПП, с. 76);
22. Мішається, як жіночий ополоник (УПП, с. 206);
23. Жінки та коня нікому не давай (УПП, с. 210);
24. Не вір ніколи жінці, коняці, і собаці (УПП, с. 210);
25. Де й чорт не pomoже, туди жінку пошле (ЗУЕ, с. 222);
26. Заздрісна жінка цілу хату держить у вогні (ЗУЕ, с. 222);
27. Дай жінці волю, сам попадеш у неволю (ЗУЕ, с. 222);
28. Жінку люби як душу, а тряси як грушу (ЗУЕ, с. 222);
29. Жінка небита, як коса не клепана (як хата не вкрита) (ЗУЕ, с. 222);
30. Жінки довге волосся мають, а розум короткий (М. Номис), (ЗУЕ, с. 222);
31. Перша жінка від Бога, друга від людей, а третя від дідька (ЗУЕ, с. 222);
32. Перша жінка від Бога, друга від людей, а третя від чорта (УПП, с. 235);
33. Хто жінку добру має, той горя не знає (ЗУЕ, с. 222);
34. Добра жінка і здоров'я – то найбільший скарб (ЗУЕ, с. 222);
35. Дим, дощ, мороз і сварлива жона – то найбільше нещастя (ЗУЕ, с. 222);

36. Від вогню, води і злої жони – Боже борони (ЗУЕ, с. 222);
37. Добра жінка – то весілля, а зле – то – погане зілля (ЗУЕ, с. 222);
38. Добра жінка вінець, а лиха кінець (ЗУЕ, с. 222);
39. Коня у позику не давай, жінку у приданки не пускай (приказка) (ЗУЕ, с. 480);
40. Жінка, як лоза: куди схочеш, похилиш (УПП, с. 235);
41. Жінка, як торба: що покладеш, те й несе (УПП, с. 235);
42. Жінка, як жилка: коли схочеш, потягнеш (УПП, с. 235);
43. Жінка хоч корова, аби здорова (УПП, с. 235);
44. Жіноча річ коло припічка (УПП, с. 235);
45. Жінка хоч корова, аби здорова (УПП, с. 235);
46. Жінці не вір у домі, а кобилі, в дорозі (УПП, с. 210);
47. Люльки і жінки ніколи не позичай (УПП, с. 210);
48. Не плач за жінкою – буде друга (УПП, с. 217);
49. Біда, в кого жінка бліда, а в кого рум'яна – кажуть всім кохана (ЗУЕ, с. 512);
50. Чоловік та жінка – одна спілка (Ол., Сид., С. 213); чоловік і жінка – то одна спілка (УПП, с. 234);
51. Жінки, як сороки (УКВ, с. 147);
52. Чоловік додому мішком, а жінка винесе фартушком (УКВ, с. 143);
53. Від любові до жінки народилося все прекрасне на землі. І. Качуровський (УКВ, с. 67);
54. Вибирай жінку на цілий вік (УКВ, с. 165);
55. Чоловік у домі голова, а жінка – душа (УКВ, с. 167);
56. Нема вірнішого приятеля, як добра жінка (УКВ, с. 167);
57. Жінка чоловікові подруга, а не прислуга! (УКВ, с. 167);
58. Найкраща спілка – чоловік та жінка (УКВ, с. 167);
59. Куди голка, туди й нитка, куди чоловік, туди й жінка (УКВ, с. 168);
60. І в лиху годину не кидай дружину! (УКВ, с. 167);
61. Як сорочка біла, то і жінка мила (УКВ, с. 168);

62. Жінка за три кути хату держить, а чоловік за один (УКВ, с. 167);
63. Дім держиться не на землі, а на жінці (УКВ, с. 168);
64. На красиву жінку дивитись, з розумною жити (УКВ, с. 168);
65. Добра жінка чоловіка на ноги поставить, а злая то ще й звалить (УКВ, с. 168);
66. Чоловік любить жінку здорову, а тещу багату (УКВ, с. 168);
67. Від сердитої жінки постарієш, від доброї – помолодієш (УКВ, с. 168);
68. Ой за мостом, попід мостом трава зеленіє; за хорошим чоловіком жінка молодіє (УКВ, с. 168);
69. Чоловік та жінка – одне діло, одне тіло, один дух (УКВ, с. 167);
70. Всяка кузочка свою дружину має (прислів'я) (ЗУЕ, с. 202);
71. Не одна жінка мужа змудрувала (УПП, с. 236);
72. Жінка – княгиня, а хата не метена (УПП, с. 237);
73. Ой горе тому, хто має жону! Втоптана стежечка до його дому (УПП, с. 237);
74. Біда, в кого жінка бліда, у кого червона, як калина, то й тому лиха година.
/...бліда: а в кого рум'яна, то кажуть, що п'яна /... бліда: а друга рум'яна
кажуть, завжди п'яна, або всім кохана (УПП, с. 238);
75. Чи вона в мужа не жона, не бояриня була (УПП, с. 237);
76. Побий того, Боже, в кого жінка хороша! (УПП, с. 237);
77. Біда тому дворові, де корова вказує воліві (ЗУЕ, с. 222);
78. Жінка легкої поведінки – повія (СУМ, т. VI, с. 627);
79. Жінка не черевик: із ноги не скинеш (УПП, с. 229);
80. Наставляти роги кому: а) зраджувати чоловіка. *Хто вона? Примхлива донька якогось солідного таточка? А може, з тих, що вискакують заміж за стареньких академіків, а потім наставляють їм роги? (Зар., На. Світі 1967, 9; б) обдурювати чоловіка, ставши коханцем його дружини. [Харько:] Невже ви хочете, щоб я радий був до послуги чоловікові, котрий хоче мені роги поставити? (Крон., V, 1959, 577) (СУМ, т. VIII, с. 554);*

81. Держатися (триматися) за спідницю, ірон. – не проявляти самостійності, підкорятися волі якої-небудь жінки. – *Він з її волі ніяк не вийде: мов тая дитина, за спідницю держиться, зовсім свого глузду рішився!* (Дн. Чайка, тв., 1960, 78);
82. У (в) спідниці, ірон. – у жіночій подобі. *В Христининій кімнаті неначе жив якийсь нетяга-бурлака в спідниці. Усе було розкидане, усе лежало не не своєму місці* (Н. – Лев., VI, 1966, 22). *Тетяна прожогом, з рухами москаля в спідниці, кинулась одчиняти школу* (Коцюб., I, 1955, 310).
2. перен., розм. жінка як представник своєї статі (СУМ, т. IX, с. 523);
83. Муж та жена – то одна сатана (УПП, с. 234);
84. Жінка плаче, діти плачуть, сам плачеш, а луччого не бачиш (УПП, с. 65);
85. Мандрівочка – рідна тіточка (УКВ, с. 96);
86. Голод не тітка (Уд., т. I, с. 146);
87. – І так багато всякого лиха, а Бог ще жінок наплотив (УПП, с. 235);
88. Тоді жінка буде старша, як сорока побіліє (УПП, с. 236);
89. Горе дворові, де корова розказує воліві (УПП, с. 236);
90. Чи не б'єш лиш тебе жінка? (УПП, с. 236);
91. Якщо жінка поб'є чи свиня з'їсть – то все рівно (УПП, с. 236);
92. Не хвались жінкою за сім днів, а за сім літ (УПП, с. 236);
93. Не вір жінці, як чужому собаці (УПП, с. 236);
94. Жінці всієї правди не відкривай (УПП, с. 236);
95. Щоб жінку пізнати треба бути хитрим (УПП, с. 236);
96. То й не жінка, як сім раз на день не обманить чоловіка (УПП, с. 236);
97. Добра жінка дванадцять раз на день обдурить, а як яка, то й без числа (УПП, с. 236);
98. Шафрану не перетреш, а жінки не перепреш (УПП, с. 236);
99. Цить, моя мила, щоб ти воза не побила. (як жінка розрепетується) (УПП, с. 237);
100. За добрим чоловіком і служниця жінка (УПП, с. 237);

101. Ліпше залізо у воді варити, ніж псю личину, злу жену учити (УПП, с. 237);
102. Діж не перемістити, а жінки не переробити (УПП, с. 237);
103. Аби дружинка, дасть Бог і буде дитинка (УПП, с. 239);
104. По сім за цибулю. (Жінок так цінять) (УПП, с. 230);
105. Жінка сало гамнула, та на kota звернула (УПП, с. 102);
106. Жива – не мила, умре – не жаль (УПП, с. 217);
107. Руки жіночі не ходили (ФСУМ, с. 297);
108. Де красна молодиця, там красна світлиця (ЗУЕ, с. 374);
109. Гарна молодиця, хоч води напийся (ЗУЕ, с. 374);
111. Як гарна молодиця, то й гарно подивиться (ЗУЕ, с. 374);
112. Гарна дівцею, гарна й молодицею (приказка) (ЗУЕ, с. 374);
113. Слизько – до молодиці близько (приказка) (ЗУЕ, с. 374);
114. Уже б тая молодичка насіяла нарубала (ЗУЕ, с. 374);
115. Коли хочеш з доні молодиці, то держи в ежових рукавицях (М. Номис) (ЗУЕ, с. 374);
116. Як була я молодиця, цілували хлопці в лица, а тепер стара я стала, не цілують, хоч би й раз (М. Номис) (ЗУЕ, с. 374);
117. Молодиця – подивиться (УПП, с. 220);
118. Молодиця, як тихеє літо (УПП, с. 220);
119. Гарна молодиця, хоч води напиться (УПП, с. 220).

МАЧУХА

1. У вітчима чорт межи очима, а в мачухи два (ЗУЕ, с. 101);
2. Мачуха так чужих дітей жаліє як зимою сонце гріє (ЗУЕ, с. 357);
3. Мачушине серце, що зимне сонце (ЗУЕ, с. 357);
4. Мачуха як місяць: світить, та не гріє (ЗУЕ, с. 357);
5. В лісі ведмідь, а в домі мачуха (ЗУЕ, с. 357);
6. Скільки ворон білих, стільки мачух добрих (ЗУЕ, с. 357);
7. Добра мачуха, а все не рідна мати (прислів'я) (ЗУЕ, с. 357);

8. Горілка не дівка, а мати не мачуха (М. Номис) (ЗУЕ, с. 357);
9. Хто мачуху має, той горе знає (приказка) (ЗУЕ, с. 357);
10. Зимнє сонце – як мачушине серце: світить, та не гріє! (УКВ, с. 170);
11. Мачушине серце – що зимнє сонце: воно хоч світить, та не гріє, і буйним вітром од його віє; а рідної матері серце – як літнє сонце: хоч воно і хмарненьке, а все-таки від його тепленько! (УКВ, с. 170);
12. Жалує діток, як мачуха (УПП, с. 245);
13. Мачушине добро, як зимове тепло (УПП, с. 245);
14. Лучче людям робити, ніж мачусі годити (УПП, с. 245).